

KIADVÁNYAINK

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.– Ft

Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). Pápa, 2000. 58 oldal. 400.– Ft

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.– Ft

Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.– Ft

Köblös József: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.– Ft

Hudi József: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1400.– Ft

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép. 3500.– Ft

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal. 2000.– Ft

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal. 2000.– Ft

Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal. 1400.– Ft

A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József). Pápa, 2006. 1072 oldal. 4000.– Ft

A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József). Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet. 4000.– Ft

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XI. (2011) 1–2.

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

XI. évfolyam, 2011/1–2. szám

A TARTALOMBÓL

RAJNAI EDIT: A színi kerületi rendszer kialakulása Magyarországon – HUDI JÓZSEF: Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez – VOYTA ADOLF visszaemlékezései – KUNCZE LEÓ: A pápai bencés algimnázium könyvtárai – SZEMLE

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587–6292

Főszerkesztő
Dr. Hudi József

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48.
Tel/fax: (89) 324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.

Egy összevont szám ára: 700.– Ft
Megrendelhető és előfizethető
a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 1400.– Ft / év

E számunk kiadását Pápa Város Önkormányzata támogatta.

TARTALOM

MŰHELY

RAJNAI EDIT: A színi kerületi rendszer kialakulása Magyarországon
(1879–1905) 1–23

HUDI JÓZSEF: Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történe-
téhez (1875–1892) 25–82

FORRÁSKÖZLÉS

HUDI JÓZSEF: Voyta Adolf visszaemlékezései..... 83–118

ÚJRAOLVASÓ

KUNCZE LEÓ: A pápai bencés algimnázium könyvtárai 119–128

SZEMLE

Kis Péter: A királyi szolgálónépi szervezet a 13–14. században (*Petrik Iván*)..... 129–133

Archivum Comitatus Castriferrei
Előadások Vas megye történetéből V. (*Hudi József*) 133–139

Molnár Antal—Szabó Ferenc SJ: Bangha Béla SJ emlékezete
(*Mózessy Gergely*) 140–143

Szerzőink

RAJNAI EDIT

A színi kerületi rendszer kialakulása Magyarországon (1879–1905)¹

A TÖRTÉNETI MAGYARORSZÁG egész területét átfogó első színi kerületi rendszer 1879. október 1-jén lépett életbe, és egy évig élt. A színi kerület fogalma azt a földrajzi-közigazgatási egységet jelentette, amelyet egy színtársulat működésének bizonyos ideje alatt bejárt, amelynek településein játszott, játszhatott. Színi kerületi rendszeren pedig a XIX. században a magyar nyelvű vidéki színjátszás vándorlási útvonalait szabályozó rendszert értettek, amelyben benne foglaltatott a társulatok mögött álló színházi infrastruktúra (színházak, színparkok, színtermek) használatának megszervezése, a terület közönségének rendszeres kulturális ellátása és a színjátszók egzisztenciális biztonságának megteremtése.

A XIX. század második felének magyar nyelvű vidéki színjátszásáról szóló színháztörténeti munkák jó része az egyes települések színjátszásának történetét tárgyalja és tárja fel. A magyar színháztörténet-írásnak ez az irányzata, mely a XIX. század második felére nyúlik vissza, hihetetlenül gazdag, és ha nem is dolgozta fel (még) Magyarország minden helységének színháztörténetét, a nagyobb városok mellett jó néhány kisebb település színházi életének eseményeit feltárta. A munka napjainkban is tart. A színi kerületi rendszer a szakirodalomban a színjáték színterei, a települések, a városok oldaláról látszik. Kézenfekvőnek tűnik tehát a színi kerületeket a színjátszás és a város kapcsolatával megragadni, és a várostörténet-írás eredményeit hívni segítségül a színi kerületi rendszer tanulmányozásához. A színjáték, a színházi előadás elsősorban a településnek szól, hiszen a közönség maga a helybéliek

¹ A szöveg első változata a szerző PhD értekezése téziseinek készült 2010-ben, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program keretében. Jelen dolgozat a tézisek bővített és jegyzetekkel kiegészített változata, a *kutatási téma vázlatos összegzése*. (– H. J.)

közül kerül ki, de magának a vándorszínjátszásnak a létezése arról árulkodik, hogy a települések terhelhetősége különböző volt, emellett koronként és tájegységekként változott. A különbségek mellett azonban a helységeket összekapcsoló színtársulati útvonalak típusait is szeretnénk bemutatni, és emellett azt a folyamatot is, ahogy mindezek a XX. század elejére a települések és a színtársulatok által egyaránt elfogadott, megegyezésen alapuló rendszerre szerveződtek. A színi kerületi rendszer kialakulásának vizsgálatánál nem lehet megkerülni azt a tényt sem, hogy kialakulása együtt zajlott a színészet professzionalizációjával, így a kettő egymásra gyakorolt hatására is érdemes figyelni.

A SZÍNI KERÜLETI RENDSZER ELŐZMÉNYEI

A XIX. században a színjátszással kapcsolatban az egyik legtöbbet emlegetett fogalom az „állandó színjátszás” fogalma volt. Az állandósítás több éva-don keresztül, több hónapig tartó játszást – folyamatos színházi ellátást – jelentett (jelent) egy településen. Az állandó színjátszás fogalmát a magyar színészet szempontjából ez és a színügyről való közösségi gondoskodás együtt jelentették. Kialakulásának követésekor Kerényi Ferencnek abból az elemzéséből indultunk ki, melyet a magyarországi színészetnek a XIX. század első felében együtt élő, kétféle rendszeréről, a vármegyék támogatta állandósítási kísérletekről és a vállalkozásként működő vándortársulatokról adott.²

A színi kerületek eszméje a reformkorban született, az elsőt, a dunántúli körzetet Vas, Zala, Sopron, Győr, Veszprém és Somogy vármegyék összefogása tartotta fenn 1828 és 1834 között.³ A XIX. századon végighúzódó színi kerületi gondolat alakulását, a városok és a színjátszás viszonyának bemutatását így a század első évtizedeire való visszatekintéssel kell kezdeni.

A magyar nyelvű hivatásos színjátszást a művelődési és szórakoztató feladatokon kívül megszületésétől, a XVIII. század végétől kezdve kísérte a magyar nyelv terjesztésének, művelésének kötelezettsége. Ez sokféle társadalmi csoport támogatását szerezte meg számára, de ténylegesen kevésbé teremtett helyi színházi közönséget. A településeken tömörülő fizetőképes kereslet hí-

² KERÉNYI 1990., 1990a., 1990b. A Székely György főszerkesztésével 1990-ben megjelent *Magyar színháztörténet 1790–1873* című kötet Kerényi Ferenc által írt fejezeteinek – két alfejezet (II.–IV. fejezet) kivételével – egyik szervező elve a vándorszínészet különböző szintjeinek elemzése.

³ KERÉNYI 1990a. 162–167.

ján a színészetet elsősorban a nemesi reformmozgalom, illetve a vármegyék pénzügyi támogatása, regionális és országos szinten egyaránt érvényesülő kapcsolatrendszere, hivatali apparátusuk szervező munkája élte és tette lehetővé szakmai fejlődését. A nemesi színpártolókkal ellentétben a városok polgársága a színjátszást elsősorban a kulturális szolgáltatás egyik típusának tekintette.

A színügy városi szintű gondozása kimerült a játszóhely-teremtésben és a társulatok fellépési engedélyeinek megadásában. A települések a magyarországi német színigazgatók közpénzekkel nem szubvencionált vállalkozói gyakorlatához voltak szokva, többségük a játékra jelentkező magyar társulatokat is így kezelte. A városi szintű állandósítási próbálkozások így a XIX. század első évtizedeiben általában összekapcsolódtak valamilyen külső, helyi vagy regionális – szinte minden esetben nemesi kezdeményezésű – pártolási szándékkal, mint Debrecenben és Nagyváradon 1810 és 1821 vagy Kolozsváron 1821 és 1828 között.⁴

A nyelvkérdés és a társult feladatok közti viszony a Pesti Magyar Színház megnyitása (1837) után felcserélődött.⁵ Miután pedig az 1840. évi XLIV. törvény cikk a Pesti Magyar Színházat országos pártolás alá helyezte, 1844-ben pedig a magyar államnyelvvé lett, érezhetően felbomlott az, a színügyet övező konszenzus, amely egyik hajtóerejét adta a vármegyék színpártolásának. A színjátszás támogatását (esetleg állandósítását) a továbbiakban az adott települések szintjén kellett (kellett volna) megoldani. A következő évtizedek kérdése az lett, hogy a színügy mögül kicsúszó vármegyei támogató-szervező erő helyére belépnek-e akár a településeken, akár regionális hálózatban működő mozgalmak, szervezetek, vagy országos szinten szerveződik-e meg a színészet felügyelete és pártolása? Esetleg a német színészet mintájára meggyökeresedik egy tisztán vállalkozói rendszerű magyar színjátszás? Az 1840-es években az első esélyei kezdtek kibontakozni: önkormányzati kezdeményezésű állandósítási kísérlet történt Szegeden 1839–1840-ben és a színházba járó polgárság pártolói tevékenysége bontakozott ki Győrben 1840–1848-ban.⁶

Már az 1840-es években kialakult az a város csoport, amely a naptári év legalább öt-nyolc hónapjában (az időszak közepén a téli hónapokkal) fogadott

⁴ Debrecen: KERÉNYI 1990a. 193. és KATONA 1976. 29–30. Kolozsvár: FERENCZI 1897. 264–266., 308.; BÉNYEI 1990. 42–50., 106., illetve 48., 57., 61. sz.; KERÉNYI 1990a. 158–162.

⁵ KERÉNYI 1981. 492–493.

⁶ Szeged: DUNAINÉ-BLAZOVICH 1989. 166. és 204. sz. és SÁNDOR 2007. 214.; Győr: BANA-MÁRFI 2007. 29., 36., 42. és 44/a., b., c. sz., SZUPER [1889] 1975. 14., 29–34.

színtársulatot. A téli idény hossza nem járt messze a magyarországi városok maximális színházi terhelhetőségétől, mert ezt, a társulatfogadási idő hosszával mérhető „társulatbírás” magyar és német játéknnyelvvel csak Pest, csak magyarral Kolozsvár, elsősorban német játéknnyelvvel pedig Arad, Kassa, Pozsony, Sopron, Temesvár és Pécs, a magyarországi városok közül nem feltétlenül a legnépesebbek, de kétségkívül a legurbanizáltabbak és legpolgárosultabbak tudták felmutatni.

A SZÍNHÁZI INFRASTRUKTÚRA ÁTALAKULÁSA

Az 1840-es években megalapozódó tendenciákat az 1850 és 1885 közötti három és fél évtized bontakoztatta ki. Leglátványosabb a színházi infrastruktúra bővülése. A történeti Magyarországon – nem sorolva ide a pesti állandó játszóhelyeket és a horvátországi települések színházait – 1850-ben 26 színházépület állt, melyek 1769-től (Nagyszombat) nyolc évtized alatt épültek. 1850 és 1885 között 22 színház került tető alá, közülük a miskolci (1857), a debreceni (1865), az aradi és a temesvári (1874) már e városok második színháza volt. A magasra szökő színházépítési láz motorjai egyértelműen a városok voltak. Átalakult a finanszírozás módja: a XIX. század első felében a nemesi vármegye a közadakozásból érkező summákat vegyítette egyéb forrásokkal, az új színházak fedezetét már a települések teremtették meg önkormányzati költségvetésből, vagy – a helyi lakosságot is mozgósítva – többnyire részvénytársasági formával, befektetőként. A vármegyék, ha ezekben az évtizedekben foglalkoztak a színüggyel, már nem elsősorban egymással, hanem elsősorban a városokkal álltak kapcsolatban. A hosszabb társulatbírású települések száma megszorodott, az 1880-as évek közepére Debrecennel, Kecskeméttel, Miskolccal, Szabadkával, Szatmárral, Szegeddel és Székesfehérvárral 15 – Budapest nélkül 14 – lett, és csoportjukon belül átrendeződtek a színházi viszonyok. A német színtársulatok megszokott téli játszóhelyei közül ezekben az évtizedekben Arad (1850), Kassa (1860) és Pécs (1863) a színházi évadon belül megcserélte a magyar és a német játéknnyelv között az évadon belüli a játszási időszakot, a német színtársulatok fellépési ideje átkerült a tavaszi és a kora nyári hónapokra. Pécs 1880-tól, Győr 1886-tól, Kassa 1893-tól már csak magyar színigazgatóknak ad majd játéknengedélyt.⁷ Magyarországon

⁷ Arad: VÁLI 1889. 65–72. A német társulatok aradi fellépésére 1850 után a következő adatokat találtuk. Rudolf Franz Mann társulata: 1853. máj. 22. – aug. 27. (ZSEBKÖNYV 19); Friedrich

1863-tól három, a német színtársulatokat októbertől áprilisig fogadó színházi központ maradt: Sopron, Pozsony és Temesvár. A 14 hosszú téli évadot tartó város lett az alapja annak az állomáshálózatnak, amely irányította a színtársulatok térbeli és időbeli vándorlását.

Az 1880-as évek elejére a magyarországi települések legalább 4 jellemző évadhosszt (játszási időt) alakítottak ki. A színházi központokra jellemző 5–6 hónapos téli évad 3–4 hónapra rövidülhetett, jelezve, hogy a helység hosszabb ideig még nem tudja biztosítani egy színtársulat megélhetését. Baja, Marosvásárhely magyar, Nyitra, Besztercebánya magyar és német, Újvidék szerb, Zombor magyar és szerb játéknnyelvvvel a társulatfogadási idők második szintjén helyezkedett el.⁸ Mintegy 65–70 település 4–8 hétre fogadott színtársulatot. A többi helység lakói azonban akkor láttak színházat, amikor a település éppen útjába esett valamelyik társulatnak. A színházépület léte vagy nemléte a települések társulatbírását, a színházi élet rendszerességét és a téli társulatfogadást csak az első és részben a második csoport városainál befolyásolta.

A színházi állomások élmezőnyében az 1869. évi népszámlálás 20.035 (Győr) és 70.179 (Szeged) közötti lakost talált, és rajtuk kívül még tizenöt helységben írtak össze legalább ugyanekkora népességet. 1880-ra alig valamivel nőtt az érintett településeken lakók száma, 20.000 és 74.000 közötti lett (Szatmárnémeti: 19.708, Szeged: 73.675), és 35-re tágult a hasonló népességgel jegyzett kör.⁹ Az, hogy a népességtömörülés hozzájárul egy település színházi-kulturális igényének terebélyesedéséhez, a népszámlálási adatokból egyértelmű, de a népességkoncentráció önmagában kevés, szükség van más impulzusokra is.

Annak megfigyeléséhez, hogy milyen jellemzők alapján különülnek el a helységek társulatfogadási szintjei, Keleti Károly 1871-ben megjelent és az 1869. évi népszámlálás eredményeit feldolgozó munkájában található információkat használtuk.¹⁰ Keleti hat szempont, illetve kategória alapján rangsorolta a magyarországi helységeket azért, hogy elkülönítse egymástól a váro-

Strampfer társulata: 1857. ápr. 13. – jún. 28. (ZSEBKÖNYV 25); Karl Friesse társulata: 1858. ápr. 5. – aug. 29. (ZSEBKÖNYV 28) és 1879. ápr. 5. – szept. 3. (OSZK SZT színlapgyűjtemény); Kassa: ČESNAKOVA 1981. 172.; Pécs: MÁRFI 1993. 37. és 42.; Győr: GYŐRI HÍRLAP, 1888. márc. 1.

⁸ A szerb színjátszás: DOTLIĆ 1961; a Felvidék települései: ČESNAKOVA 1981.

⁹ NÉPSZÁMLÁLÁS 1869. és KELETI 1871. 418–420.; az 1880. évi adatok: NÉPSZÁMLÁLÁS 1880.

¹⁰ KELETI 1871. Keleti rangsorából Horvát-Szlavónország és a katonai határőrvidék városai kimaradtak.

sokat és a városnak nem tekinthető településeket. A városiasság mértékének mutatói a következők: népességszám, iparos és kereskedő népesség, az értelmiség, az írni-olvasni tudók, a házicselédek aránya a település lakosságán belül, az emeletes házak, illetve az egy szobára jutó lakók száma. Feltételei közül nem zárta ki a népességtömörülés városképző szerepét sem, sőt az a településkör, amellyel foglalkozott, a statisztikai városfogalom alapján megszürt, mert vizsgálódásából kiiktatta a tízezernél kevesebb lakosú helységeket. Ezért maradt ki városnak mondott települései közül az 1880-ra kőszínházat építtetett, 7.561 lakosú Szombathely és az 9.946 lakosú Sátorajújhely, melynek színháza 1881-ben nyílt meg. Keleti a népességszám alapján megrostált településeket társította a szabad királyi városokkal, ezzel a települések jogállásának szempontját is bekapcsolta az előzetes válogatásba.¹¹

Az 1870–80-as években Magyarországon színházi központként működő 14 (a színházépülettel nem bíró, de május elejétől szeptember végéig „hosszú nyári évadot” tartó Nagyváradal együtt 15) helység közül e várossorrendben Szabadka foglalja el az utolsó, a 89. helyet. Előtte a 88. helyen Szeged, a 83. helyen Kecskemét áll. Majd hosszú szünet következik, egészen a 33. helyig, itt Szatmár található, aztán a 25. helyen Pécs. A többi 10 város a rangsor első 24 helyén osztozik.

Az egyáltalán nem meglepő, hogy Keleti várossorrendje összetart az egyes települések „társulatbírásával”. Szabadka, Szeged és Kecskemét azonban így is leszakad, és emiatt a befogott sáv meglehetősen széles. Ha azonban a Keleti által közölt százalékos adatokból visszszámolt értékeket¹² összevetjük a települések társulatfogadás szerinti csoportjaival, több olyan adatsor is akad, amely erőteljesen egy csomóba rántja a színházi városokat.

¹¹ A statisztikai városfogalom a népességtömörülésből, mint a város egyik legszembevetőbb sajátosságából indul ki, abból, hogy a városi funkciójú települések lélekszáma többnyire meghaladja a környező falvakét. (BELUSZKY-GYÖRY 2003. 202–203., BÁCSKAI 2003. 247.)

¹² A cselédek, az iparban-kereskedelemben foglalkoztatottak és az értelmiségi keresetből élők számát, a település lakóinak számából és a Keleti által a 418–421. lapon megadott százalékos értékekből visszszámolva. Ezt összevetve az 1869. évi népszámlálás publikált adataival látható, hogy Keleti Károly az ipari és kereskedelmi népességet két kategória adatai alapján állította össze: 1. „Ipar és kézmű valamennyi neme a közvetlenül nem termelőkkal együtt” (önálló vállalkozó, munkás) és 2. „Kereskedés, szállítás, pénz és hitelintézetek” (önálló vállalkozó, tiszt és munkás) (NÉPSZÁMLÁLÁS 1869., A jelenlévő népesség hivatása és foglalkozása szerint. Táblázatok). – Az 1869. évi népszámlálás közzétett adatsorai ezeket az értékeket csak a szabad királyi városokról közölték.

Az értelmiségi keresetből élők és az iparban-kereskedelemben foglalkoztattak száma alapján a hosszú évadot tartó városok egyaránt a Pozsony és Szabadka közrefogta első 26 helyen sorakoznak. Még inkább együtt láthatók, ha a két adatcsoportot együtt tekintjük. Ekkor az első Pozsony, az utolsó, Szatmárnémeti pedig a 23. helyet foglalja el. Mindez alapján az látható, hogy a színházüzem fenntartásához szükséges erőforrások megléte és újratermelődése az érdekelt színházlátogatók tömeges jelenlététől és a városias társadalmi szerkezettől függ, a kettő együtt tette lehetővé, hogy a színházi központok kiemelkedjenek a színtársulat-látta helységek seregéből, más települések pedig megmaradjanak a színjátszással való kapcsolat rendszertelenebb és esetlegesebb formáinál.

VÁNDORLÁSI ÚTVONALAK, KÖRZETEK

A színigazgatói állomásválasztások és a vándorlási útvonalak alapján kétféle vándorlástípus körvonalazódik. Az egyik a *színházi városok* köré szerveződött és legalább két változata volt. Ha a színigazgató egymás után két vagy több téli évadot játszott ugyanott, „központosította” útvonalát, nyáron igyekezett „anyavárosa” közelében utaztatni a társulatot. Ha más várost biztosított magának a következő télre, akkor a régi és az új állomás között, 4–6 hónap alatt, a közbeeső településeken meg-megállva érkezett új állomáshelyére.

A másik vándorlástípust az „örökmozgó” *kistársulatok* alakították ki. Egy-nyolc hétig tartózkodtak egy-egy állomáson, így jártak körbe egy-egy régiót.

A vándorlás kétféle típusa *kétféle ritmust* diktált. A nagy- és az erősebb középtársulatok színházi központok köré szerveződő ritmusa húsvétból október-novemberig átváltott a rövidebb játzsási időkből álló vándorlásra. A 10–15 erős társulat mellett 25–35 kisebb csapat mozgása hullámzott térben és időben. A kétféle ritmusban az egyes társulatok aktuális útvonala nem mindig hangolódott össze, így az állomásválasztás nemcsak a játszóhelyek választékától, hanem a többi társulat mozgásától is függött. Az ország településeinek egy részét mind a két vándorlástípus használta, és néha egy-egy útvonal messze elhajolt a másik ritmushoz igazodók útvonalától.

Azt, hogy az állomásrendszer különböző szintjein és szintjei között a kétféle vándorlási ritmus szerint mozgó társulatok útvonalai miképpen keresztelték egymást, többek között Aradi Gerő színigazgató útvonalai is példázzák. Aradi 1878 ősztől 1883 tavaszáig társulatával minden téli évadot Szegeden

töltött.¹³ Nyári állomásválasztásaiból az egymás utáni évben többször megszerzett téli állomás köré épített útvonalszervezés bontakozik ki. 1879 és 1882 nyarán azonban mégsem a Szeged közeli településeken – a színházi központ kézenfekvő nyári állomásain – játszott. 1879-ben a Dunántúlra utazott, Bajára, Szekszárdra, majd Kalocsán és Hódmezővásárhelyen keresztül tért vissza Szegedre. 1882-ben pedig a Szeged–Újvidék–Zenta–Orosháza–Békéscsaba–Szeged útvonalon vitte társulatát.

Ezekből állomásválasztásokból a téli állomás köré épített útvonalszervezés „kényszerpálya” változata rajzolódik ki.¹⁴ 1879-ben Orosházán, Békéscsabán és Szentesen Krecsányi Ignác társulata játszott, Aradi tehát vagy lekészt az állomásbiztosításról vagy nem gondolt a Szegedhez kapcsolódó nyári útvonal szorosabbra vonására.¹⁵ Az igazsághoz tartozik, hogy a szegedi önkormányzat csak 1879. augusztus 19-én adta meg számára a közvetkező évadra szóló játsszási engedélyt, így amikor márciusban elindult Szegedről, még nem tudhatta biztosan, októberben ide tér-e vissza.¹⁶ 1882 nyarán pedig a Szegedhez közeli Hódmezővásárhely, Makó, Orosháza vagy Szentese egy másik útvonaltípusba, Szegedi Mihály harmincegy tagú középtársulatának rövidebb, egy-két hónapos játsszási időket egymás után illesztő vándorlásába kapcsolódott bele. Emellett Hódmezővásárhely és Makó nyár végén játékgengedélyt adott az 1881–82-ben Kecskeméten telelő színigazgatónak, Jakab Lajosnak is.¹⁷ Aradi 1882. évi állomásválasztásai mögött ismét állhattak megkésett döntések vagy előző évadbeli kellemetlen tapasztalatok a meglátogatott helységekről. Esetleg nem is késett sokat, csak a konkurens kolléga még előrelátóbb volt. Vagy – ami a legvalószínűbb – mindez együtt, ráadásul a három, a térségben érdekelt

¹³ Aradi Gerő (1829–1892) 1858-ban Láng Boldizsár debreceni társulatában kezdte színészi pályáját, majd 1864-ben lett színigazgató. Szegedi igazgatására: SÁNDOR 2007., és OSZK SZT színlapgyűjtemény.

¹⁴ Szekszárd, Kalocsa: OSZK SZT színlapgyűjtemény; Baja: BAJA, 1879. jún.–aug.; Hódmezővásárhely: A SZÍNPAD, 1879. okt., SZK, 1881. máj.–jún.; Orosháza: OSZK SZT színlapgyűjtemény, SZK, 1881. máj.; Újvidék: SZK, 1882. máj.–jún.; Zenta: SZK, 1882. júl.; Békéscsaba: SZK, 1882. szept.

¹⁵ Krecsányi Ignác útvonalára: Orosháza: OÉV 1879. máj.–júl.; Szentese OÉV, 1879. aug.; Békéscsaba: PAPP 1961. és OSZK SZT színlapgyűjtemény.

¹⁶ DUNAINÉ–BLAZOVICH 1989. 587. sz.

¹⁷ Szegedi Mihály útvonala 1882-ben: Hódmezővásárhely–Makó–Hódmezővásárhely–Orosháza–Makó–Szentese–Ókanizsa–Óbecse–Törökbecse. A kecskeméti igazgató 1881–1882 telén Jakab Lajos volt (OSZK SZT színlapgyűjtemény). Állomásaikra: Hódmezővásárhely: SZK, 1881. dec.–1882. jan., 1882. febr.–ápr., júl.–aug.; Makó: SZK, 1882. jan.–febr., aug.–szept.; Szentese: OSZK SZT színlapgyűjtemény; Ókanizsa: SZK, 1882. okt.; Óbecse: SZK, 1882. okt.–nov.; Törökbecse: SZK, 1882. dec.

színtársulat eltérő típusú országjárásának ritmusa nem harmonizált sem egymással, sem a települések társulatfogadási ritmusával. A körzetben egy helység télen (Hódmezővásárhely), két helység (Makó, Szentés) nyár elején foglalt volt, és valószínű, ahogy sok más település, az említettek is nehezen tűrték az egymást szorosan, pár napi vagy heti eltéréssel követő társulatlátogatásokat.

A központosított útvonalakon elhelyezkedő települések látogatottsági gyakorisága alapján az állomások tömegéből kiválnak az 1860–1880-as években a nagytársulatok által legszívesebben felkeresett települések. Az 1869. évi foglalkozási statisztika alapján a visszakanyarodó útvonalak kedvelt nyári állomásairól jellemző kép alkotható. Különösen az értelmiségi keresetből élők és az iparban-kereskedelemben foglalkoztatottak együttes száma mutatja, hogy a színigazgatók a lehetséges jegyváltók tömegét és a színház iránt különösen és rendszeresen érdeklődőket együtt keresték, mert a nagyobb társulatok bizonyos népességszám alatti településekre nem szívesen mentek. A gyakran kiválasztott állomások közül 1869-ben Hódmezővásárhely az első (49.153 lakos), legkisebben, Kézdivásárhelyen 4.566-an laktak (a két településen ekkor az értelmiségi keresetűek és az ipari-kereskedelmi népesség együttes száma 3.234 és 1.380 volt).

A központosított útvonalak legalább olyan erősen szólnak magukról a színházi városokról, mint nyári állomásaikról. Kecskemét és Szabadka ritkán vonzotta vissza a színigazgatókat, ez színházi központként való működésük bizonytalanságát jelzi.

A színházi városok többségét a régiójukban kínálgató településekből összefűzött majdnem-körzetek jellemezték. Győré és Székesfehérvaré volt Észak-Dunántúl (Szombathelyt és Pápát mindkét város színigazgatói szívesen felkeresték). A pécsiek a Dél-Dunántúlon jártak (de elmentek Veszprémbe is). Északkelet-Magyarországon Miskolc, Kassa és Szatmár osztozott (Ungvár és Nagyvárad volt a közösen is használt állomás). A Szegedről kirajzók Csongrád, Békés és Csanád megyékben találtak nyári játszóhelyet. A választások gyakorisága kiemelkedően erős vonzást csak Győr körül mutat.

Ezt a fajta színházi központ – nyári állomás kapcsolatot egy, népességének számával és lakóinak színházi-kulturális igényével a környezetéből kiemelkedő kőszínház város teremti meg. Abban a pillanatban, ahogy a három feltétel – a téli játszóhely, a népességkoncentráció és egy polgárosultabb társadalomszerkezet – közül bármelyik hiányzott vagy nem volt elég erős, a telepü-

lés más kapcsolatba került a színtársulatokkal (más típusú vándorlási útvonalba illesztették), vagy más kapcsolatba került környezetével (a többi színházi központtal és a régiójában található más településekkel).

Nagyvárad az Alföld keleti peremének egyik jelentős gazdasági központja volt, de csak 1900-ra építtetett kőszínházat. A környező három színházi város (Debrecen, Kolozsvár, Arad) négy évtizedig a nagyváradi nyári évadért vetélkedett, hogy megszerezve azt egyetlen nyári állomással 12 hónapra egészíthesse ki téli 5–6 hónapját. A három város színigazgatói kényszerhelyzetben voltak: az anyaváros követelte hatvan-százharminc színházi alkalmazotti létszám megnehezítette az állomásválasztást, önmagukhoz hasonló nyári játszóhelyre volt szükségük.¹⁸

A vándorlási útvonalakat a színházi állomásrendszer szabályozta, azt pedig, hogy az állomások választékából, melyik színigazgató miféle aktuális útvonalat szervezett, az vállalkozói, illetve színházi szakmai képességein és élelmességén is múlott. A játszóhely biztosítása a kenyér biztosítása volt, így az igazgatók néha több helységet is lefoglaltak, majd csak az egyiket látogatták meg, és gyakran ütköztek is az egymást keresztező útvonalakon.

Az állandó színjátszás megteremtésében és a színházi élet megszervezésében az 1880-as évek elejétől megnőtt a *települési önkormányzatok* és a *civil kezdeményezések* szerepe. A kezdeti természetbeni támogatás (elsősorban az épület működtetési költségeinek átvállalása) mellett mindkét kör egyre gyakrabban kínált pénzsegélyt (is). Akár közpénzeket a színügyre fordító önkormányzat, akár magántőkét vagy -adományt a színészetbe fektető civil kezdeményezés irányította a helyi színpártolást, a befektetés ténye fokozta a támogató szervezet felügyeleti és ellenőrzési igényét. Az a színügyet támogató hálózat, amelyet a XIX. század elején a vármegyei színi mozgalom jelentett, ezekben az évtizedekben a színügyről való városi önkormányzati és civil gondoskodásból kezdett újra felépülni.

Az állomásrendszer nemcsak a vándorlási útvonalakat, hanem a színjátszás teljes szervezetét és szerkezetét formálta és irányította. A társulatok nagyobbak lettek, hiszen a színházi központok nemcsak hosszú évadot, hanem széles műsorszerkezetet (operett, népszínmű, komoly tárgyú dráma, vígjáték),

¹⁸ Társulati létszámok: Arad: ZSEBKÖNYV Függelék 191., 192., 193. és Előleges színházi jelentések 1879., 1880. (OSZK SZT színlapgyűjtemény); Debrecen: ZSEBKÖNYV Függelék 191., 192., 193. és Előleges színházi jelentés 1885. (OSZK SZT színlapgyűjtemény); Kolozsvár: ZSEBKÖNYV Függelék 193., VITÉZ 1960.

egyenletes színvonalú előadásokat, gyakorlott színészi munkát és együttes-játékot, valamint a színházüzem fegyelmezett és zökkenőmentes működését követelték. A színészen belüli szerkezeti módosulást és a feladatok növekedését a színészek és színigazgatók a színházi szakma fellazulásaként és a színházi vállalkozói rendszer elégtelen működéseként élték meg, és egyre sürgetőbbnek érezték azt, hogy a vidéki színészet szervezete, színvonala, színészeinek helyzete átszervezésre szorul.

A SZÍNÉSZET PROFESSZIONALIZÁCIÓJA, A SZÍNI KERÜLETI RENDSZER ELSŐ VÁLTOZATA

Az 1871. április 6-án összeült első színészkongresszuson megalakult a *Magyar Színészközlöny* (neve 1873-tól *Magyar Színészek Egyesülete*, 1878-tól Országos Magyar Színészegyesület és Nyugdíjintézet, 1896-tól *Országos Magyar Színész-Egyesület*). Tagsága nem önkéntesen szerveződött. Rendes tagja lehetett minden társulatnál működő, az igazgatóktól a színészek, kántárokon és titkárokon át a műszaki alkalmazottakig. A színészszervezet formailag mindvégig önkéntes szerveződésként jegyezte önmagát. Soha nem foglalták szó szerint írásba, hogy a társulatokban alkalmazottak számára a tagság kötelező, de már az első alapszabályzat 12. §-a kimondta, hogy színigazgató csak egyesületi tagot szerződtesse.¹⁹ Ezzel sikerült megoldani azt, hogyan lehet – egy céhek utáni és szakmai kamarák előtti, az iparszabadságot hangoztató korszakban – létrehozni egy olyan szakmai szervezetet, amelynek irányításával kialakíthatók a szakmai munka normái, szabályozhatók a hivatásba kerülés feltételei, és amely képviselheti a professzió érdekeit. A feladat a színészet szabályozása volt – a 12. § ennek eszközét öntötte formába –, s ez csak akkor hozhatott eredményt, ha a szabályok alól elvileg senki nem vonhatta ki magát. A legfontosabb feladatok (és intézkedések) a következők voltak:

– kidolgozni a színtársulat-szervezés (a színházi vállalkozás) alapfeltételeit (minimális indulótőke és gázszibiztosíték, illetve meghatározott szakmai gyakorlat előírása)

¹⁹ ALAPSZABÁLY (SZÍNÉSZEGYESÜLET) 1871. 4.

- ellenőrizni a színházi vállalkozásokat (a színigazgatói működési engedélyek megújításakor igazoltatták, hogy a kérelmező rendelkezik-e még díszleteivel-jelmezeivel, és azt is, hogy színészeit egész évben fizette)
- betartatni a szerződéseket, illetve szabályozni és kezelni a színigazgatók és a színészek közötti munkaadói-munkavállalói kapcsolatokat
- szabályozni a vállalkozási formákat: a napi keresmény osztalékára (proporció) szóló szerződések helyett elfogadottá tétetni a havidíjas alkalmazásokat
- kialakítani a képzési és kvalifikációs rendszert (a színpadi működési engedély elnyeréséhez felvételi vizsgát és legalább egy gyakorlati évet írtak elő)
- létrehozni a nyugdíjintézetet

A reformkortól követhető és az 1840-es évektől több koncepciót felszínre hajtó *színi kerületi gondolat* – Egressy Gábor (1846), Futó János (1856), Lukácsy Sándor (1871), Takács Ádám (1873) – végül 1879–1880-ban öltött „színi kerületi testet”.²⁰ Az Országos Színészegyesület kezdeményezte rendszer azonban „csak” beosztás volt, és nem az, az átfogó, a színjátszás szervezeti kérdéseit és finanszírozását is megoldó rendszer, amelyre a vidéki színészet vágyott.²¹ Megalkotói az együttesek számának korlátozásán kívül három szempontot próbáltak érvényesíteni: az útvonalak racionalizálását, gondoskodást a társulatok fellépési lehetőségeiről és a lakosság színházi ellátásának biztosítását.

1879-ben a színi kerületi beosztás egyszerűen – leginkább régiókon belül – csoportokba rendezte a településeket. Az elrendezésben felfedezhetők a színházi központokból kiinduló szintársulatok kedvelt nyári állomásai, azaz figyelembe vették a színházi állomáshálózaton belüli kapcsolatokat.

A beosztás két szinten rendezte el a településeket – ezzel szétválasztotta a két vándorlástípust is – a színházi városok és a mellékük rendelt 4–9 állomásból álló településcsoportok szintjén és a többi kerületbe terelt 12–31 település szintjén. A beosztás nem szervezte át, csak topográfiai keretek közé szorította a szintársulati útvonalakat, így a színészet és a települések kapcsolata nem lett szorosabb.

²⁰ EGRESSY 1846., SEPSY 1847., FUTÓ 1856a., JELENTÉS 1871., TAKÁCS 1873.

²¹ Az 1879–1880-as színi kerületi beosztás első változata: JEGYZŐKÖNYV (KONGRESSZUS) 1878. 200–201. A végleges beosztást *A színpad* 1879. okt. 1-i száma közölte.

A színészegyesület igyekezete ellenére az egyes települések besorolása ellen maguk a helységek, a kerületi rendszer ellen pedig a társulatok és a színigazgatók tiltakoztak. Az előbbiek azt fontolgatták, vajon a számukra rendelt beosztás megfelel-e saját elképzeléseiknek, a társulatok a színész-munkanélküliséget, az igazgatók a szabad városválasztás megszűnését nehezményezték.²² A színészegyesület 1880. augusztusi rendkívüli közgyűlése végül a színi kerületi rendszer megszüntetése mellett döntött.²³

A vidéki színészet kerületekbe szervezésének gondolata nem enyészett el az 1879–1880-as kísérlet kudarca után sem. Az Országos Színészegyesület továbbra is egy országos felosztásban látta a vállalkozások anyagi és szakmai biztonságát, a kormányzat pedig felfedezte a színjátszásban azt a közművelődési eszközt, a színi kerületekben pedig azt a hálózatot, amellyel finoman megtámogatható az államhatárokon belüli magyar nyelvi-kulturális expanszió.²⁴ 1893-ban – a hivatásos magyar nyelvű vidéki színjátszás története során először – a színházi ügyekkel foglalkozó Belügyminisztérium költségvetésében a vidéki társulatok segélyezésére külön forrást hoztak létre,²⁵ és ennek az igen csekély 10.000 forintnak első félévi 11 támogatottja között ott szerepelt 3 felvidéki és 4 délvidéki szintársulat.²⁶

A magyar játéknyelvű társulatok „játékterében” 1885 és 1905 között 21 színház épült. Az 1905-ben álló 46 színházból 18 már a város második épülete volt, közülük hat 1885 után került tető alá. Első színházát építtette Dés (1886) és Nyíregyháza (1894), Munkács (1899), Nagyvárad (1900), Igló (1902), Eger és Ungvár (1904), valamint Nagykároly (1905).

A színházépületek szaporodása – az erre a pozícióra régóta hivatott Nagyvárad kivételével – nem teremtett újabb színházi központot. A XIX. század utolsó másfél évtizede a szubvenciók bővülésének időszaka is, és ez az össze-

²² NAPLÓ (KONGRESSZUS) 1880.

²³ Az állásfoglalások összesítése: SZK, 1880. júl. 4., A SZÍNPAD 1880. júl. 16., JEGYZŐKÖNYV (KONGRESSZUS) 1880.

²⁴ MOL BM K 150. 2376. cs. 2068/1893. sz.: Tiszteletteljes előterjesztés a minister úr Ő Nagyméltóságához a vidéki magyar színészet segélyezése tárgyában, 1893.

²⁵ Az Országos Színészegyesület központi irodájának fenntartására 1883-tól 5.000 forintot kapott, ezt egészítették ki a társulatok számára biztosított 10.000 forinttal. (1883: III. tc. az 1883. évi állami költségvetésről. XV. fejezet. 7. Általános közigazgatási kiadások és 1893: VII. tc. az 1893. évi állami költségvetésről. XV. fejezet. 5. Színművészeti kiadások).

²⁶ BM K 150. 2376. cs. 44761/1893., 2068/1893) sz.: A vidéki színészet segélyezésére 1893. évre előírányzott 10.000 forintnyi hitel terhére az alább felsorolt vidéki színigazgatóknak engedélyeztetvén segély. – Ugocsa vármegye főispánjának felterjesztése Gáspár Jenő színigazgató segélyezése ügyében. 1893. szept. 17. (Uo.)

geket és a támogató városok, illetve civil szervezetek számát tekintve is igaz. Az állandó színjátszás sokat hivatkozott fogalmát a XIX. század végére lassan megtöltötte az a tartalom, amelyet használói értettek rajta: a hosszabb ideig tartó, ciklikusan rendszeres színházi ellátást és a színügyről való közösségi gondoskodást együtt.

Az 1885 utáni két évtizedben a társulatfogadási idők tagoltabbnak láttatják az állomásrendszert. A hosszú évadot tartó városok körén belül elkülönültek azok, amelyek az állandó színjátszás fogalmába belefoglalt rendszeres és hosszabb időre szóló színházi-kulturális ellátást több egymás utáni évre is tervezni tudták. Arad, Szeged, Kolozsvár és Debrecen már az 1880-as évek elejétől, Pozsony (1886), Pécs (1895), Kecskemét (1896), Kassa (1899) és Nagyvárad (1900) új kőszínházuk megnyitásától kezdve három egymás utáni évadra kerestek színigazgatót. A több évre tervezők köréből kimaradt Székesfehérvár, Miskolc, Szabadka, Győr és Szatmár.²⁷ Székesfehérvár – ahogy 1886-tól Győr is – lerövidítette a játékosidőt és 1892-től „legalább négy óra terjedő téli színi idényre” hirdette színházát.²⁸ A színházi központokon belül kialakult egy „lemaradó” városkör, amely évente váltogatta-próbálgatta a színigazgatókat.

A színházi központok közé 1900-ban besorolt Nagyvárad, 1905-ben pedig Pozsony és Sopron magyar játéknyelvű szezonjának meghosszabbodásával a magyar színtársulatok rendelkezésére álló színházi központok száma tizenhatra emelkedett.

A színházi városokat 1890-ben 21.000 (Szatmárnémeti: 20.736) és 85.000 (Szeged: 85.569) fő közötti népesség lakta. Velük együtt negyven helységben számoltak össze legalább ugyanennyi lakost. 1900-ban a színházi központok lakossága a katonai népességgel együtt huszonhétézer (Szatmárnémeti: 26.881) és százháromezer (Szeged: 102.991) fő közöttire nőtt, és rajtuk kívül még tizenhárom településen laktak ugyanennyien. A tizenhat város közül 1890-ben nyolc, 1900-ban pedig már kilenc Magyarország tíz legnépesebb települése között foglalt helyet.²⁹

Az 1885 utáni két évtized megszilárdította néhány színházi anyaváros kapcsolatát lehetséges nyári állomásaival. A központosított útvonalakon megerősödött Kassa kötődése Eperjeshez és Ungvárhoz, Szegedé Hódmezővásárhely-

²⁷ Az említett városok pályázati kiírásai a *Színészek lapjában* jelentek meg.

²⁸ Székesfehérvár: SZL, 1892. ápr. 16.; Győr: SZL, 1886. febr. 6.

²⁹ JEKELFALUSSY 1892. és NÉPSZÁMLÁLÁS 1900.

hez, Debrecené pedig Nyíregyházához és Máramarosszigethez. Kecskemét és Szabadka körül megformálódott egy alföldi–dél-földi körzet: a többször választott állomások jó része Pest–Pilis–Solt–Kiskun megye déli részén, valamint Békés, Csanád, Torontál, Csongrád, Jász–Nagykun–Szolnok és Bács–Bodrog megyében voltak.

SZÍNHÁZI ÁLLOMÁSOK ÉS TELEPÜLÉSHÁLÓZAT

Már a települések társulatfogadási idejének, Keleti Károly városrangsorának, illetve az 1869. évi foglalkozási adatoknak az összevetése is azt mutatta, hogy a szintársulati állomásrendszer és a településhálózat kiemelt részeként megjelenő városrangsor a színházi központok esetében közelít egymáshoz.

Beluszky Pál 1990-ben megjelent két tanulmányában a magyarországi városok hierarchiáját az egyes településeken előforduló városi alapfunkciókat ellátó intézmények (például felsőfokú oktatási intézmények, országos biztosítótársaságok vezérigénységei, kereskedelmi és iparkamarák, főreáliskolák, tanítóképzők, kórházak, gimnáziumok, adóhivatalok, járásbíróságok) rangsora és gyakorisága alapján határozta meg.³⁰ Magyarország színházi központjai ebben a városhierarchiában a 3. és az 56. hely között sorakoznak fel. Tömörülésük és szétválásuk meglepően simul a színházi városok játszási idők alapján feltérképezhető XIX. századi végi állapotához. Szabadka és Kecskemét a hierarchia 51. és az 57. helyén láthatók (5. és 6. szint). Jóval fölöttük helyezkedik el Szatmárnémeti, a 20. helyen (4. szint). Az évadfelező, illetve a társulatfogadási időt lerövidítő Győr és Székesfehérvár a 16., illetve a 13. helyen áll (3. szint), közrefogva Sopront (15. hely). Közvetlenül Székesfehérvár előtt Miskolc bukkan fel. A több évadra pályázató városok a hierarchia első 11 helyét foglalják el, kitöltve a teljes vagy részleges regionális centrumok számára fenn tartott első és második szintet. A kivétel a kisebb szintársulatok hosszú ciklusában gondolkodó Kecskemét.

Annak megmutatásához, hogy Magyarország városai önmaguk és vonzáskörzetük számára a gazdasági, igazgatási, oktatási és kulturális intézményekben keresztül milyen jellegű feladatokat láttak el, a tanulmányok a városokat

³⁰ BELUSZKY 1990., 1990a. Beluszky az indikátorként használt intézmények „előfordulásgyakorisága” alapján 9 hierarchiaszintet határozott meg. Regionális centrumok (teljes értékű és részleges), fejlett megyeszékhelyek (teljes értékű és részlegesen fejlett), megyeszékhely szintű városok (teljes értékű és részleges), középvárosok (teljes értékű és részleges), kisvárosok (jelentősebb járási központ szintű települések). Vö. BELUSZKY 1990a. 97.

funkcionális típusok szerint is csoportosítják. A típusok kialakításának alapja a gazdaság egyes ágazataiban foglalkoztatottak aránya a kereső népességen belül.

Beluszky 6 alaptípust határozott meg: az agrár-, az ipari, a garnizon, a központi szerepkörű, a speciális és a vegyes funkciójú várost. A fenti típusok – két vagy több funkciót egyesítve – összekapcsolódhatnak. A színházi városok kötődése egy típushoz feltűnő: két agrárváros, Szabadka és Kecskemét kivételével – akár alapfunkcióként, akár kettős funkció egyik alkotórészeként – mindegyik központi szerepkörű. Két település (Kassa és Sopron) igazgatási-oktatási, 8 (Pozsony, Nagyvárad, Szeged, Debrecen, Kolozsvár, Pécs, Székesfehérvár, Szatmár) forgalmi-igazgatási, 4 (Temesvár, Arad, Miskolc, Győr) pedig kereskedelmi-forgalmi centrum. A két agrárváros-színházi központ, Szabadka és Kecskemét azonban nemcsak népességének nagyságát, de kereskedeleméből és közszolgáltatból élő keresőinek számát tekintve is messze kiemelkedik abból a környezetből, amelybe akár a városhierarchiában, akár a funkcionális típusok szerinti kategorizálás alapján kerültek. Szabadkán a keresők e két kategóriájához tartozók 3.142-en, Kecskeméten 2.335-en voltak. Az összeírt *személyek száma* alapján Kecskemét és Szabadka is előbbre sorol, közelebb kerül a többi színházi városhoz.³¹

A színházi központokon belüli, a századfordulóra kialakult tagoltságot a foglalkoztatottak százalékos aránya alapján képzett funkcionális típusok nem mutatják, egyik csoportjuk sem kötődik különösebben egyetlen típushoz. A forgalmi-igazgatási és az igazgatási-oktatási centrumok sokasága azonban arra utal, hogy a színjátszás a színházi központok sokszínű és nagytömegű közönségén túl *rendszeres színházlátogatókat* igazán az államigazgatás alkalmazottaiban és a szabadfoglalkozású értelmiség köreiben talált.

A differenciálódást feltételezhetően előidéző, statisztikailag megragadható lehetséges színházlátogatók *száma* már egyértelműen szétosztja a színházi városokat: sorozatuk Pozsonytól Pécsig folyamatos, majd utána szakadozottan következnek a csak egy évadra tervezők. Az elegáns eredménnyel azon-

³¹ BELUSZKY 1990a. 118–125. Beluszky Pál a két foglalkozási csoport értékeit a következő kategóriák alapján állította össze: 1. „Kereskedelem és hitel (kereső)” és 2. „Közszolgálat és szabadfoglalkozás (kereső)”. Ehhez harmadik értéként néztük még a „Tulajdonképpen iparral foglalkozó” rovat „ipari önálló”, „tisztviselő” és „Összesen férfi/nő” rovatok értékeit (a legutóbbi a következők összege: „tisztviselő”, „segítő családtag”, „művezető, előmunkás”, „tanonc”, „szolga”). (NÉPSZÁMLÁLÁS 1900a) Ezeknek az adatoknak az alapján a most is alacsonyabb értéket produkáló Kecskemét Kassához közelít. Részletes adatok: Kecskemét: 1.641, Szabadka: 2.445, Kassa: 1.656. (NÉPSZÁMLÁLÁS 1900a.)

ban érdemes óvatosan bánni. A színházi városok első csoportjának utolsó helyén álló Pécs közszolgálati alkalmazotti létszáma alig haladja meg a közvetlenül utána álló Székesfehérvárét és Szabadkát (1.460, 1.427 és 1.401 fő). Emellett Pécs és Székesfehérvár egyaránt forgalmi-igazgatási központ, a két foglalkozási csoport jelenléte mindkét városban kiegyenlített. A számok tendenciát jeleznek, a városokba telepített államigazgatási intézmények színházi közönséget teremtő hatását, melyet azonban csak az egyes településekre vonatkozó kutatásokkal lehetne megerősíteni.

Az 1900-ra felépített városhierarchiába helyezve a korszak központosított útvonalain elhelyezkedő 55 nyári állomást, 5 település nem állja ki a városiaság próbáját: Abony, Balatonfüred, Heves, Mezőhegyes és Siófok. A maradék 48 város sora (Nagyváradot, Kassát és Pécsét a korszakban néhány évig tartó speciális helyzetük miatt kivettük) a teljes értékű fejlett megyeszékhelyektől (Brassó, 14. hely) a kisvárosokig ível (Tapolca, 201. hely). A nyári állomások hálózatának többsége teljes értékű megyeszékhely szintű, illetve teljes értékű középváros. Kisváros – Tapolcán kívül – csak három található köztük: Csongrád (154. hely), Ókanizsa (158. hely) és Nagyszentmiklós (170. hely). Az, hogy a városhierarchia utolsó helyeire került 65 város nem felelt meg igazán a színházi városokból kirajzó színigazgatók állomásválasztási szempontjainak azt mutatja, hogy a színházi kapcsolatok megteremtésére való képesség erősen kötődik a városi szerepkörhöz.

A *nyári állomások* közönségéről a funkcionális típusok alapján is jellegzetes kép bontakozik ki. A 48 helység közül 18 volt forgalmi-igazgatási, 9 igazgatási-oktatási, 6 kereskedelmi-forgalmi központ és 15 agrárváros. Az igazgatási-oktatási és forgalmi-igazgatási központok együtt az eredményt eltolhatnák a közszolgálati foglalkozású közönség javára, ha a kereskedelmi és közszolgálati népesség végül nem a két foglalkozási csoport kiegyenlítettisége felé billentené a mérleget. Együttes számuk 154 hely között szórja szét a többször választott állomásokat a városként meghatározott 244 település között. Közülük Brassó az első és Tata az utolsó (2.372 és 299 fő).

Az 1900. évi foglalkozási statisztika a nyári állomások felől is láttatja a színházi központokon belüli szétválást, hiszen a színházi életet fenntartó törzsközönség összetétele a rövidebb időszakra tervező színházi városokban és többször választott állomásokon nagyon hasonló. A nyári állomások megítáztatják azt, a színházi központok foglalkozási statisztikája alapján levonható következtetést, hogy a hosszú távú gondoskodás a színjátszásról, a több

éves társulatfogadási ciklusok megjelenése a közszolgálatban foglalkoztatottak és a szabadfoglalkozású értelmiség nagyobb számú jelenlétéhez kapcsolódik.

SZÍNHÁZI VÁROSSZÖVETSÉGEK, ÚJABB KERÜLETI RENDSZER

Amellett, hogy a korszakban az átfogó rendezés és a színi kerületi gondolat a színházi szakmai fórumokon mindvégig napirenden volt (Bártfai Paczona Antal és Bényei István tervezetei rajzoltak átfogó koncepciót³²), kialakult és jól működött néhány város közötti színi szövetség. Az 1880–1890-es évek színi kerületei városszövetségek voltak, amelyek mögött a települések színházszervező és színpártoló tevékenysége állt, és a városok színházi igényei szerint jöttek létre (Sopron–Győr, 1886–98; Temesvár–Pozsony–Krisztinavárosi Színkör (Budapest), 1888–99; Baja–Zombor, 1889–99; Délvidéki Színi Szövetkezet, 1893–1898; szepesi színi kerület 1896–1900; nyitrai színi kerület, 1897–1900). A közös érdekeken, az egymás közti megegyezésen és a biztosított játékengedélyen kívül mindegyik állomásszövetség esetében a szintársulat mögött ott állt a települések szubvenciója.³³

A Belügyminisztérium költségvetésében a vidéket járó társulatok segélyezésére 1893-ban előirányzott 10.000 forint 1897-ben 20.000-re, 1898-ban 26.000-re, 1903-ban pedig 79.000 forintra (158.000 korona) nőtt.³⁴ A szubvenció felemelése egybeesett az államháztartás 1890-es évekbeli konszolidáci-

³² BÉNYEI 1893. (első, rövidebb változata: SZL, 1892. nov. 12. 1–7.), BÉNYEI 1895., BÁRTFAI 1886.

³³ *Győr–Sopron*: MOL BM K 150. 2376. cs., 2068/1893 sz.: Győr város tanácsának jelentése, 1893. ápr. 31. 1468/893 és Sopron város tanácsának jelentése, 1893. máj. 6., GYH, 1893. ápr. 30., BERECH 1976. 6.; *Temesvár–Pozsony–Krisztinavárosi Színkör (Budapest)*: MOL BM K 150, 2376. cs., 2068/1893. sz.: Temesvár város tanácsának jelentése. 3035/tan. 1893. és Pozsony város tanácsülésének jegyzőkönyvi kivonata. 1893. 139/6408/V. 1054., illetve az SZL 1890. febr. 8-i száma, mely idézi Beniczky Ferencnek, az állami színházak kormánybiztosának levelét, melyben közli, hogy a krisztinavárosi épületet 4.000 forint szubvencióval Krecsányi Ignác társulatának engedte át; a *baja–zombori színi szövetség* pályázatai – melyekben Zombor támogatásként a színházépület ingyenes használatát kínálta – az SZL-ben jelentek meg: 1889. márc. 16., 1890. márc. 15., 1891. febr. 20., 1892. márc. 19., 1893. febr. 11., 1895. febr. 10., 1896. jan. 10., 1897. dec. 10., 1899. dec. 20.; *Délvidéki Színi Szövetkezet*: MOL BM K 150. 2376. cs. 2343/1984. sz.: Krassó-Szörény vármegye főispánjának felterjeszti a Délvidéki Színi Szövetkezet szerződését. 1894. jan. 13.; a *szepesi színi kerület* pályázata: SZL, 1896. aug. 20.; a *nyitrai színi kerület* pályázata: SZL, 1897. ápr. 30.

³⁴ 2 korona = 1 forint. 1897. XI. tc. az 1897. évi állami költségvetésről. XVI. Belügyminisztérium. 6. Színművészeti kiadások.; 1898. VI. tc. az 1898. évi állami költségvetésről. XVI. Belügyminisztérium. 6. Színművészeti kiadások. 1904. V. tc. az 1903. évi állami költségvetésről. XVII. Belügyminisztérium. 6. Színművészeti kiadások.

ójával, az állami kiadásokon belül az oktatásügyre és a kultúrára fordított összegek általában emelkedtek.³⁵

1900 végén Festetics Andor, a vidéki színészet felügyeletével megbízott belügyminisztériumi tisztviselő készített újabb kerületi tervezetet³⁶, és Festetics tevékenységének hatására a települések körében már másfél évtizede felbukkanó szövetkezési szándékok kibontakozni látszottak. Ám sem a színészi felügyelő tervezete, sem az új, központi kormányzat által igen pártolt beosztást tárgyaló ankét³⁷ nem változtathatott azon, hogy a színi kerületi rendszer városszövetségek rendszereként működhetett, és a települések elosztásáról, a helységek összekapcsolódásáról – legalábbis az állomásrendszer felső szintjein – csakis a városok dönthettek és végül döntöttek is.

Az 1900-as évek első éveiben létrejött *színi kerületek* a színházi állomás-hálózathoz alkalmazkodva formálódtak, és természetes módon őrizték meg a különbségeket az egyes szintekhez kapcsolódó szolgáltatások között. A rendszer *két szinten* szerveződött. Az egyik a kistérsulatok Magyarország egész területét lefedő útvonalai voltak, melyeknek térbeli keretet egy-egy régió, igazgatásrendészetileg megragadható formát pedig a régió vármegyei adtak, azok, melyeknek területére a színigazgatók játékendélyt kaptak. Ezek voltak a színi területek, az a 10 kerület, amelynek beosztásáról a Belügyminisztérium döntött.

A másik szint a nagy- és középtársulatokat fogadó, szétváló és újjáalakuló városszövetségek rendszere lett, melyeknek tagjai dönthettek és döntöttek is arról, milyen feltételek mellett és kikkel együtt gondoskodnak közönségük számára színielőadásokról. A színi kerületeknek egyetlen funkcióban és módon volt létjogosultságuk. Akkor, ha megszervezik egy régió színházi életét, elrendezik és irányítják a vándorlási útvonalakat és összefogják a régióban a színügy támogatására fordítható erőforrásokat, és különösen ez utóbbi első sorban a pártolók szándékán és együttműködési készségén múlt.

³⁵ KATUS 1978. 274–277.

³⁶ FESTETICS 1900.

³⁷ A Festetics Andor szervezte ankét, amely a színi kerületi rendszer tervezetét és a rendszer létrehozásának módjait volt hivatott megtárgyalni, 1901. jan. 19-én ült össze. A meghívott felek – a Belügyminisztérium, a színigazgatók, a színészegyesület, a városok és a megyék – képviselőiben két minisztériumi tisztviselő, hat színigazgató, tizennégy városi küldött (köztük Sopron, Székesfehérvár és Győr polgármestere), valamint a Veszprém, a Torontál, a Békés és a Sáros megyei főispán jelent meg. (SZL, 1901. jan. 31.)

³⁸ A színi kerületi rendszer fenti elrendezés szerinti megalakulását tükröző színigazgatói működési engedélylisták: BK, 1906. ápr. 22., ápr. 29. és máj. 6.

RÖVIDÍTÉSEK

BK	= Belügyi Közlöny
GyH	= Győri Hírlap
MOL K 150	= Magyar Országos Levéltár, Belügyminisztériumi levéltár, Általános iratok (1867–1896)
OEV	= Orosháza és Vidéke
OSZK SZT	= Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény
PH	= Pesti Hírlap
SZK	= Színészeti Közlöny
SZL	= Színészek Lapja
SSz	= Soproni Szemle

IRODALOM

A színházi zsebkönyvek esetében Berczeli A. Károlyné és Hankiss Elemér bibliográfiájának sorszámaát adtuk meg. (BERCZELINÉ–HANKISS 1961)

- ALAPSZABÁLY (SZÍNÉSZEGYESÜLET) 1871 = A Magyar Színész-kebelzet és Kölcsönös Segélyegyletének illetőleg Nyugdíj-intézetének alapszabályai. Bp. 1871.
- BÁCSKAI 2003 = BÁCSKAI Vera: Várostarténet. = Bevezetés a társadalomtörténetbe. Szerk.: Bódy Zsombor, Ö. Kovács József. Bp., 2003. 243–257.
- BÁRTFAI 1886 = BÁRTFAY Paczona Antal: Reformjavaslat a magyar vidéki színészet rendezéséhez. Bp., 1886.
- BELUSZKY 1990 = BELUSZKY Pál: A polgárosodás törekeny váza. – Városhálózatunk a századfordulón. (Városhierarchia – vázlat, tényképekkel) = Tér és társadalom 1990. 3–4. sz. 13–56.
- BELUSZKY 1990a = BELUSZKY Pál: Magyarország városhálózata 1900-ban. In: Tér – idő – társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek. Szerk.: Tóth József. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 1990. 92–129.
- BELUSZKY–GYÖRY 2003 = Beluszky Pál–Györy Róbert: „A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés”. Magyarország városhálózata a 20. század elején. = Korall, 2003. 12. sz. 199–238.
- BÉNYEI 1893 = BÉNYEI István: Színészetünk rendezéséről. Bp., 1893.
- BÉNYEI 1895 = BÉNYEI István: Színészetünkről. = SZL 1895. jan. 20. 7–10.
- BÉNYEI MIKLÓS 1990 = Az erdélyi országgyűlések színházpolitikai vitái és iratai, 1791–1847. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Béneyei Miklós. Bp., MSZL, 1990 (Színháztörténeti Könyvtár 20.)
- BERCZELINÉ–HANKISS 1961. = A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája XVIII–XIX. század. Összeáll.: Hankiss Elemér, Berczeli A. Károlyné. Bp., OSZK, 1961.

- BERECZ 1976 = BERECZ Dezső: Küzdelem a magyar színészetért Sopronban 1885 és 1905 között. = SSz 1976. 4. sz. 1–15.
- ČESNAKOVA 1981 = ČESNAKOVA-MICHALCOVÁ, Milena: Premeny divadla. (Inonárodné divadlá na Slovensku do roku 1918.) Bratislava, VEDA, 1981.
- DOTLIĆ 1961 = Spomenica 1861–1961. Red. Luka Dotlić. Srpsko narodno pozorište, Novi Sad, 1961.
- DUNAINÉ–BLAZOVICH 1989 = Szeged színháztörténetének forrásai a Csongrád Megyei Levéltárban 1719–1886. Összeáll.: Dunainé Bognár Júlia, Blazovich László. Bp., MSZI, 1989 (Színháztörténeti Könyvtár 18.)
- EGRESSY 1846 = EGRESSY Gábor: Színház és nemzet. I–V. = PH, 1846. dec. 13–18. sz.
- FERENCZI 1897 = FERENCZY Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897.
- FESTETICS 1900 = FESTETICS Andor: A vidéki színészet országos felügyelőjének kerületi tervezete. = SZL, 1900. okt. 31. 3–7.
- FUTÓ 1856a = FUTÓ János: Színművészetünk állapota. = Magyar sajtó, 1856. okt. 10–11. 1–3.
- JEGYZŐKÖNYV (KONGRESSZUS) 1878 = Jegyzőkönyv, mely felvétellett az V-dik színész congressusnak Budapesten 1878. évi december hó 11-dik napján délelőtt tíz órakor tartott tartott második ülésében. = A színpad, 1878. dec. 16. 200–201.
- JEKELFALUSSY 1892 = A magyar korona országainak helységnévtára. Szerk.: Jekelfalussy József. Bp., Orsz. Stat. Hivatal, 1892.
- JELENTÉS 1871 = A központi kormányzótanács által a vidékről beérkezett javaslatok átvizsgálására kiküldött bizottság jelentése. = A színpad, 1871. okt. 2. 172–173.
- KATONA 1976 = A debreceni színészet története. Szerk.: Katona Ferenc. Debrecen, 1976.
- KATUS 1978 = KATUS László: Magyarország gazdasági fejlődése. In Magyarország története 1890–1918. (7/1.) Főszerk.: Hanák Péter. Bp., 1978. 263–401.
- KELETI 1871 = KELETI Károly: Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából. Pest, 1871.
- KERÉNYI 1981 = KERÉNYI Ferenc: A régi magyar színpadon. Bp., 1981.
- KERÉNYI 1990 = KERÉNYI Ferenc: A hivatásos színészet intézményesülésének kísérletei (1790–1809) In: Magyar színháztörténet 1790–1873. Főszerk. Székely György. Bp., 1990. 49–123.
- KERÉNYI 1990a = KERÉNYI Ferenc: Vándorszínészet – harc az állandó színházért (1809–1837). In: Magyar színháztörténet 1790–1873. Főszerk.: Székely György. Bp., 1990. 125–233.
- KERÉNYI 1990b. = KERÉNYI Ferenc: A magyar romantika színháza (1837–1849). In: Magyar színháztörténet 1790–1873. Főszerk. Székely György. Bp., 1990. 235–369.
- MÁRFI 1990 = Pécs színháztörténetének forrásai a Baranya Megyei Levéltárban (1886–1949). Bev., regeszták, mutató: Márfi Attila. Bp., OSZMI, 1990 (Színháztörténeti Könyvtár 24.)
- MÁRFI 1993 = Pécs szabad királyi város német és magyar színjátszásának levéltári forrásai a Baranya Megyei Levéltárban 1849–1886. Szerk.: Márfi Attila. Bp., OSZMI, 1993 (Színháztörténeti Könyvtár 29.)
- NAPLÓ (KONGRESSZUS) 1880 = A magyar színész egyesület VI. közgyűlésének naplója. Szerk.: Takács Ádám. Bp., 1880.

- NÉPSZÁMLÁLÁS 1869 = A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. Pest, M. Orsz. Stat. Hiv., 1870.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1880 = A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Bp., Orsz. M. Kir. Stat. Hivatal, 1882.
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1900 = A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 1. A népesség általános leírása községenként. Bp., Közp. Stat. Hivatal, 1902 (Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 1.)
- PAPP 1961 = PAPP János: A békéscsabai színészet története II. 1879–1912. Békéscsaba, 1961.
- SÁNDOR 2007 = SÁNDOR János: A szegedi színjátszás krónikája. Theszpisz szekeren, 1800–1883. Szeged, Bába, 2007.
- SEPSY 1847 = SEPSY Károly: Levelek a vidéki színészet köréből. In: Pesti divatlap, 1847. 37. sz. 1154–1162.
- SZUPER [1889] 1975 = Szuper Károly színészeti naplója 1830–1850. Sajtó alá rend.: Váli Béla, [szerk., utószó, jegyz.: Cenner Mihály]. Hasonmás kiad. Bp., Magyar Szính. Int., 1975 (Színháztörténeti Könyvtár 2.)
- TAKÁCS 1873 = TAKÁCS Ádám: Tervezet a vidéki színészet rendezése tárgyában. = A színpad, 1873. jún. 16. 93.
- VÁLI 1889 = VÁLI Béla: Az aradi színészet története 1774–1889. Bp. 1889.
- VITÉZ 1960 = A kolozsvári Nemzeti Színház 1851–1943. Adattár. 1–7. köt. Összeáll.: Vitéz Welsel Tibor. Bp. 1960, gépirat, OSZK Színháztörténeti Tár, MS 13/1–7.
- ZSEBKÖNYV 19 = Theater-Almanach. 1853. Arad, d. n. [1853]
- ZSEBKÖNYV 25 = Abschieds-Journal des deutschen Theaters in Arad. Arad, 1857.
- ZSEBKÖNYV 28 = Theatralisches Angedenken, unter dem Titel [...] Arad, 1858.
- ZSEBKÖNYV Függelék 191 = A magyar színészet országos névtára. Naptár 1872-ik évre. 1. évf. Vác, 1872.
- ZSEBKÖNYV Függelék 192 = A magyar színészet évkönyve. Névtár 1873-ik évre. 2. évf. Pest, 1873.
- ZSEBKÖNYV Függelék 193 = A magyar színészet évkönyve. Név- és naptár 1874-ik évre. 3. évf. Vác, 1874.

ZUSAMMENFASSUNG

EDIT RAJNAI

DIE HERAUSBILDUNG DES SYSTEMS DER THEATERBEZIRKE (1879–1905)

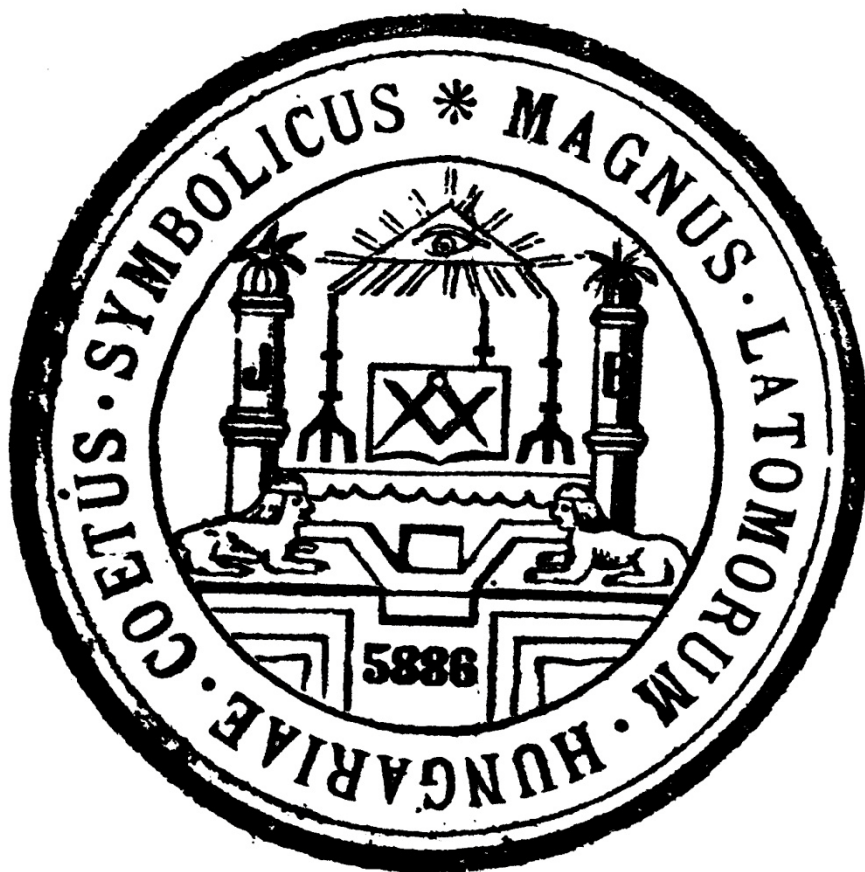
Der Aufsatz beschreibt die Herausbildung der Theaterbezirke, des prägenden Elements des Theaterlebens in der ungarischen Provinz, im späten 19. Jahrhundert. Die Zeitgenossen verstanden darunter ein System, das die Wanderwege der ungarischsprachigen Provinzensembles regelte und das auch die Organisation der Nutzung der entsprechenden Infrastruktur (Theater, Spielsäle), der regelmäßigen kulturellen Versorgung einzelner Gebiete und der Existenzsicherung der Schauspieler mit einschloss. Im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts setzen sich damit Regularien durch, deren Entstehung mehrere Jahrzehnte gedauert hatte. Ihre Vorläufer reichen bis in das Denken des frühen 19. Jahrhunderts über die Institutionen des Theaterlebens, seine Wirkungsbedingungen und -weisen zurück, worauf hier ebenfalls eingegangen wird.

Am Anfang steht die Beschreibung zweier grundlegender Elemente des Institutionensystems des Theaters und die Analyse ihrer Beziehungen zueinander – zum einen sind dies die Stationen der Theaterensembles (von den Städten, in denen sie fünf bis sechs Monate verweilten, bis zu Siedlungen, in denen die Saison jeweils nur einige Wochen dauerte), zum anderen die Arten der Wanderung von einem Ort zum anderen und das Wegenetz der Theatertruppen, das auch von der jeweiligen Spieldauer an den einzelnen Stationen bestimmt wurde.

Das Institutionensystem wie auch das System der Theaterbezirke betreffen die Entwicklung der Infrastruktur des Theaters, aber auch Fragen der öffentlichen Verwaltung und Probleme der Finanzierung des Theaterlebens. Zudem erfolgte in jenen Jahren die Professionalisierung des Theaterlebens.

Das System der Stationen kann auch ausgehend von den Ergebnissen der Stadtforschung (Städtehierarchien, funktionaler Ansatz) charakterisiert werden. Hier wird es mit zwei Städtehierarchien, nämlich mit der von Károly Keleti auf der Grundlage der Volkszählung von 1869 zeitgenössisch erstellten sowie mit der des modernen Stadtforsches Pál Beluszky zur Situation um 1900, verglichen. Das System der Theaterbezirke, das in den ersten Jahren des 20. Jahrhunderts schließlich entstanden war, baute auf dem System Stationen auf und funktionierte auf zwei Ebenen, die sich auch organisatorisch voneinander unterscheiden lassen. Zum einen waren das die Wege zwischen den kleineren Siedlungen, zum anderen das System der Städtebünde, welche die größeren und mittleren Ensembles aufnahmen.

A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy pecsétje

HUDI JÓZSEF

Adatok a pápai

Kölcsey Ferenc **Szabadkőműves Páholy**

történetéhez (1875–1892)

EZERNYOLCSÁZHETVENÖT tavaszán kilenc pápai értelmiségi elhatározta, hogy kiválik a magyarországi Jánosrendű Nagypáholyhoz tartozó győri *Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy*ból és megalakítja a pápai *Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholyt*.¹

Az 1873. szeptember 21-én alakult győri páholy vezetősége elfogadta kérelmüket és kiadta elbocsátó levelüket.² Az alapítók közé tartozott Antal Gábor református jogakadémiai tanár, Diskay Kálmán magánzó, Harmos Zoltán királyi adóhivatali ellenőr, Karcsay Rezső vendéglős, P. Szabó Károly református gimnáziumi tanár, Voyta Adolf építész és Wajdits Károly könyvkereskedő. Közülük Harmos 1873-ban, a többiek 1874-ben vagy 1875 elején lettek a győri páholy tagjai, s rövid idő alatt megszerezték a mester rangfokozatot.³ A hét alapító taghoz rövidesen csatlakozott még két Kisfaludy páholy-tag: Velsz Emil ügyvéd és Herz Dávid bankhivatalnok. Az új páholy az év során két zsidó orvossal: Kövi Józseffel és Pserhofer (Pscherhofer) Sámuellel bővült. 1875. július 20-án már 11 tagja volt.⁴

¹ A páholyneveket, mint tulajdonneveket a szövegben és a forrásközlésben is egységesen nagybetűvel írtuk. A névadót sem a dolgozatban, sem a levéltári hivatkozásban nem tettük idézőjelbe.

² Győrben 1871 decemberében alakult a *Kisfaludy Károly Szabadkőműves Páholy*, amely a hagyományos polgárságot képviselte. A progresszív szellemű tagok elégedetlenek voltak a vezetőséggel, ezért Pisztóry Mór tanár vezetésével létrehozták a Kisfaludy Sándorról elnevezett páholyt. A fölmerülő anyagi nehézségek miatt a két páholy 1874-ben egyesült, majd az egyesült páholy 1876-ban feloszlott. Vö. SZAKÁL 2003. 264–271. A páholyok hiányos iratai fennmaradtak. MOL P 1081. 6. cs. XVIII. A győri Kisfaludy Károly Szabadkőműves Páholy iratai 1873–1878., 6. cs. XX. A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy iratai 1873–1878.

³ MOL P 1081. 7. cs. XXV. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai 1875–1883.

⁴ MOL P 1081. 7. cs. 4. t. XXV. Ad 1172/1875. Kivonat a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy anyakönyvéből. Pápa, 1875. július 20. Itt jegyezzük meg, hogy a nyilvántartások –

A megalakuló pápai páholy rövid időn belül megkapta a *Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy*tól a működési engedélyt. Először az adiminisztratív teendőket kellett elintézni: március 25-én megalkották az alapszabályokat, majd az ügyrendet, amelyek részletesen szabályozták a páholy szervezeti és működési rendjét.

ELŐZMÉNYEK

A pápai páholy alapítása a magyarországi szabadkőműves mozgalom 1867 utáni nagy felvirágzásához köthető. A XVIII. században a feltörekvő polgárság szellemi mozgalmaként, a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi jegyében 1717-ben Angliában indult szabadkőműves mozgalom néhány évtized alatt egész Európára kiterjedt, s az öreg kontinensen kívül is hódított. Közép-Európában 1723-ban Prágában, 1741-ben Bécsben, 1774-ben Pozsonyban alakult meg az első páholy.⁵ A felvilágosodás jegyében szerveződő magyarországi és erdélyi páholyok rövid életűek voltak: az első páholyok 1749-ben alakultak és 1795-ig működtek. Ekkor egy császári rendelet az egész Habsburg-birodalom területén betiltotta működésüket.⁶

A mozgalom társadalmi bázisát ebben a korszakban hazánkban a városi polgárság, a művelt fő- és köznemesség és a jobbára nemesi származású katonatiszti réteg alkotta. II. József korában megyei szinten és a kormányservekben (dikasztériumokban) is egyre több protestáns értelmiségi tevékenykedett, aki meggyőződésből csatlakozott a mozgalomhoz.⁷ A császár kezdetben támogatta a szabadkőműveseket és ügyelt arra, hogy a nagypáholyok élére lojális politikusok kerüljenek.⁸ 1784 tavaszán a Habsburg-birodalomban működő 62 páholy *Grosse Landesloge von Österreich* néven közös nagypáholyt alakított Bécsben.⁹

1785 decemberében kiadott pátensével azonban csak tartományi székhelyeken engedélyezte a páholyok működését, melyet szigorú keretek közé szo-

mivel a páholyoknak bármely arra érdemes személy tagja lehetett – vallási hovatartozást nem jelöltek, ennek megállapítása a kutatás feladata volt.

⁵ L. NAGY 1977. 8–14.

⁶ A király 1795. június 6-án kelt rendeletében tiltotta be a páholyok működését. Vö. ABAFI 1993. 423.

⁷ H. BALÁZS 1987. 293.

⁸ H. BALÁZS 1987. 296.

⁹ L. NAGY 1977. 13.

rított.¹⁰ A budai páholy lett aztán élesztője a Martinovics-mozgalomnak, melyet hamarosan vérbe fojtottak.

Ebben a korszakban az írók közül Aranka György¹¹ (1737–1817), Batsányi János¹² (1763–1845), Berzeviczy Gergely¹³ (1763–1822), Kazinczy Ferenc¹⁴ (1759–1831), Kármán József¹⁵ (1769–1795), Pálóczi Horváth Ádám¹⁶ (1760–1820) is a szabadkőműves testvérek közé tartozott.

A dunántúli egyházkerület történetéhez kötődő személyek nemcsak Horváth Ádám volt szabadkőműves, hanem a két gróf Ráday Gedeon egyházkerületi főgondnok¹⁷, Szilassy József¹⁸ egyházkerületi főgondnok (1810–1836), Kármán József losonci lelkész, dunántúli püspök¹⁹ (1794–1795), valamint Sárközy József²⁰ (1802–1867) Komárom vármegyei alispán, egyházkerületi főgondnok (1866–1867) is. A Veszprém megyei birtokosok közül szabadkőműves volt dégi Festetics Antal, a zalaiaiak közül gróf Festetics György.²¹ A Spissich János²² (1745–1804) sümegi születésű exjezsuita, első alispán, főmester vezetésével működő zalaegerszegi *Jó tanács*hoz címzett Páholy tagja volt az 1790-es évek elején Horváth Ádám költőn kívül mezőszegedi Szegedy János²³ (1741–

¹⁰ H. BALÁZS 1987. 296–298.

¹¹ ABAFI 1993. 67., 211., 342., 356–358.

¹² ABAFI 1993. 211., 302–303., 341. Batsányi szabadkőműves voltát – pozitív adat híján – a kutatás újabban megkérdőjelezi. Vö. SCHÖN 2000b. 1139–1351. Abafi Kölcsey Ferencet (1790–1838) is szabadkőművesnek tekinti, ami szintén nem bizonyítható.

¹³ ABAFI 1993. 208.

¹⁴ PÉTERFFY 1985. 27.

¹⁵ ABAFI 1993. 383., 408., SCHÖN 2000a. 186.

¹⁶ PÉTERFFY 1985. 26., 75. Horváth Ádám 1780-ban ismerkedett meg a szabadkőművességgel, 1789-ben a pesti *Nagyszívűség Páholy* tagja lett. A költő gr. *Fekete János* (1741–1803) a Voltaire-rel levelező lovasgenerális csabrendeki (Zala vm.) könyvtárából kölcsönzött könyveket. Fekete szintén szabadkőműves volt. (Uo. 182–184.)

¹⁷ Id. gróf Ráday Gedeon 1774–1792, ifj. gróf Ráday Gedeon 1793–1797 között töltötte be a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoki tisztségét. ZOVÁNYI 1977. 162. Szabadkőműves páholybeli kapcsolataikról: ABAFI 1993. 139., 158., 165., 211., 262., 264., 268., 274. 165., 211., 262., 264., 268., 274.

¹⁸ ABAFI 1993. 158., 215., 297., 405. Pilisi és szilasi Szilassy József királyi koronaőr 1810–1836 között volt az egyházkerület főgondnoka. ZOVÁNYI 1977. 704.

¹⁹ ABAFI 1993. 383., 408., ZOVÁNYI 1977. 162.

²⁰ ABAFI 1993. 428. A numizmatikával, régészettel, természettudománnyal foglalkozó Sárközy József (1802–1867) kömlődi birtokos a Tersánszky Sándor füssi kastélyában ülésező titkos páholytag volt a tagja. Júlia lánya Perczel Mór felesége lett. Sárközy életrajza: SZINNYEI 1908. XII. 208–209.

²¹ ABAFI 1993. 140., 287., 293.

²² Életrajza: SZINNYEI 1908. XII. 1359–1360.

²³ ABAFI 1993. 350. Abafi tévesen *felsőöri prépost*nak titulálta. A kőszegi születésű Szegedy János 1780-tól haláláig töltötte be a felsőöri préposti tisztséget. Somogy, Vas és Zala vármegye is

1806) felsőörsi prépost és Vásárhelyi Sámuel győri református lelkész is.²⁴ 1793-ban Varga László nemesapáti (Zala vm.) birtokán is tartottak összejevellt.²⁵ A páholy iratait a Martinovics-per hírére megsemmisítették. A félelem légkörében más társaságok is hasonlóképpen jártak el. Ennek következtében az első korszakból sajnálatos módon csak nagyon kevés levéltári forrás maradt fenn.²⁶

A szabadkőműves eszméket az 1860-as években megalakuló magyarországi páholyok képviselték, amelyeknek tagjai jórészt külföldről hazatért politikai emigránsok voltak. Lewis Lajos kezdeményezésére 1868. október 27-én nyílt meg a Jánosrendű *Einigkeit im Vaterlande* (később magyarul: *Egyesség a hazában*) páholy, amelynek élére hamarosan Pulszky Ferenc (1814–1897), a nemzeti múzeum igazgatója került.²⁷ Nyáry Albert történész és Türr István olasz altábornagy szervezőmunkájának eredményeként 1869. május 23-án jött létre a fővárosban a *Corvin Mátyás az igazsághoz* nevű első magyar páholy, amely a skót rítust honosította meg.²⁸ Az emigránsok alakította skót rítusú páholyok 1871-ben a *Magyarország Nagy Oriense* Nagypáholyba tömörültek. A két nagypáholy 1886. március 21-én egyesült *Magyarországi Symbolikus Nagypáholy* néven. Első nagymesterül Pulszky Ferencet választották.²⁹

táblabírónak választotta. A felsőörsi (Zala, ma: Veszprém m.) prépostsági templomban a Nep. Szent János-oltár mellé temették. A felsőörsi, dinnyési és acsádi szegényekre 150 ezüstforintot hagyott. Életrajza: BEDY 1934. 95–97., PFEIFFER 1987. 970. Az életrajzokban természetesen nem esett szó szabadkőműves voltáról. Bedy – mintegy mentegetve – csupán annyit jegyzett meg: „Maga Szegedy János a szabadabb szellemű papok közé tartozott, ami abban az időben a jozefinizmus befolyása alatt nem tartozott a ritkaságok közé; mindazonáltal kötelességeinek teljesítésében nem esett kifogás alá.” (BEDY 1934. 97.)

²⁴ ABAFI 1993. 349–350.

²⁵ ABAFI 1993. 355.

²⁶ MOL P 1134. 3. cs. 1. t. 18. A Festetics család dégi levéltárából összegyűjtött feljegyzések, másolatok (1780-as évek). A jakobinus mozgalom forrásanyagának összegyűjtésekor Benda Kálmán a Bécsben őrzött „Szabadkőműves akták” c. sorozatot nem tudta átnézni. BENDA 1957. I. Előszó, VI. – A XVIII. századi európai és magyar szabadkőművességről szóló két fejezetet H. Balázs Éva részben a szakirodalom, részben bécsi és hágai levéltári forrásokra alapozta. Vö. H. BALÁZS 1987. 334.

²⁷ ARATÓ 1895. 4., ABAFI 1993. 437.

²⁸ ARATÓ 1895. 5., ABAFI 1993. 437.

²⁹ PATAKY 1967. 16.

A PÁPAI PÁHOLY LÉTREJÖTTE

A liberális korszak kezdetén létrejött pápai *Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy*³⁰ célja a „humanitás előmozdítása” volt, amelyhez minden törvényes eszközt igénybe kívántak venni. A felekezetek felett álló páholy tagjai az egyéni tökéletesedés mellett a jótékonykodást, az ember- és hazaszeretet gyakorlását, a közjó önzetlen szolgálatát, jelen esetben a város fejlődésének előmozdítását is fontosnak tartották. Hazafiúi elkötelezettségüket a névválasztással is kifejezték.³¹

A páholy tagjai a helyi értelmiség (tanárok, ügyvédek, hivatalnokok, orvosok) és a középpolgárság (építészek, könyvkereskedők) soraiból kerültek ki.³² A 9 alapító életkora 27–48 év között mozgott, átlagos életkoruk 34 év volt, vagyis a középnemzedékhez tartoztak. Antal Gábor 32 évesen, Diskay Kálmán 31 évesen, Harmos Zoltán 27 évesen, Herz Dávid 30 évesen, Karcsay Rezső 48 évesen, P. Szabó Károly 39 évesen, Voyta Adolf 40 évesen, Velsz Emil 28 évesen, Wajdits Károly 29 évesen lett a páholy tagja.

A Bécsset, Párizst, Londont megjárt Voyta Adolfról joggal feltételezhetjük, hogy már Angliában megismerkedett a szabadkőműves mozgalommal. A páholy további bővítése is elsősorban neki, illetve – a zsidó közösségre gondolva – Herz Dávidnak köszönhető.

A működéshez szükség volt megfelelő helyiségre, melyet kezdetben az egyik tagtól (nyilván Karcsaytól) béreltek. Később önálló épületet szereztek (szintén béreltek).

Az évente János nap (június 24.) táján megtartott tisztújításokon választották meg a tisztkart: a főmestert, a helyettes főmestert, az I. felügyelőt, a II. felügyelőt, a titkárt, továbbá a szónokot, a kincstárnokot (pénztárnokot), a

³⁰ A páholy teljes neve: *Kölcsey Ferenc, a Világosságért Páholy*, de a hivatalos iratokban csak az ajánlás nélküli rövidebb *Kölcsey Ferenc Páholy* elnevezéssel találkozunk. A teljes névről: BERÉNYI 2009. 166.

³¹ BERÉNYI 2009. 166.

³² Hasonló a helyzet Győrben. A győri *Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy*nak 1873-ban 33 tagja volt, 70%-uk szellemi foglalkozásúnak (jogász, orvos, tanár) számított. Kevés volt a szabadfoglalkozású: mindössze egy-egy magánpraxist folytató orvost, ügyvédet, festőt lehetett kimutatni. A fennmaradó harmadrészt a gabonakereskedők és építési vállalkozók tették ki. Vagyis a páholy társadalmi bázisát a középkorú (átlagéletkor: 35 év) *tehetős középpolgárság* alkotta, amelynek 10%-a volt kifejezetten gazdag. A vezetőség a gazdag gabonakereskedők közül került ki. Vö. SZAKÁL 2003. 265.

szertartásmestert és a teplomőrt. A kis létszám miatt időnként az is előfordult, hogy egy-egy tag egyszerre két tisztséget is viselt. Az egyéni ambíciókat e téren semmi sem gátolta.

A gyűlések előkészítése három bizottságra (belügyi, külügyi, pénzügyi) hárult. A páholy évi rendszerességgel beszámolt működéséről a nagypáholy-nak. A társulat munkáját a nagypáholy időnként kiküldött felügyelő (pl. főmester-helyettes) révén ellenőrizte.

A páholy–nagypáholy viszonyában 1886-ban következett be változás, amikor a hazánkban működő két nagypáholy – a *Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy* és a *Magyarország Nagy Oriense Magyarországi Symbolikus Nagypáholy* néven egyesült. 1886-tól a pápai páholy is a Symbolikus Nagypáholyhoz tartozott. Az első világháború végén mintegy 126 páholyban közel 13 ezer tagot tartottak nyilván.³³ A pápai páholy 1886 után még formailag pár évig létezett, érdemi tevékenységet azonban nem fejtett ki. 1892 decemberében Voyta Adolf kezdeményezte, hogy a szertartásokhoz használt eszközöket a nagypáholy vegye át.

A kiegyezés korában a pápai páholyon kívül Veszprém megyében még egy páholy működött: a veszprémi *Virradás a Bakony alján* 1902-ben alakult (1898-tól 1902-ig főként zsidó értelmiségiekből álló szabadkőműves körként működött), s néhány évi fennállás után, 1907-ben megszűnt. Megszűnéséről 1906 decemberében döntöttek. A döntés hátterében az állt, hogy szembesültek azzal a ténnyel, hogy a mozgalom – az alapelveket megszegve – a direkt politizálás irányába mozdult el.³⁴

1920-ban a belügyminiszter az összes páholyt betiltotta.³⁵ Ekkor a trianoni Magyarországon a mozgalomnak közel 8 ezer tagja volt.³⁶ A betiltás indokául

³³ L. NAGY 1988. 52.

³⁴ MOL P 1113. A veszprémi Virradás a Bakony alján Szabadkőműves Páholy iratai 1898–1907. A páholyt 1902-ben a budapesti *Demokrácia Páholy* fiókpáholyaként 17 tag alapította. Közülük 7 mester (ötten 1897. november 22-én nyertek felvételt a Demokratiába, 1898. március 21-én lettek mesterek), 4 legény és 6 tanonc fokozatú volt. A tagság társadalmi összetétele jelentősen különbözött a pápai páholyétól. A páholytagok átlagéletkora 1902-ben 43 év volt. Foglalkozási megoszlásuk: 5 ügyvéd, 4 földbirtokos (nagybirtokos), 2 tanár (egyikük felsőnépiskolai igazgató, másikuk felsőkereskedelmi iskolai tanár), 1 könyvkereskedő, 1 királyi járásbíró, 1 királyi albíró, 1 takarékpénztári főkönyvelő és cégvezető, 1 gyáros, 1 gyógyszerész. A tagságból teljesen hiányzott a vármegyei, városi hivatali értelmiség, egyházi értelmiség. A tagok többsége Veszprém-ben lakott, de volt közülük balatonfüredi, várpalotai és zirci lakos is, ami megnehezítette a munkát. A páholy csekély társadalmi befolyása miatt (sajtó híján, gyenge kapcsolatrendszerrel és anyagi erővel) kevés tényleges eredményt tudott felmutatni.

³⁵ HASS 1974. 73., 101.

³⁶ PATAKY 1967. 5.

azt hozta fel, hogy a szabadkőműves szervezetek bűnösek a háború kirobbantásáért, a katonai szellem demoralizálásáért, a történelmi Magyarország felbomlásáért, végül pedig a kommün hatalomra jutásáért.³⁷ Ettől a pillanattól a szabadkőműves páholyokat nemzetellenes, zsidó-befolyás alá került szervezeteknek tekintették és üldözték.³⁸

A fennmaradt töredékes iratokból kitűnik, hogy a pápai páholy kis létszáma és viszonylag gyenge anyagi ereje ellenére is eredményesen működött. A tagok rejtett hálózata meghatározó szerepet játszott a kisváros közéletében. Eszméik terjesztését szolgálta az általuk alapított *Pápai Lapok* (1874–1919) c. hetilap³⁹, a város ekkor még egyetlen újságja, amelynek tulajdonosa és kiadója Wajdits Károly könyvkereskedő lett.⁴⁰ A lapot a pápai református főiskolai nyomda (1838–1949) állította elő.⁴¹ A város első hetilapja tudatosan került a szabadkőművesség népszerűsítéséért, a téma nyílt felvetéséért. Csupán két esetben tett kivételt: 1886-ban részletekben közölte Gyurácz Ferenc (1841–1925) evangélikus lelkész, későbbi dunántúli püspök szabadkőművességről szóló tanulmányát, amely a mozgalmat és a páholyokat is az egyházakra nézve veszélyes, ateista alakulatnak tekintette.⁴² Gyurácz természetesen semmit sem tudott arról, hogy baráti-ismerősi körében szabadkőművesek is vannak. Az értekezés könyv formában történő megjelenése után lapjukban még arról is

³⁷ A történelem „tragikus iróniája”, hogy a forradalmi mozgalmak vezetőit és aktív résztvevőit azonosították a zsidóság egészével, holott azok „éppen zsidóságuktól akartak elszakadni”. Vö. UNGVÁRI 2010. 232.

³⁸ Budapest „magasztalásának” korszakát 1920-tól a „kárhoztatás” korszaka váltotta fel. Vö. GYÁNI 2008. 61–73. Bár 1945-ben Magyarországon a szabadkőműves páholyok működését ismét engedélyezték, 1950. június 13-án Kádár János belügyminiszter azzal az indoklással osztotta fel azokat, mert az „utolsó időben a népköztársaság ellenségeinek, a tőkés elemeknek és a nyugati imperialisták híveinek a gyülekező helyévé váltak.” KISZELY 2000. 82.

³⁹ A *Pápai Lapokról*: NAGY 1957. 68–70., a helyi sajtó első évtizedéről részletesen: ÁLDÓZÓ 1993. A sajtótörténet természetesen még mindmáig nem tudta, hogy a *Pápai Lapok* alapításától kezdve a páholy megszűnéséig a *szabadkőművesek lapja* volt.

⁴⁰ Nem érdektelen megemlíteni, hogy a győri *Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy* a tönk szélén álló *Győri Figyelő* c. lapot vásárolta meg, amelyet saját céljaira használt. A győri sajtó – a pápaival ellentétben – *nyíltan beszámolt* a szabadkőművesek ténykedéséről. Vö. SZAKÁL 2003. 266.

⁴¹ SZEGLÉTI 1978. 66–69.

⁴² GYURÁTZ 1886a, 1886b. Az európai és magyarországi szabadkőművesség helyzetének ismertetése után hasonló álláspontra helyezkedett dr. Machovich (Csápori) Gyula (1858–1937) esztergomi hercegprímási szertartó és levéltárnok is, aki szerint helyesen jártak el a pápák, akik a szabadkőművességet az „eretnekségek legnagyobbikának” tekintették, s tagjaikat „az egyház ellenségeinek” nyilvánították. Jelenleg Isten nevében, „szent Mihály arkangyal fővezérlete alatt hivatva van az egyház mai legnagyobb ellenségének támadásait visszaverni.” CSÁPORI 1888. 78–79.

hírt adtak, hogy a mű Wajdits Károly könyvekereskedő üzletében csekély áron kapható.

A következő időszakban a helyi sajtóban a szabadkőművesség lekerült a napirendről. A belügyminisztérium által egyesületeknek tekintett szabadkőműves páholyok és a nyilvánosság viszonyában szabadkőműves körökben nem volt egyetértés. Míg egyes nagyvárosi páholyok a nyilvánosság elé léptek, a vidéki kisvárosi páholyok – köztük a pápai – önvédelmi célzattal titokban tartották működésüket.⁴³ A túlzott óvatosságra jellemző, hogy csak 1911-ben jelent meg névtelenül *Tudományos csevegések* főcímmel újabb írás, amely a szabadkőművesség kialakulásáról szólt.⁴⁴ A semleges hangvételű cikk közreadását azzal indokolták, hogy az utóbbi időben egyre gyakrabban foglalkozik a nyilvánosság a szabadkőművességgel, miközben a nagyközönség szinte semmit sem tud az intézmény kialakulásáról és történetéről. A szerző bemutatta a középkori kőfaragók zárt és titkos céheit, amelyek az építőipar újkori hanyatlásával laikusokkal kiegészülve „tudományos, emberbaráti és haladó eszmék szimbolikus várai gyanánt” maradtak fenn. Az eszmefuttatás a felvilágosodás korával, a magyar páholyok kialakulásával zárul.

A helyi református sajtóban 1920-ig két alkalommal került szóba a szabadkőművesség.⁴⁵ 1895-ben Szigyártó Sámuel (1815–1895) losonci református ügyvéd, egyházközségi gondnok és az állami tanítóképző tanácsának helyettes elnökéről halála után jelentős alapítványai miatt emlékeztek meg. Végrendeleti jótéteményének ismertetésekor a figyelmes olvasó számára az is feltűnhetett, hogy a *Korvin Mátyás Szabadkőműves Páholy* részére 400 forintot hagyott.⁴⁶ 1912-ben a *Dunántúli Protestáns Lap* közölte Kis Dániel lelkész

⁴³ A szegedi *Árpád Páholy* például 1895-ben kiadta 25 éves történetét. Vö. ARATÓ 1895. Jellemző, hogy a pápai református nagykönyvtárba (DREK) C II. 4305. raktári szám alatt őrzött példány – amely a tulajdoni bélyegző szerint eredetileg a nyíregyházi Megyei Könyvtár tulajdonát képezte és a Könyvtári Központ jóvoltából került a gyűjteménybe – felvágatlanul hevert, így első olvasója lehettem.

⁴⁴ *Tudományos csevegések. Hogyan keletkezett a szabadkőművesség?* = PL 38 (1911) 4. sz. 3.

⁴⁵ A helyzet országos viszonylatban is hasonló volt. A *protestáns tudományosság* alig foglalkozott a szabadkőművesség és protestantizmus viszonyával. A *Protestáns Szemlében* mindössze egy névtelen tanulmány foglalkozott a kérdéssel, két tanulmány pedig a szocializmus problémájával. N. N.: *Szabadkőművesség és protestantizmus*. = PSz IX (1897) 155–173. A szerző úgy fogalmazott, hogy „amíg katolikus részről a modern szabadkőművesi tendenciák ostromozása mintegy dogmai postulátum, addig a protestantizmus alig vette magának a fáradságot, álláspontját ez irányban félre nem érthetőleg tisztázni.” (173.) A szocializmusról: MÁRK 1904., SZÓTS 1906. Mindketten úgy vélték, hogy a világszerte „valóságos nagyhatalommá” váló szocializmust az „evangéliom erejével” lehet sikerrel legyőzni.

⁴⁶ Szigyártó Sámuel 1815–1895. = DPL 6 (1895) 23. sz. (június 9.) 358–360.

csallóközi lelkészi értekezleten a szabadkőművességről elhangzott felolvasásának szövegét, amely a szabadkőművesség áttekintése után arra a következtetésre jutott, hogy a magyar szabadkőművesség nem egységes, hanem eltérő irányzatok együttese, amelyet differenciáltan kell megítélni. Az egyháznak támogatnia kell a kereszténységgel együtt élő irányzatokat, miközben határozottan fel kell venni a harcot az egyház létét veszélyeztető ultramontanizmussal és az ateista, materialista, szocialista irányzatokkal. Az utóbbiak közül Jászi Oskárt külön is idézte, aki nyíltan hirdette, hogy a páholyoknak a szocialista törekvéseket a politika síkján is érvényesíteniük kell.⁴⁷

A PÁHOLY MŰKÖDÉSE

Miközben a helyi sajtó hallgatott a pápai páholy létéről és működéséről, annak tagjai szinte minden egyes létrehozásában aktívan közreműködtek. Az egyesületek vezetői vagy vezetőségi tagjai is közülük kerültek ki. A *Pápai Lapok* minden hasznos, a város jólétét szolgáló kezdeményezést felkarolt. Az első években alapított egyesületek közé tartozott a *Pápai Jótékony Nőegylet* (1874), a *Pápai Kertészeti Társulat* (1874), a *Pápai Ismeretterjesztő Egylet*, a *Pápai Önkéntes Tűzoltó Egylet* (1874), a *Pápai Krajcár Egylet* (1877). A szabadkőművesek ott voltak a reformkorban alapított *Pápai Kaszinóban* (1834), miként az újabb és újabb egyesületekben. Megtaláljuk őket a *Pápaidéki Közművelődési Egyesület* (1886), a *Dunántúli Közművelődési Egyesület* (1890), majd az azokat felváltó *Pápai Jókai Kör* (1893) alapítói és vezetői között.

A *Pápai Tanári Kör* (1897) tagjai Fenyvessy Ferenc főispán kezdeményezésére alapították a közművelődést szolgáló *Pápai Szabad Líceumot* (1898), amely a páholyhoz hasonlóan nem kívánt vallási és politikai kérdésekkel foglalkozni.⁴⁸ A tanárok csekély belépti díj (10 krajcár) ellenében vasárnap délutánonként tartottak ismeretterjesztő előadásokat az érdeklődők számára. A bevételt humanitárius célra fordították.⁴⁹ A líceum vezető bizottságának elnökévé Kapossy Lucián főgimnáziumi tanárt, titkárává Harmos Zoltánt választották.⁵⁰ A *Pápai Szabad Líceum* mögött álló *Pápai Tanári Körnek* 1899-

⁴⁷ KIS 1912. 266.

⁴⁸ SARUDY 1899. 3. Az 1898. december 6-án tartott értekezleten megállapodtak abban, hogy „Vallási és pártpolitikai diskussziók ki vannak rekesztve, mert nem vallási és politikai villongásokat akarunk támasztani, hanem hasznos ismereteket terjesztetni.”

⁴⁹ SARUDY 1899. 3., KAPOSSY 1905. 265.

⁵⁰ KAPOSSY 1905. 266.

ben mintegy 60 tagja volt (egyharmada rendes, kétharmada pártoló tagnak számított).⁵¹ Az első előadást 1899. január 16-án Harmos Zoltán adótárnok és Makay István főgimnáziumi tanár tartotta a református gimnázium természettani előadótermében. Harmos a világtörténelem tanulságairól, a vallás, nemzetiség és ökonómia jelentőségéről beszélt, míg Makay a hőtan elméletéről és gyakorlati hasznáról, melyet diákok készíttette kis gőzgépek beindításával is szemléltetett. Emellett röntgenfelvételt is bemutatott, miközben ismertette a találmány lényegét.⁵² 1899. március 25-én dr. Hegedüs Loránt, Pápa országgyűlési képviselője, a *Budapesti Szabad Líceum* titkára tartott nagyszerű előadást a társadalmi jelenségekről a református gimnázium tornatermében, melyen dr. Fenyvessy Ferenc főispán, Gyurácz Ferenc evangélikus püspök, báró Pongrácz Anselm és Mikovinyi Ödön táblabíró, továbbá „számos ügyvéd, orvos, tanár és igen nagy és előkelő hölgyközönség” is részt vett.⁵³

A kultuszminisztérium anyagi támogatását élvező *Pápai Szabad Líceum* dr. Kapossy Lucián irányításával éveken át hasznos ismeretterjesztő tevékenységet végzett. A gimnáziumi tanárok közül Kapossy Lucián, Kis Ernő, dr. Kőrös Endre, Sarudy György, Makay István, a város értelmisége köréből dr. Lövy László orvos, dr. Koritschner Lipót, Győri Gyula számos alkalommal tartott előadást. Az 1903/04. szabadoktatási évben dr. Kapossy Lucián elnökletével Népszerű Főiskolai Tanfolyamot indítottak.⁵⁴ A lendület azonban hamarosan megtört; a nagyobbbrészt értelmiségi közönség érdeklődése is alábbhagyott. 1906-ban dr. Kőrös Endre javaslatára a Jókai Kör vette át a szabad líceum szerepét.⁵⁵

A páholy tagjai a fiatalok nevelését szolgáló *Pápai Iparos Ifjúság Önképző Egyesületét* (1883), a lányok segélyezését, kézimunka- és nyelvtanulását segítő *Pápai Leányegyesület* (1888) létrehozását szintén szorgalmazták.

Az egyes egyesületek új intézményeket is alapítottak. Az ismeretterjesztő egyesület például 1878-ban megszervezte a városi népkönyvtárat, amely az alábbi néposztályok tagjai számára egy krajcár kölcsönzési díjért biztosította

⁵¹ SARUDY 1899. 3.

⁵² N. N.: Szabad lyceumi előadást... = PU 1 (1899) 3. sz. (január 22.) 5.

⁵³ N. N.: Szabad Lyceumunk ünnepe. = PU 1 (1899) 14. sz. (április 2.) 3–4.

⁵⁴ N. N.: A pápai tanári kör... = DPL 14 (1903) 25. sz. (június 21.) 410. A Jókai Kör jellegénél fogva csak részben tudta átvenni a szabad líceum szerepét, hiszen a szakosztályai révén sokféle kulturális tevékenységgel foglalkozott.

⁵⁵ N. N.: A Jókai-kör... = PH 3 (1906) 26. sz. (június 30.) 4.

vasárnaponként a hasznos olvasnivalót. A kölcsönzési díjakat könyvvásárlásra fordították.⁵⁶ A kezdeti években az egyesület pályázatot írt ki, hogy a ponyvairodalom helyett nívósabb olvasmányokat adhassanak a nép kezébe, de a beérkezett pályaművek nem feleltek meg a követelményeknek. A „világot látott” Voyta Adolf (1834–1923) által tervezett és épített pápai *állandó színház* (1881) létesítését a *Pápai Lapok* kezdettől szorgalmazta és állandóan napirenden tartotta.⁵⁷

Az egyesületek mellett a *gazdasági társulást* is népszerűsítették. A Pápai Önszegélyző Egyletből alakították meg a *Pápai Népbankot* (1871), amely néhány év után csődbe ment. A *Pápai Takarékpénztár* (1871), majd a *Pápa Városi és Vidéki Takarékpénztár* (1878) alapításában is részt vettek.⁵⁸ A város fürdőkultúrájának fejlesztése érdekében részt vettek a *Pápai Uszoda Rt.* (1875–1913), valamint a *Pápai Kád- és Gőzfürdő Rt.* (1892) létrehozásában.⁵⁹ Az 1890-es évek gyáralapításait és a századforduló városi infrastrukturális beruházásait (vízvezeték, csatornázás, aszfaltozás, villanyvilágítás, telefonhálózat, stb.) szintén népszerűsítették. A Győr–Pápa–Szombathely vasútvonal (1871) mellé újabb *szárnyvonalak* kiépítését is szorgalmazták, melyek közül a Pápa–Csorna (1896) és a Pápa–Bánhida közötti (1902) helyi érdekű vasútvonal valósult meg.⁶⁰

A páholy tagjai közül többen a *városi képviselőtestületben* tevékenykedtek. A város vezetésénél elérték, hogy az elavult házankénti koldulást megszüntették, s a rászorulókat rendszeres segélyben részesítették. Saját eredménynek tekintették azt is, hogy a felekezetek felett álló városi ipariskolába

⁵⁶ A Pápai Ismeretterjesztő Egylet 1878. december 3-án készített felhívást népkönyvtár felállítására. A meglévő tőkéből 300 kötetes könyvtár felállítására nyílt lehetőség, melyet adományokkal szerettek volna gyarapítani. Az egyesület költségvetéséből évente 40 forintot kívántak gyarapításra fordítani. Az 1878. december 12-én tartott városi közgyűlés egy könyvszekrényt biztosított a városháza hivatali helyiségében a népkönyvtár céljára. N. N.: Kérelem. = PL 5 (1878) 49. sz. (december 8.) 200., N. N.: Városi közgyűlés... = Uo. 51. sz. (december 22.) 209. Mivel az elhelyezés kérdése csak év végén oldódott meg, az *első pápai népkönyvtárat* feltehetően csak 1879-ben nyitották meg. A város iparos és parasztlakosságát Kis Ernő református gimnáziumi tanár, könyvtárnok látta el olvasnivalóval. Az 1880-as években évente 3000–3500 kölcsönzési esetet regisztráltak. A nagy forgalom miatt a tanulóifjúság számára a kölcsönzést megszüntették.

⁵⁷ A pápai színjátászás történetéről: NÁDASDY 1981. Az állandó színház építését már a 2. számtól kezdve szorgalmazták: N. N.: Hogyan építhetünk Pápán színházat? = PL 1 (1874) 2. sz. (május 10.) 13–14. Voyta építészti tevékenységéről lásd a *Voyta Adolf visszaemlékezései* c. közlemény bevezető tanulmányát!

⁵⁸ A pénzintézetekről: KAPOSSY 1905. 338–339.

⁵⁹ Az *Pápai Uszoda Rt.* alapításában Antal Gábor játszotta a főszerepet. ANTAL 1875.

⁶⁰ KAPOSSY 1905. 340.

(iparostanonc-iskolába) az izraelita vallású Herz Dávidot választották rajztanárnak.

A páholy tagjai közül többen *hazafias* kötelességüknek érezték, hogy a *Pápai Lapok* hasábjain szót emeljenek a nemzetiségek és a helyi zsidóság magyarosodása érdekében. A bakonyi német és szlovák falvakban az 1880-as években kezdődött az erőszakos magyarosítás újabb hulláma, melyből az értelmiség is kivette részét. Nehezményezték azt is, hogy a pápai zsinagógában a rabbik az 1870-es években még mindig németül prédikáltak, annak ellenére, hogy a neológ irányzathoz tartozó Löw Lipót (1811–1875) rabbi azt 1846-ban magyar beszéddel avatta fel.⁶¹

A páholy az anyapáholyon kívül számos magyarországi páhollyal kapcsolatban volt. Tagjai közül Voyta Adolf – mint a külügyi bizottság vezetője – külföldi útjai során minden jel szerint az ottani páholyokkal is felvette a kapcsolatot.⁶² Hasonlóképpen járhatott el Antal Gábor is, aki 1878 júliusában–augusztusában barátaival – Mikovinyi Ödönnel és Kluge Endrével együtt – bejárta Cseh- és Németországot, valamint Franciaországot.⁶³

NÉHÁNY TANULSÁG

A *Pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy* tagjai felekezeti, társadalmi, politikai hovatartozástól függetlenül, szellemi-erkölcsi értékrendjük alapján álltak a humanitárius eszmék szolgálatába. Szemiták és antiszemiták, keresztények/keresztyének és izraeliták kötöttek szövetséget a szent célok, az emberi nem megjobbítása, felemelése és saját egyéni tökéletesedésük megvalósítása érdekében. Titkos szervezetük az 1870–1880-as években eredményesen működött, hiszen tagjai vezető szerepet töltöttek be a város társadalmi, kultu-

⁶¹ ANTAL 1882. 1. – A *túlzó nacionalizmusból* eredő támadásokra dr. Steiner József határozottan felelt. Kiemelte, hogy a rabbi Pápán havonta egyszer tart beszédet, így közel sincs olyan szerepe a magyar nyelv terjesztésében, mint a keresztény lelkészek esetében. Egyébként sem jogos rajta számon kérni olyat, amiről nem tehet. Ugyanis nincs magyar nyelvű szeminárium (rabbiképző). Kiemelte azt is, hogy a zsidó emancipáció 1867-ben következett be; ekkor nyílt meg az ügyvédi és bírói pálya előttük. Cikkét azzal zárta: „Azt várom, hogy türelemmel elejbe fognak nézni azon időnek, mikor a magyar semináriumban képzett papok a szószékeket elfoglalják, mikor a polgári házasság törvényé lesz igtatva, mikor a vallási, polgári és társadalmi egyenjogúságunk nem csak a türelmes papíron fog állni, hanem gyakorlatilag érvényesülni és testet nyerni fog!” STEINER 1882. 1.

⁶² A páholy iratai között nyoma van annak, hogy Voyta külföldre indulása előtt párizsi és más szabadkőműves főpáholyok címeit kérte az anyapáholy vezetőségétől.

⁶³ N. N.: Antal Gábor... = PL 5 (1878) 34. sz. (augusztus 25.) 140.

rális és politikai életében. Szervezeti tevékenységük – részint egyes tagok elköltözése miatt – az 1880-as évek második felében lanyhult, a páholy fokozatosan „elaludt”, tagjai révén azonban még évtizedeken át szerepet játszott a város közéletében.⁶⁴

A páholy tagjai a helyi civil társadalom önszervezését éppúgy segítették, mint a város gazdasági-kulturális modernizációját. A szabadelvűség talaján állva, fontosnak tartották a város fejlődését, a nép szellemi felemelését, a szegények és elesettek segítését.

A páholy alapító tagjai mindnyájan vallásos emberek voltak: egyházi intézményes kötődésük a formális vallásosságtól (Voyta Adolf) a mély vallásosságig (Antal Gábor) terjedt. Társadalmi kapcsolataik révén gyümölcsöző együttműködés alakult ki a fővárosi nagypáholyokkal és a győri páholyokkal. A nagypáholy irányításával országos akciókban is részt vettek. Az 1879. március 12-i szegedi nagy árvíz után pl. nemzetközi segélyakciót szerveztek, amely során a győri Kisfaludy Páholy 5, a pápai Kölcsey Ferenc Páholy 12 forinttal segítette a bajbajutottakat.⁶⁵ A *Jaurinum, a három folyóhoz* c. győri páholy (1896) 1912-ben tervbe vette, hogy külön páholyt állít fel az intelligensebb iparosok és munkások számára, s helyi szabadkőműves szervezetek felállítását kezdeményezi Komáromban, Mosonban és Pápán.⁶⁶ Bár e tervből nem lett semmi, a pápai szociáldemokrata mozgalomban a – budapesti mellett – a győri baloldali értelmiség is fontos szerepet játszott.⁶⁷

A kutatás során tudatosan arra törekedtünk, hogy a kiválasztott kisvárosi páholy történetét az 1920 után a szabadkőművességre ráakódott politikai-társadalmi előítéletektől mentesen tárjuk fel és mutassuk be.

⁶⁴ MOL 1083. 38. t. XX. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai 1891–1892., P 1134. 7. t. 17. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy vegyes iratai 1875–1917. A vegyes iratok *évköze* megtévesztő, mivel úgy tűnik, mintha a páholy az első világháború alatt is működött volna. Ez azonban nem így van. A nagypáholy iratainak rendezése során a levéltáros véletlenül az 1913-ban *Szatmáron* alapított Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratait is a pápai páholy iratanyagához sorolta. A pápai páholy önfelszámolója – mint a *Függelék*ben látni fogjuk – valójában 1892-ben befejeződött.

⁶⁵ ARATÓ 1895. 121.

⁶⁶ VÖRÖS 1971. 393. A páholy iratai: MOL P 1134. 17. cs. 7. t. 13. A győri Jaurinum Szabadkőműves Páholy iratai 1896–1900.

⁶⁷ HUDI 2010. 296–297.

FÜGGELÉK

I.

A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagjai az anyakönyvezés
sorrendjében (1875–1881)⁶⁸

Sorsz.	Név	Felvétel	Vallás	Lakóhely	Foglalkozás
1.	Harmos Zoltán	1875	ev.	Pápa	adóhivatalnok
2.	Antal Gábor	1875	ref.	Pápa	jogakadémiai tanár
3.	P. Szabó Károly	1875	ref.	Pápa	gimnáziumi tanár
4.	Diskay Kálmán	1875	ev.	Pápa	magánzó
5.	Karcsay Rezső	1875	r. k.	Pápa	vendéglős
6.	Voyta Adolf	1875	r. k.	Pápa	építész
7.	Wajdits Károly	1875	r. k.	Pápa	könyvkereskedő
8.	Velsz Emil	1875	ev.	Pápa	ügyvéd
9.	Herz Dávid	1875	izr.	Pápa	bankhivatalnok, rajztanár
10.	Pserhofer (Pscher- hofer) Sámuel	1875	izr.	Pápa	orvos
11.	Salczer Ignác	1875	izr.	Pápa	adóhivatali tisztviselő
12.	Kövi József dr.	1878	izr.	Pápa	orvos
13.	Wiesner Rajmund	1880	r. k.	Ajka	főmérnök
14.	Riedt Károly ⁶⁹	1880	ev.	Kiscell	takarékpénztári könyvelő
15.	Géfin Lajos dr. ⁷⁰	1881	r. k.	Kiscell	orvos

FORRÁS: P 1083. Magyarország symbol. szabadkőműves nagypáholyának és a védelme alatt dolgozó (...) páholyok névjegyzéke az 1886–1887-ik szabadkőműves évre. Budapest, 1886. 60.

⁶⁸ A névsor az 1886-os állapotot tükrözi, egyben világossá teszi, hogy 1881 után már tagfelvételle nem került sor. A felekezeti kötődést egyenként állapítottuk meg.

⁶⁹ Az 1886. június 24-i állapot szerint a 15. anyakönyvi számon tartották nyilván, a 14. sor-számú tagot nem jelölték (elhunyt, ezért törölték).

⁷⁰ Az 1886. június 24-i állapot szerint a 16. anyakönyvi számon tartották nyilván, a 14. sor-számú tagot nem ismerjük, így a táblázatban a 15. helyre került.

II.

A páholy tagjai és tisztségviselői 1886-ban

A.) Tisztikar

1.	Főmester:	Antal Gábor
2.	Helyettes főmester:	Dr. Kövi József
3.	I. felügyelő:	Voyta Adolf
4.	II. felügyelő:	Dr. Géfin Lajos
5.	Titkár:	P. Szabó Károly
6.	Szónok:	Herz Dávid
7.	Kincstárnok:	Salczer Ignác
8.	Szertartásmester:	Riedt Károly
9.	Könyvtárnok:	P. Szabó Károly
10.	Levéltárnok:	P. Szabó Károly

B.) Bizottságok

1.	Pénzügyi:	Dr. Kövi József, Riedt Károly,
Salczer Ignác
2.	Külügyi:	Antal Gábor, Voyta Adolf, dr. Géfin Lajos
3.	Belügyi:	Herz Dávid, P. Szabó Károly, Wiesner
Rajmund

C.) Tiszteletbeli tagok: Berecz Antal, Ehler Antal

D.) Rendes tagok: Antal Gábor, Géfin Lajos dr., Herz Dávid,
Kövi József dr., P. Szabó Károly, Riedt
Károly, Salczer Ignác, Voyta Adolf,
Wiesner Rajmund

FORRÁS: MOL P 1083. Magyarországi symbolikus szabadkőműves nagypáholyának és a védelme alatt dolgozó (...) páholyok névjegyzéke az 1886–1887-ik szabadkőművesi évekre. Budapest, 1886. 6o. A táblázat a névjegyzék adatainak felhasználásával készült.

III.

A páholy tagjainak rövid életrajza

A pápai páholy 1875–1886 között 2 tiszteletbeli (Berecz Antal, Ehler Antal) és 16 fizető tagja volt. A Kölcseyről elnevezett páholy a kislétszámú vidéki páholyok közé tartozott. Az 1880-as években 7–12 aktív taggal működött. A létszám csökkenésével már 1880-ban fölmerült annak a lehetősége, hogy a páholyt átmenetileg szabadkőműves körre alakítsák, de erre nem került sor. 1886 után a páholy szinte észrevétlenül megszűnt. Az alapítók közül Antal Gábor 1888-ban elköltözött, Voyta Adolf lendülete is megtört. — Az életrajzok összeállításakor a fő szempont a személyes adatok és a szabadkőművességgel összefüggő közérdekű ténykedés tisztázása volt. A hiányzó adatok felderítése a további kutatások feladata.

ANTAL Gábor jogakadémiai és teológiai tanár, református püspök. Szentkirályszabadján született 1843. május 10-én, Komáromban hunyt el 1914. január 14-én. Az elemi iskolát követően Pápán végezte a gimnáziumot és a teológiai akadémiát. Egy évig köztanítóként, majd fél évig monoszlói segédlelkészként dolgozott. 1865-től Kerkápolý Károly jogakadémiai tanárt helyettesítette. 1867 őszétől egy évet Berlinben, majd fél évet Zürichben tanult. Hazatérve 1869-től a teológiai akadémia rendes tanára lett. 1888-tól Ács község lelkésze, 1896-tól az egyházkerület püspöke, komáromi lelkész. 1874-ben a *Pápai Lapok* egyik alapítója, 1874. május 3-tól az év végéig főmunkatársa, majd munkatársa.⁷¹ Az 1875. március 29-én megalakult Pápai Szabadelvű Párt választmányi tagja lett.⁷² 1878–1884 között a főiskolai értesítőt szerkesztette. Püspökként tagja volt a felsőháznak. 1907-től a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöki tisztségét is betöltötte. 1909-ben a genfi egyetem doktori fokozatra érdemesítette. A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja. I. fok 1874. július 7., II–III. fok 1874. december 13. 1875-ben a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. Tisztségei: I. felügyelő 1879–1880., főmester 1886, a Külügyi Bizottság tagja 1886. Művei: *Siri beszéd Nagy Szabó József Tarczy Lajosné felett*. Pápa, 1872., *Bocsor István életrajza*. Pápa, 1882., *Püspöki jelentés a dunántúli ev. ref. egyházkerületnek Pápán, 1896. évi szept. hó 12-én kezdődő közgyűlésére*. Pápa, 1896., *Teplomi ima és egyházi beszéd, melyet az ácsi ev. ref. egyház lelkészi hivatalából távozásával alkalmával (...) elmondott*. Pápa, 1896., *A dunántúli ev. ref. egyházkerületnek Csurgóra 1899. szept. 14. összehívott közgyűlése elé terjesztett püspöki jelentés*. Pápa,

⁷¹ ARATÓ 1993. 22.

⁷² N. N.: A pápai szabadelvű párt. = PL 2 (1875) 14. sz. (április 3.) 126.

1899., *A dunántuli ev. ref. egyházkerületnek Pápára, 1900. év szeptember 25-ére összehívott közgyűlése elé terjesztett püspöki jelentés. Pápa, 1900.*

BERECZ Antal piarista szerzetes-tanár, gimnáziumi, felsőbb leányiskolai tanár. 1836. augusztus 16-án Boldogon (Pest vm.) született, 1846–1856 között a pesti kegyesrendi gimnáziumban tanult, közben 1853-ban a rendbe lépett, amelyből 1871-ben kilépett. 1860–1861-ben a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait. 1861-től a kolozsvári katolikus líceumban tanított, majd gróf Pálffy József és János nevelője lett. 1866-tól gimnáziumi tanár Pesten. 1871-től a fővárosi nőiparegylet leányiskolájában, 1873-tól az evangélikus gimnáziumban, 1875 őszétől az akkor megnyílt első állami felsőbb leányiskolában tanárrá, 1877-től igazgatóvá nevezték ki. 1894–1903 között a felekezeti felsőbb leányiskolák miniszteri biztosa volt.⁷³ 1870-től a Természettudományi Társulat, 1872-től a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára, 1874-től az Országos Középtanodai Tanáregylet (Országos Középiskolai Tanár Egyesület) elnöke. Rendszeresen részt vett a nemzetközi földrajzi kongresszusokon. A Természet c. szaklap alapító főszerkesztője (1868–1878). 1868-tól a Természettudományi Közöny, 1872-től a Földrajzi Közlemények társszerkesztője.⁷⁴ Több földrajzi tankönyvet, ismeretterjesztő munkát írt, számos cikke jelent meg a pedagógiai, természettudományi és politikai lapokban és folyóiratokban. 1886-ban a pápai páholy tiszteletbeli tagja. Ehler Antalhoz hasonlóan ő is szabadkőműves volt.⁷⁵ 1874. október 4-től a budapesti Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy helyettes nagymestere.⁷⁶ 1876. november 12-én nagymesterré választották.⁷⁷ 1886. március 21-től a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy tiszteletbeli nagymestere volt.⁷⁸ Antal Gábor református püspökkel baráti kapcsolatban volt. 1901. szeptember 12-én ő nyitotta meg a pápai négyosztályos református felsőbb leányiskolát.⁷⁹ Fontosabb munkái: *A mennyiségtani földrajz alapvonalai.* Bp., 1868., *Az ó- és az újvilág összehasonlítása.* Bp., 1884., *A csillagászati földrajz elemei.* Bp., 1886.

⁷³ N. N.: A felekezeti leányiskolák. = DPL 14 (1903) 20. sz. (május 17.) 329. 1903-ban a miniszter Révy Ferencet bízta meg a miniszteri biztosi teendőkkal.

⁷⁴ SZINNYEI 1891. I. 911–913.

⁷⁵ Úgy tűnik, a győri szabadkőművesekkel nem volt kapcsolata, csak a pápaiakkal. Vö. LENGYEL 1971., VÖRÖS 1971., SZAKÁL 2002.

⁷⁶ ARATÓ 1895. 66., SCHÖN 2000a. 180.

⁷⁷ ARATÓ 1895. 72.

⁷⁸ ARATÓ 1895. 154–157.

⁷⁹ N. N.: Az ev. ref. felsőbb leányiskola megnyitása. = PL 28 (1901) 37. sz. (szeptember 15.) 2.

BISELL Gyula devecseri uradalmi főerdész, majd 1882–1887 között Sopron, 1905-ben Bazin erdőmestere. 1842-ben Bécsben született Bisell Ferenc és Praxa Anna házasságából. 1882-ben az Országos Veres Kereszt Egylet devecseri fiókegyletének jegyzője. 1892–1907 között bizonyíthatóan az Országos Erdészeti Egyesület tagja. Szekrényessy Kálmán (1846–1923) neves sportember és sportújságíró sógora volt, maga is több sportágban sportolt. A pápai páholy tagja. I. fok 1880. április 21. 1882. januárban kilépett. Műve: *A vadászati törvény reformálása érdekében* = Erdészeti Lapok 21 (1882) 1. sz. 53–59. Soproni működéséhez: Csapody István: Muck Endre élete (1851–1825) és működése = SSz 29 (1975) 4. sz. 357–365.; Frank Norbert: Adatok a soproni Dudlesz-erdő történetének ismeretéhez. Az 1879-es erdő-törvény hatása = SSz 55 (2001) 2. sz. 149–162.

DISKAY Kálmán magánzó, ügyvéd. Már 1872-ben tagja volt a pápai képviselőtestületnek. 1874-ben a Pápai Önkéntes Tűzoltóegyesület alparancsnokává választották. 1876-ban az egyesület képviselőtársaságában részt vett az Aradon tartott országos tűzoltó nagygyűlésen.⁸⁰ Az 1875. március 29-én megalakult Pápai Szabadelvű Párt választmányi tagja lett.⁸¹ Az 1875. október 18-án megnyitott polgári leányiskola iskolaszékének kezdetől tagja volt. A Pápai Lapok alapító belső munkatársának számított, a lapban Zalai álnéven is írt. Felesége a Jótékony Nőegyletben tevékenykedett. 1877-ben elköltöztek Pápáról.⁸² Az 1880-as években Körmenden élt; 1883-ban egy horvát nemzetiségű közös hadseregbeli tiszttel hazafias ügy miatt párbajozott, amiért háromnapos fogházra és az eljárási költségek megfizetésére ítélték.⁸³ 1882-ben részt vett Bocsor István pápai főiskolai tanár 50. éves jubileumi ünnepségén.⁸⁴ 1884 augusztusában a nemrég alakult Körmendi Athletikai Club tagjaként barátaival együtt saját tervezésű csónakon a Rábán Győrig, onnan a Dunán Budapestig hajózott.⁸⁵ 1888-ban a körmendi Önkéntes Tűzoltó Egyesület parancsnoka volt.⁸⁶ A városi evangélikus gyülekezetben nem lehetett akív, hiszen sem felügyelőnek, sem gondnoknak nem választ-

⁸⁰ N. N.: A búcsúzó tűzoltó főparancsnok jelentése. = PL 5 (1878) 14. sz. (április 7.) 160.

⁸¹ N. N.: A pápai szabadelvű párt. = PL 2 (1875) 14. sz. (április 3.) 126.

⁸² N. N.: Kik költöztek el városunkból 1877-ben? = PL 5 (1878) 3. sz. (január 20.) 11.

⁸³ N. N.: Párbaj miatt elítélve. = PL 11 (1884) 4. sz. (január 27.) 15.

⁸⁴ N. N.: Bocsor István. = PL 9 (1882) 43. sz. (október 15.) 171–176.

⁸⁵ N. N.: Körmendről Budapestig csónakon. = PL 11 (1884) 32 sz. (augusztus 10.) 135.

⁸⁶ ZÜGN 1993. 295. Az egyesület 1867-ben létesült. SZABÓ 1994. 230.

tották meg.⁸⁷ A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja: I fok 1874. december 13., II–III. fok 1875. február 24. Elköltözésével kilépett. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. Művei: *A jezsuiták multja. Feleletül dr. Makara György a jezsuiták mellett tartott védbeszédére.* Pápa, 1872., *Nyilt viszontválasz „A jezsuiták multja” című röpiratra megjelent „Nyilt válasz” névtelen íróihoz.* Pápa, 1873., *Válasz Nyéki Pál urnak a „Jezsuiták multjára” irt cáfolatára.* Pápa, 1874.

EHLER Antal gazdag győri gabonakereskedő. Az 1873. szeptember 21-én alakult győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy helyettes mestere, majd Pisztóry Mór tanár, mester elköltözése után annak mestere.⁸⁸ A legnagyobb győri adófizetők (virilisek) közé tartozott. A századfordulón is az első három leggazdagabb gabonakereskedő egyike. 1900-ban a 22. (1687 korona), 1905-ben a 19. helyen (1516 korona) állt a legtöbb állami egyenesadót fizetők rangsorában.⁸⁹ A pápai páholy tiszteletbeli tagja 1886.

GÉFIN Lajos dr. orvos, a kiscelli városi kórház igazgató-főorvosa, a páholy tagja. Felesége a szombathelyi születésű Hübner Janka, Hübner János lánya. 1881-től a pápai páholy tagja. Tisztségei: a páholy II. felügyelője 1886, a Külügyi Bizottság tagja 1886. Házasságukból két tehetséges gyermek született: Géfin Lajos (1888–1925) színész, hírlapíró, szerkesztő. Géfin Gyula (1889–1973) katolikus pap, teológiai tanár, hely- és egyháztörténész.

HARMOS Zoltán királyi adóhivatali ellenőr, pénztáros. 1848 körül született, 1930. március 28-án, 83 évesen hunyt el Budapesten, 31-én Pápán temették.⁹⁰ A városi közgyűlés 1930. április 10-én emlékezett meg a régi városi képviselő, közéleti személyiség elhunytáról. Egész pályafutása az adóügyi igazgatáshoz kötődött. 1908-ban mint pápai I. osztályú adóhivatali pénztáros vonult nyugdíjba. Ezen alkalommal I. Ferenc József király sokévi buzgó szolgálatáért koronás arany érdemkereszt kitüntetésben részesítette. A

⁸⁷ ZÜGN 1993. 331–333.

⁸⁸ SZAKÁL 2003. 265.

⁸⁹ SZAKÁL 2003. 423., 425. Az 1900-as listán neve tévesen *Ekkerként* szerepel, de az egyes foglalkozási kategóriák elemzéséből világos, hogy róla van szó: „A régi gabonakereskedő nevek (és családok), Schreiber Ignác, Ehler Antal, Viktor Lajos, Stirling Tóbiás, akik még 1900-ban igen tekintélyes adót fizettek, teljesen eltűntek. 1921-ben már csak a legéletképesebb személyek maradtak, így Winkler János és Fleischmann Mihály.” (Uo. 2003. 121.)

⁹⁰ N. N.: Halálozás. = PV 27 (1930) 14. sz. (április 6.) 3.

kitüntetést 1908. február 28-án adták át a városházán.⁹¹ Nyugdíjazása után is aktív közéletet élt, mígnem 1918 februárjában Budapestre költözött. Az önkéntest tűzoltóegylet alapítója, pénztárosa (1874). A Pápai Ismeretterjesztő Egylet (1874) alapítója és rendszeres előadója volt. Később a belőle alakult Pápaidéki Közművelődési Egyesület tagja, 1880-ban titkára. A Pápai Önszegélyző Egyesület alapítója és több cikluson át elnöke (1903–1908), a Pápai Közgazdasági Bank alapítója (1907) és ügyvezető elnöke (1907–1918). Érdemei elismeréseként arcképét Herz Dáviddal megfestették (1918). 1890-ben a Dunántúli Közművelődési Egyesület, 1893-ben a Jókai Kör alapításában vett részt. A Jókai Körben kezdetben az irodalmi szakosztály előadója és az igazgatótanács tagja, később éveken át ügyvezető alelnöke volt.⁹² A Pápai Kaszinóban is aktívan tevékenykedett. Irodalommal is foglalkozott. A Pápai Lapok belső munkatársaként Zoltai és Traján álnéven is írt.⁹³ A *Nőszülő férj* c. egyfelvonásos vígjátékát 1894. január 27-én, a Jókai Napok (Jókai 50. éves írói jubileuma) alkalmával mutatták be a pápai színházban. Szövegét közreadták a kör 1893/94. évkönyvében (Pápa, 1895).⁹⁴ A pápai városmonográfia munkatársaként megírta a „szegényügy és emberbaráti intézmények”, a kaszinó, a polgári kör, a Pápai Lloyd, az alsóvárosi olvasókör, a leányegyesület, és a Pápai Jókai Kör történetét.⁹⁵ Felesége, Soós Etelka 1914. október 2-án, 68 évesen hunyt el. Az Evangélikus Nőegyletnek hosszú ideig vezetőségi tagja volt.⁹⁶ Gyermekeik: Etelka (Sarudy Ottóné), Blanka (Molnár Lajosné) és Zolna. A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja: I. fok 1873. december 3-án, II. fok 1874. április 26., III. fok 1874. július 26. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. Tisztségei: titkár: 1875–1876, 1878–1879, 1879–1880. A Pápai Ismeretterjesztő Egyletben 1874-ben nyilvános ingyenes felolvasást tartott a *polgári házasságról*. Művei: *A pápa-vidéki Közművelődési egyesület 1887-ik évi felolvasásai*. 1. évf. Szerk.: – – Pápa, 1887., *A Pápa-Vidéki Közművelődési Egyesület 1888-ik évi felolvasásai*. 2. évf. Szerk.: – – Pápa, 1888., *A Dunántúli Közművelődési Egyesület kérdéséhez*. Pápa, 1890.

⁹¹ N. N.: Kitüntetés. = PH 5 (1908) 8. sz. (február 22.) 4.

⁹² HUSZÁR 1993. 79.

⁹³ N. N.: Visszapillantás a „Pápai Lapok” husz éves multjára. = PL 21 (1894) 18. sz. (május 6.) 1–2.

⁹⁴ A vígjáték bibliográfiai adatait Kövy Zsolt közölte: HUSZÁR 1993. 78.

⁹⁵ KAPOSSY 1905. 160–167., 258–265.

⁹⁶ N. N.: Halálozás. = PH 11 (1914) 40. sz. (október 3.) 2.

HERZ Dávid bankhivatalnok, majd rajztanár, festőművész. 1844. március 4-én született. (Nem Pápán, mert családja az 1848-as pápai zsidóösszeírásban nem szerepel.) Budapesten hunyt el 1931. július 7-én, 87 éves korában. Fia, dr. Halmi Bódog királyi járásbíró gyászolta. Feltehetőleg a bécsi akadémián tanult.⁹⁷ 1876. április 8-án a városi iparostanonc iskola tanárává választották, amelynek 1896-tól az igazgatói teendőit is ellátta. Emellett az államilag segélyezett községi polgári leányiskolában rendes, a református főgimnáziumban, később az izraelita polgári iskolában óraadó tanárként tanított. 1916. június 8-án ünnepelték 40 éves tanári jubileumát. Ekkor úgy értékelték, hogy „elévülhetetlen érdemeket szerzett a helybeli ifjúság nevelése körül. Tanítványai becézték, kartársai pedig tisztelettel vették körül az igaz, jó és nemes barátot, aki csak szeretni tudta őket, bátorítani és irányítani, ha hozzája fordultak. (...) Legnagyobb öröme volt, ha valakivel jót tehetett, amelyért sosem várt hálát, elismerést.”⁹⁸ Az Országos Iparegyesület a jubileumi ünnepség alkalmával kitüntető éremmel ismerte el tevékenységét. 1919 júliusában vonult nyugdíjba. Számos helyi és országos közeleti személy – többek közt Széll Kálmán (1895) politikus, László József tiszteletbeli egyházkerületi főgondnok (1896), Fenyvessy Ferenc (1900) főispán, Osvald Dániel polgármester (1900), Mészáros Károly polgármester (1918), Harmos Zoltán (1918) – portréját megfestette. 1892-ben a Vaszary Kolos hercegprímásnak szánt városi díszpolgári oklevelet művészi igényvel illusztrálta. Műkedvelő színdarabokat is rendezett, melyekhez a háttér is megfestette. A Pápai Képző- és Iparművészeti Társulat tárlatain az 1920-as években is szerepelt képeivel. A Pápai Lövészegylet alapító tagja volt. Az 1909. szeptember 21-én Pápán megalakult Veszprémmegyei Iparostanonciskolai Tanítók Köre első elnökévé választotta. A pápai városmonográfia munkatársaként megírta a városi ipariskola rövid történetét.⁹⁹ A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy, majd a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagja. Előmenetele: I fok 1875. március 24., II–III. fok 1878. december 26. Tisztségei: szónok 1879–1880, 1886, főmester 1881–1882, a Belügyi Bizottság tagja 1886. Művei: *Városi Iparos-*

⁹⁷ A városi ipariskola történetében magát „akadémiai festésznek” nevezte. Vö. KAPOSSY 1905. 235.

⁹⁸ N. N.: Herz Dávid 40 éves jubileuma. = PH 13 (1916) 23. sz. (június 3.) 2.

⁹⁹ KAPOSSY 1905. 235–237.

és Kereskedőtanonc-Iskola Pápa értesítője az 1904–1905-iki iskolai évről. Közlik Herz Dávid és Kapossy Lucián. Pápa, 1905. *A Városi Államilag Segélyezett Iparos- és Kereskedőtanonc Iskola értesítője az 1905–1906-iki iskolai évről.* Közlik Herz Dávid és Kapossy Lucián. Pápa, 1906. *A Városi Államilag Segélyezett Iparos- és Kereskedőtanonc-Iskola értesítője az 1906–1907-ik iskolai évről.* Közlik Herz Dávid és Kapossy Lucián. Pápa, 1907. *A Városi Államilag Segélyezett Iparos- és Kereskedőtanonc-Iskola értesítője az 1907–1908-ik iskolai évről.* Közlik Herz Dávid és Kapossy Lucián. Pápa, 1908., *A Városi Államilag Segélyezett Iparos- és Kereskedőtanonc-Iskola értesítője az 1910–1911-ik iskolai évről.* Közlik Herz Dávid és Kapossy Lucián. Pápa, 1911., *A Városi Államilag Segélyezett Iparos- és Kereskedőtanonc Iskola értesítője az 1912–1913-ik iskolai évről.* Közlik Herz Dávid és Kapossy Lucián. Pápa, 1913.

KARCSAY Rezső vendéglős, a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. 1874-ben az állandó színház megépítéséig a Griff vendéglő nagytermének használatát javasolta.¹⁰⁰ 1875-ben a „Mercur” kereskedelmi önszegélyző egyesület könyvtára céljára 3 kötetet ajándékozott.¹⁰¹ A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja: I fok 1874. december 13., II–III. fok 1875. február 2. Tisztségei: a páholy elnöke egy 1875. március 25-én kelt iraton. 1882. január 16-án azt jelentik, hogy 4 éve kilépett (nyilván elköltözött). 1882–1883-ban Budapesten lakott. Belányi nevű szabadkőműves özvegyét évi 2–2 forinttal segélyezte.

KÖVI József dr. magánorvos, Pápakovácsi körorvos (1885–1894), a pápai járás orvosa (1894–1918), a pápai királyi járásbírószáki fogház orvosa (már 1890-ben), Veszprém vármegye tiszteletbeli orvosa (1894), majd tiszteletbeli főorvosa (1898). Hosszú időn át a pápai Esterházy uradalom orvosa. Az első világháború alatt az Esterházy hadikórház, az Ilona hadi árvaház főorvosa. Szolgálatára elismerésképpen megkapta a Vöröskereszt hadiékiérményes II. osztályú jelvényét. 1846-ban valószínűleg Pápán született. Iskoláit helyben végezte. A pápai református gimnáziumban érettségizett 1866-ban, majd or-

¹⁰⁰ KARCSAY 1874.

¹⁰¹ N. N.: A „Mercur” pápai kereskedelmi önszegélyző egyesület... = PL 2 (1875) 15. sz. (április 10. 136.

vosi oklevelet szerzett.¹⁰² 1872-ben kezdte orvosi működését. 1918. január 17-én, néhány napi betegség után, tüdőgyulladásban hunyt el, 20-án temették a Veszprémi úti új izraelita temetőbe. A „jó Kövi bácsi”, az „orvos, az emberbarát és filozófus” temetésén mintegy 3000 ember volt jelen.¹⁰³ A Jókai Mór u. 5. szám alatt, az irgalmasok bérházában lakott. „Halálával egy közhasznú élet nyert befejezést. Mint orvos majd félszázadon át működött városunkban. Szaktudásán kívül nagy általános műveltsége, kiváló szellemessége is széles körökben kedvelt és keresett orvossá tették.”¹⁰⁴ Kedvelt szakterülete volt a szemészet; szembajjal sokan fordultak hozzá tanácsért. 1875-ben vették fel a városi választópolgárok listájára. Tagja volt Pápa város képviselőtestületének (1885–1918), elnöke a Közegészségügyi Bizottságnak, igazgatósági tagja a Pápai Takarékpénztárnak. 1885-től az izraelita hitközség képviselőtestületének tagja. 1889-ben másokkal együtt kezdeményezte az 1849. évi június 27-i ihászi ütközet emlékére pápai „honvédszobor” felállítását.¹⁰⁵ (Az emlékmű felavatására 1896. szeptember 6-án került sor.)¹⁰⁶ 1892–1904 között Pápa város képviselőtestületében tagja Veszprém vármegye törvényhatósági bizottsága közgyűlésének. 1878 óta évtizedeken át a Pápai Izraelita Iparosok Gyámolító Egyesületének, emellett a Rozália Franciska magánalapítványi női kórháznak is orvosa volt. Az 1890. október 23-án alakult Veszprémvármegyei Orvos Szövetség alelnökévé választotta. 1893-ban a Jókai Kör alapító tagja, az alapszabályt előkészítő bizottság, majd a megválasztott igazgatótanács tagja.¹⁰⁷ 1904 szeptember elején részt vett a Siófokon tartott országos orvoskongresszuson. 1914. augusztus–szeptember folyamán az Irgalmasrend Kórházában vöröskeresztes tanfolyamot szervezett ápolónők képzésére. Munkatársa volt a Pápai Lapoknak, amelybe számos egészségügyi ismeretterjesztő cikket írt. Részt vett az 1905-ben megjelent városmonográfia munkálataiban is. 1877. december 20-án eljegyezte Lázár József lányát, Emmát, akit 1878 augusztusában feleségül is vett. Felnőttkort megélt gyermekeik: Dolóra (1903-ban Révész Arnold pápai mérnök jegyezte el, majd vette feleségül), Angéla (1911-ben dr. Friedler Ernő, Bazin város főor-

¹⁰² N. N.: 40 éves találkozó. = DPL 17 (1906) 38. sz. (szeptember 23.) 656.

¹⁰³ Sz.: Dr. Kövi József temetése. = PL 45 (1918) 4. sz. (január 27.) 2.

¹⁰⁴ N. N.: Dr. Kövi József. [Nekrológ.] = PK 38 (1918) 3. sz. (január 20.) 3.

¹⁰⁵ N. N.: Felhívás a pápai (ihászi) honvédszobor ügyében. = PL 16 (1889) 13. sz. (március 31.) 49.

¹⁰⁶ BÁNDI 1996. 205.

¹⁰⁷ Alapító és igazgatótanács tagaságáról: HUSZÁR 1993. 79., 81.

vosa jegyezte, majd vette el) és Arisztid banktisztviselő. (Dr. Kövi Arisztid 1931-ben a Magyar Általános és Hitelbank igazgatója volt). 1918. január 19-én a városi képviselőtestület közgyűlésén Csoknyay Károly városi főjegyző emlékezett meg közéleti tevékenységéről; a város érdemeit jegyzőkönyvileg örökítette meg. Az 1918. április 6-án tartott ülésen özvegyének 400 korona évi kegydíjat állapították meg, miután Gyurácz Ferenc ismételten méltatta érdemeit. (A határozatot jellemző módon néhány képviselő megfellebbezte.) A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagja. I. fok 1875. május 19., II. fok 1878. december 26. Tisztségei: helyettes főmester 1886, a Pénzügyi Bizottság tagja 1886. Műve: *Emlékbeszéd Pserhofer Sámuel fölött*. Pápa, 1879.

P. SZABÓ Károly a református gimnázium tanára. 1836. december 2-án Szabó István gazdatiszt fiaként Pusztaszentkeresztben (Bars vm.) született, 1895. október 29-én Pápán hunyt el. 1846-tól a pápai református kollégiumban (közben 1848–1850-ben Léván) tanult, 1854–1857 között a pápai teológiát végezte. 1858-tól 37 évig magyar nyelvet és irodalmat tanított a pápai református gimnáziumban.¹⁰⁸ 1874. május 3-tól 1876. szeptember 30-ig a *Pápai Lapok* szerkesztője és tulajdonosa. Emellett 1884–1886 között Szokoly Ignác ügyvéddel közösen szerkesztette az *Önkénytes Tüzoltó* c. szaklapot.¹⁰⁹ Munkatársa volt a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak* és a *Vasárnapi Ujságnak* és a *Sárospataki Füzeteknek* is.¹¹⁰ 1865-ben vette fel a P. (Pápai) előnevet. Újságírói álnevei: Károlyi, Pápai Emil, Omikron, Pápai, Szentkirályi.¹¹¹ 1878–1887 és 1893–1895 között a Pápai Önkéntes Tüzoltó Testület (1871) elnöke, 1893-tól haláláig a Veszprémvármegyei Tüzoltószövetség tagja volt.¹¹² A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja: I. fok 1874. július 7., II–III. fok 1874. december 13. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. Tisztségei: főmester: 1878–1879., helyettes mester 1879–1880, titkár 1880–1884, 1886; könyv- és levéltárnok 1886, a Belügyi Bizottság tagja 1886. Művei: *Mándi Márton István a helvét hitvallásuk pápai főiskolájának alapítója, s ugyanott a bölcsészet és mennyiségtannak 44 évig rendes tanára*. [Életrajzi monográfia.] Pápa, 1860., *Költészettan*. Tanodai s magán használatra. Pápa, 1863. (2. átdolgo-

¹⁰⁸ KIS 1895. 278.

¹⁰⁹ HUDI-MEZEI 2004. 62–63.

¹¹⁰ ARATÓ 1993. 22.

¹¹¹ ARATÓ 1993. 29., SZINNYEI 1909. XIII. 241–242.

¹¹² HUDI-MEZEI 2004. 124.

zott kiadás, Pápa, 1867., 3. kiadás, Pápa, 1884.), *Magyar nemzeti irodalomtörténet tankönyve*. Pápa, 1866. (2. átdolgozott kiadás, 1887.), *A bölcsészet elemei*. 1–2. rész. Pápa, 1872. (2. átdolgozott kiadás, Pápa, 1880., 3. kiadás, Pápa, 1890.), *A dunántuli kerületi tűzoltószövetség statisztikája*. [Három évből egy-egy füzet.] Pápa, 1881., 1883., 1885.,

PSERHOFER (PSCHERHOFER) Sámuel dr. orvos, Pápa város tiszti orvosa. 1801-ben született Neszmélyen (Komárom vm.). Az orvosi fakultást Bécsben végezte. 1831-ben avatták orvosdoktorrá. 1844-től a pápai református kollégium orvosi teendőit is ellátta.¹¹³ 1878. június 8-án kelt levelében egészségének megrendülése miatt mondott le városi tiszti főorvosi tisztségéről.¹¹⁴ Több évtizedes lelkiismeretes munkásságáért arany érdemkeresztel tüntették ki. Pápán hunyt el 1879. február 5-én. Az Izraelita Magyar Egylet (1861) tagja és előadója volt.¹¹⁵ A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagja. Belépésekor 76 éves, a páholy legidősebb tagja. I. fok. 1875. július 20. Munkatársa volt a Löw Lipót szerkesztette első magyar nyelvű *A Magyar Zsinagóga* c. zsidó folyóiratnak (1847) és a *Zeitschrift für Natur- und Heilkunden*ak. Fő Művei: *Dissertatio inaug. medica de morbo cereali*. Vindibonae, 1831., *Ueber die theoretische u. praktische Beziehung zwischen Religion und Medicin*. Pápa, 1841.¹¹⁶

RIEDT Károly kiscelli lakos, a kiscelli Takarékpénztár főkönyvelője, 1880-tól a pápai páholy tagja. Tisztségei: szertartásmester 1886, a Pénzügyi Bizottság tagja 1886. A helyi közéletben aktív szerepet játszott. Elnöke volt a kiscelli Férfi Dalkörnek (1895)¹¹⁷, tagja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak. Részt vett annak 1897. június 18–19-én Pápán tartott első vidéki vándorgyűlésén is.¹¹⁸ Feleségével, majd 1896-tól Olga lányával rendszeresen részt vett a pápai Griff fogadó nagytermében tartott bálakon. István fia a pápai református gimnáziumban tanult, 1895-ben VII. osztályos volt, a gimnázium tornaünnepélyén magasugrásban 2. helyezést ért el. Károly

¹¹³ KRÁNITZ 2001. 140–141., 144.

¹¹⁴ N. N.: Pserhofer Sámuel úr... = PL 5 (1878) 24. sz. (június 16.) 101.

¹¹⁵ VENETIANER 1986. 256–257.

¹¹⁶ SZINNYEI 1906. XI. 201. Szinnyi a születési évét hibásan 1802-ben adta meg. Vö. DÖRNYEI 2010. 137.

¹¹⁷ N. N.: Mulatság Kis-Czellben. = PK 5 (1895) 7. sz. (február 10.) 6.

¹¹⁸ N. N.: A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság gyűlése. = DPL 8 (1897) 21. sz. (május 23.) 325–338.

fia 1897-ben részt vett a nemesdömölki evangélikus templom újjáépítésére szervezett jótékony bál szervezésében. Karrierjét 1899-ben derékba törte a Kisczelli Takarékpénztár csődje, amely az 537.000 forintos hiány miatt következett be.¹¹⁹

SALCZER Ignác városi fogyasztási adóhivatali tisztviselő. 1844 körül született. 1865 tájától a városi adóigazgatásban dolgozott. Pápa városa a kezdeményezésére vette házi kezelésbe a fogyasztási adókat és vámokat, amellyel 20–30 ezer forint éves jövedelemre tett szert. 1900-ban Brunner Sándor fogyasztási adóhivatali pénztáros kisebb összeget sikkasztott, ennek ürügyén Salczert, a fogyasztási adóhivatal igazgatóját hivatalától megfosztották.¹²⁰ Bár a határozat ellen fellebbezett, később fellebbezését végkielégítés fejében visszavonta és kilenc tagú családjával Budapestre költözött.¹²¹ Ezután már nem tartott kapcsolatot a várossal. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagja. I. fok 1878. február 7., II–III. fok 1878. december 26. Tisztségei: már jegyzőként szerepel 1875. március 25-én (!), az alapszabály megalkotásakor, II. felügyelő 1879–1880, kincstárnok 1886, a Pénzügyi Bizottság tagja 1886.

VELSZ Emil ügyvéd. Pápán született 1847 körül. Édesapja Velsz Károly evangélikus bábsütőmester volt.¹²² Az elemi iskolát helyben végezte, majd 1857. október 13-án beiratkozott a pápai református gimnázium első osztályába.¹²³ A gimnázium elvégzése után jogot tanult és köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett. 1871-ben már praktizált. Az 1871. április 16-án alakult önkéntes tűzoltóegylet aljegyzőjévé választotta.¹²⁴ 1875. július 3-án vette feleségül Sággy Mária kamondi (Vas vm.) lakost. 1873-ban részt vett a Szöllősi József indította első pápai hírlap, az 1873. november 15. és 1874. február 1. között 12 alkalommal maximálisan 400 példányban megjelenő *Pápa és Bakonyvidéke* hetilap szerkesztésében, illetve írásában.¹²⁵ 1878.

¹¹⁹ N. N.: Vidéki takarékpénztárak. = PU 1 (1899) 6. sz. (február 12.) 5.

¹²⁰ N. N.: A regále bizottság ítélete. = PK 10 (1900) 30. sz. (július 29.) 2.

¹²¹ N. N.: Hírek. = PK 10 (1900) 35. sz. (szeptember 2.) 4–5.

¹²² KÖBLÖS 2006. 682.

¹²³ KÖBLÖS 2006. 705. 1857 őszén 10 évesnek írták.

¹²⁴ HUDI-MEZEI 2004. 58.

¹²⁵ ARATÓ 1993. 18–20.

november elején elköltözött Pápáról.¹²⁶ A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja: I. fok 1875. február 2., II. fok 1875. augusztus 7. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. 1882. január 16-án azt jelentik, hogy 4 éve kilépett.

VOYTA Adolf építész, számos középület, magánépület tervezője. Pápán született 1834. október 25-én. Édesanyja, Velsz Anna a szülés utáni negyednapon, október 29-én meghalt. 1836-ban édesapja újra házasodott, Holczheimer szombathelyi ácsmester Erzsébet lányát vette el, aki szeretettel nevelte. Az elemi iskolát és az algimnáziumot Pápán végezte, az V. osztályt 1847 októberétől Győrben járta.¹²⁷ Előbb Hölzel József szombathelyi építésznél, majd a bécsi politechnikumban tanult építészetet. 1857-ben a linzi vasútvonal építésénél mérnök, majd Angliában dolgozott. 1860-ban tért haza. Többször járt Nyugat-Európában. Tanulmányútjait gondosan megtervezte, fennmaradt levelei arról tanúskodnak, hogy a külföldi szabadkőműves páholyok fölkeresését is fontosnak tartotta. Az 1870-es évek végén Párizsban és Londonban is megfordult.¹²⁸ Építészként színházak tervezésével vált országszerte ismertté és keresetté. Tervei szerint épült a pápai (1881), a zombori (1882), a szatmári (1892), a nyitrai (1883), a munkácsi (1899) színház, elképzelései szerint alakították át a győri színház nézőterét (1882). A pápai állandó színház igazgatói teendőit is ellátta, részt vett a Színházi Rendszabály (1883) kidolgozásában. Várostervezési, városépítési nézeteit az árvíz után újjáépülő Szeged kapcsán fejtette ki a Szegedi Napló hasábjain. Az 1890-es években a tervei szerint angol gót stílusban épült fel a pettendi (Fejér vm.) Luczenbacher-kastély, 1887-től eklektikus stílusban alakította át a devecseri Esterházy-kastélyt. A Pápai Ismeretterjesztő Együletben számos előadást tartott. Kezdetől belső munkatársa volt a Pápai Lapoknak. Rendszeres támogatta a rajziskolát és a koldusok segélyezésére fölállított pénzalapot. Városi képviselőként lemondásáig, 1893-ig tevékenykedett, az Építészeti és Szépítő Bizottságnak és az Egészségügyi Szakbi-

¹²⁶ A sajtónyilvánosságot felhasználva búcsúzott a várostól, barátaitól és ismerőseitől. Velsz Emil: Tekintetes szerkesztő úr. = PL 5 (1878) 44. sz. (november 3.) 181.

¹²⁷ HUDI 2001. 19.

¹²⁸ Londoni úti élményeiről: VOYTA 1880.

zottságnak is hosszú ideig tagja volt.¹²⁹ 1892. február 19-én tagja volt annak a Martonfalvay Elek helyettes polgármester vezette küldöttségnek, amely Pápa város díszpolgári oklevelét adta át Budapesten Vaszary Kolos hercegprímásnak, régi barátjának.¹³⁰ 1893 végén költözött Budapestre, de szakmai kapcsolata a várossal később is megmaradt. 1911-ben például ő javította meg a városi színház fűtési rendszerét. Budapesten hunyt el 1923-ban. Az 1874. november 21-én alakult tűzoltóegylet főszertárnokává választotta.¹³¹ Az 1875 tavaszán alakult Kertészeti Társulatban az iparnövényzeti szakosztályban tevékenykedett, sikerrel szerepelt az egylet kiállításain.¹³² 1877-ben a Pápa határában lévő kishantai birtokán számos szőlőfajtát telepített, a kiállításokon szép eredményeket ért el. 1877. február 28-án a Pápai Népbank igazgatósági tagjává választották.¹³³ 1878-ban már a bank igazgatója volt, részt vett a tisztviselők egyikének-másikának gondatlansága miatt csődbe ment bank likvidálásában.¹³⁴ 1879-ben feleségével együtt alapító tagja a Veres Kereszt Egyletnek. 1892–1893-ban, a város utcáinak, járdáinak aszfaltozásakor a Magyar Asphalt Részvénytársaság budapesti cég pápai megbízottja volt, a cég számára magánszemélyektől gyűjtött megrendeléseket kapubejárók, udvarok, raktárak és más helyiségek aszfaltozására. A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja: I. fok 1874. december 13., II. fok 1875. január 14., III. fok 1875. február 2. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. Tisztségei: főmester 1879–1880, 1880–1881, első felügyelő 1886, a Külügyi Bizottság tagja 1886. 1879. június 17-én a páholy összejövetelén felolvasást tartott a szabadkőművesség lényegéről és „létfogáról”. Művei: *Életrajzom*. Kézirat. VeML PL XIII. 38. A Woita család iratai 1833–1944. Gépelt változata 1–12. oldalas, 1857-ig, a linzi vasútépítésig készült el.

WAJDITS Károly könyvkereskedő. Könyvkereskedése a pápai megyeházzal szemben volt. 1845 körül született, 1942. március 6-án, 97 évesen hunyt el

¹²⁹ Már az 1878. július 21-i városi képviselőválasztásokon sikeresen szerepelt: a III. kerület képviselőjeként bekerült a képviselőtestületbe, melynek 1893-ig folyamatosan tagja volt. N. N.: Városi közgyűlés 1878. július 24-én. = PL 5 (1878) 30. sz. (július 28.) 124.

¹³⁰ N. N.: Pápa város a hercegprímásnál. = EV 14 (1892) 15. sz. (február 18.) 3.

¹³¹ Tűzoltó egyletünk. = PL 1 (1874) 31. sz. (november 28.) 288.

¹³² A pápai kertészeti társulat... = PL 2 (1875) 18. sz. (május 1.) 160.

¹³³ N. N.: A „Veszprém” legutóbbi számában... = PL 4 (1877) 11. sz. március 17. 42.

¹³⁴ N. N.: A népbank liquidálása... = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 65.

Budapesten.¹³⁵ Halála az idősebb nemzedék tagjai körében keltett mély részvétet, akik „kedves egyéniségét nagyon jól ismerték”. Nagykanizsáról származott, ahol édesapjának, Wajdits Jánosnak könyvkereskedése és nyomdája volt, így a szakmai ismereteket tőle tanulta.¹³⁶ Pápán 1873-ban telepedett le és nyitott könyvkereskedést.¹³⁷ 1875-ben könyvek (albumok, díszművek, képes könyvek, naptárak, imakönyvek, stb.), írószerek, levél-papírok, rajzeszközök, földgömbök, lámpaernyők forgalmazásával is foglalkozott. Magáról azt állította, hogy az összes európai könyvkereskedéssel olyan előnyös összeköttetésben van, hogy képes az irodalom és művészet „termékeit ép úgy az eredeti bolti áron kiszolgáltatni, mint bármelyik fővárosi könyvtár”.¹³⁸ 1874-től 1894 végéig a *Pápai Lapok* kiadója és tulajdonosa volt.¹³⁹ Vállalkozása mindvégig nyereségesnek bizonyult. 1916 augusztusában könyvkereskedői üzletét átadta Gigler Bélának. Valószínűleg ezután költözött a lányához a fővárosba. 90. születésnapjáról a pápai sajtó is megemlékezett.¹⁴⁰ Az 1892-ban létesített Pápai Kád- és Gőzfürdő Rt. egyik alapítója, alelnöke, az első években a fürdő bérlője. Pápai Uszoda Rt. alapítója és pénztárosa a cég felszámolásáig, 1913-ig. (Az uszoda a városmalom mellett működött, 1893 júniusában nyitotta meg.) 1915. február 28-án a Pápai Takarékpénztár igazgatósági tagjává választották. A győri kereskedelmi és iparkamara tagja volt. A Pápai Polgári Kör elnöke (1880¹⁴¹, 1887–1898), választmányának tagja (1907). A városi képviselőtestület tagja volt. (1895). A város kulturális közéletében aktívan tevékenykedő Ilona lánya 1912. június 10-én ment férjhez Liebmán (később: Latky) Emil magyar királyi posta- és távírótitkárhoz. 1942-ben Ilona lánya (dr. Latky Emilné), továbbá veje, valamint fia, Vas Károly gyászolta. A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy tagja: I fok 1875. február 2., II–III. fok 1875. február 24. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapító tagja. Tisztségei: kincstárnok: 1878–1879, 1879–1880. 1880-tól az Esterházy

¹³⁵ R. I. P.: Gyászbeszéd. = PH 1942. 12. sz. (március 21.) 4., R. i. p.: Halálozás. = PV 39 (1942) 11. sz. (március 15.) 3.

¹³⁶ ARATÓ 1993. 19.

¹³⁷ Az üzlet nyitására: SZEGLÉTI 1978. 17., N. N.: Huszonöt éves jubileum. = PK 8 (1898) 32. sz. (augusztus 7.) 5.

¹³⁸ Wajdits Károly: Karácsonyi és újévi ajándékul. [Reklámhirdetés.] = PL 2 (1875) 51. sz. (december 19.) 423.

¹³⁹ ARATÓ 1993. 22.

¹⁴⁰ N. N.: Wajdits bácsi 90 éves. = PH 33 (1936) 4. sz. (január 25.) 3.

¹⁴¹ ARATÓ 1993. 56.

uradalommal és a bencés gimnáziummal fennálló üzleti kapcsolatai miatt a páholyt nem látogatta.

WIESNER Rajmund az ajkai kőszénbánya főmérnöke, bányaigazgató, Ajka első ismert díszpolgára. 1843. augusztus 7-én született, 1900. május 20-án Pécsen hunyt el. A selmecbányai bányászati akadémia elvégzése után csehországi szénbányákban mérnökösödött. 1871-ben került Ajkára, s kezdte meg az ajkacsingervölgyi szénbányászat irányítását. 1877-ben a 400 munkást foglalkoztató üzemet 3 segédttel irányította, mintegy 400 ezer métermázsza barnaszenet termeltek. A munkások átlagosan napi egy forintot kerestek. A szenet 7 km hosszú iparvágányon 2 mozdony segítségével szállították az ajkai állomásra.¹⁴² A munkások a kolónián épült emeletes házakban ingyen lakást, tüzelőt kaptak, gyermekeik a bánya által 1875-ben épített iskolába jártak, oktatásuk ingyenes volt.¹⁴³ Az iparvállalat fölvirágoztatásáért Ajka képviselőtestülete 1883. február 19-én díszpolgárra választotta.¹⁴⁴ Ajkát követően a bécsi központi bányaigazgatóságon dolgozott. 1891-től haláláig a pécsi bányaigazgatóság igazgatója volt. Pécsen bányászati iskolát szervezett. 1896-ben a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki.¹⁴⁵ 1880. március 24-től a pápai páholy tagja. Felvétele után azonnal kérték, hogy a II–III. fokba két heti időközökkel felemelhessék. Tisztségei: a Belügyi Bizottság tagja 1886. Déry Károly nekrológiájában a következőket írta róla: „Pápa városában, de az országban elszórva is élnek me is azon ideális szövetség tagjai, kikhez Wiesner csatlakozott és kikhez hű maradt halálig.”

¹⁴² Magyar bánya-kalauz 2 (1888) 27–28.

¹⁴³ SZÁM 1877.

¹⁴⁴ TILHOF 2009. 93., 101., TILHOF 2008. 181.

¹⁴⁵ Magyar bánya-kalauz 3 (1892) 28–29., DÉRY Károly: Wiesner Rajmár. = Bányászati és Kohászati Lapok 33 (1900) 1. sz. 173–174.

IV.

A szabadkőműves páholy fontosabb iratai

*A szövegközlésnél a páholyok írásos gyakorlatánál annyiban tértünk el, hogy a szavak helyettesítésére használt szimbolikus jeleket feloldottuk. A páholyt □ jelölték, a tag (testvér) jelölése: * — A szabadkőműves páholyok önálló időszámítást használtak oly módon, hogy a Gergely-naptár-i dátumhoz 4000-et hozzáadtak, így 1875 helyett pl. 5875-öt írtak. — A szövegek több egyéni helyesírást tükröznek, ezért azokat a mai helyesírási elveknek megfelelően egységesen írtuk át. Az esetleges kiegészítést [] jelöltük.*

1.

Pápa, 1875. március 25.

A Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy védelme alatt álló pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapszabályai

1. A páholy célja.

A humanitás előmozdítása és ápolása.

2. Eszközök.

A kitűzött célhoz vezető eszköz nagyrészen az építészettől kölcsönzött jelképes szertartásokon kívül a kölcsönös oktatás az emberiség legfontosabb értékei felől; az önismeretre való buzdítás élőszó és jelképek által, a felebaráti szeretet gyakorlása.

3. A páholy tagjai.

A páholy tagja lehet minden feddhetetlen jellemű betűletes, önálló egyén, ki a páholy által a felvételre érdemesnek találta.

4. A tagok kötelességei.

a. A páholy minden tagja köteles arra törekedni, hogy minden ember jó polgár, szeretetteljes családapa, és szívélyes szomszéd legyen, továbbá oda igyekezni, hogy szűkölködő embertársainak minden kitelhető módon segélyre legyen, hogy saját szenvedélyeit fékezze, s hogy mások hibáit szeretetteljes rábeszélés által megjavítsa.

b. Valamint minden szabadkőműves, úgy ezen páholy tagjai is kötelesek az állam békés alattvalói lenni, királyuk és hazájuk iránt hűséggel és igazszívű-

séggel viseltetni, a rájuk eső államterheket készséggel viselni és veszély idején a királyért és hazáért vagyonukat és vérüket áldozni.

c. A páholy minden tagja köteles az ország törvényeit és a kormány rendeleteit megtartani és azon lenni, hogy azok mások által is megtartassanak.

d. Minden tag köteles saját körében oda működni, hogy a hazában élő különféle vallásfelekezetekhez vagy nemzetiségekhez tartozó honpolgárok egymást kölcsönösen becsüljék, és tiszteljék, s a közös hazát szeressék, s annak boldogítására egyesüljenek.

e. Minden tag köteles a páholy ülésein megjelenni s ott magát illedelmesen viselni, s a főmesternek amennyiben rendeletei az erkölcsiség és a hazai törvényekkel összeütközésbe nem jönnek, engedelmeskedni.

f. Végül minden tag köteles a páholyban közakarattal meghatározandó havi díjt pontosan megfizetni.

5. A tagok jogai.

A páholy minden tagjának joga van az üléseken megjelenni, ott a fennforgó tárgyakhoz az ügyrend szabályai szerint szólni, és szavazni.

6. A páholy tisztikara.

Egy főmester, két felügyelő, egy jegyző és egy pénztárnokból áll.

7. A főmester.

Ki a páholy tagjai által évenként választatik, képviseli a páholyt hatóságok és harmadik személyek irányában, az üléseken elnököl és vezeti a tanácskozást; felelős a páholy működéséről úgy a kormány, valamint a nagypáholy irányában; a többi tisztviselők teendőit az ügyrend határozza meg.

8. Az ülésekről.

A páholy az ügyrendben meghatározott napokon saját helyiségében ülést tart, melyen a napirendre kitűzött ügyek tárgyaltnak. Csupán valódi törvényes páholy tagjának szabad ezen üléseken megjelenni, melyekben vallási és politikai kérdések felett vitatkozni nem szabad. Azon szabadkőművestől, ki az alapszabály ezen pontját meg nem tartja, a főmester köteles a szót megvonni, és szükség esetén őt a páholyból kiutasítani.

9. *A páholy viszonya a nagypáholy- és kormányhoz.*

A páholy köteles a Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy rendeleteit teljesíteni, s aziránti kötelességeinek eleget tenni; tartozik továbbá minden év július havában a tisztikar és tagok névsorát a nagypáholynak benyújtani, ez pedig köteles a páholy főmesterének nevét a magyar királyi belügyminiszternek bejelenteni.

10. *A páholy feloszlásáról.*

A páholy feloszlása csakis az általános szabadkőműves szokások megtartása mellett történik meg. Végleges feloszlás esetén a páholy vagyona jótékony célra fordítandó, az ebbéli határozat azonban végrehajtás előtt a nagypáholynak, s ezáltal a magyar királyi belügyminiszternek bejelentendő.

Pápa, 1875. március hó 25-ikén.¹⁴⁶

Karcsay Rezső s. k.
elnök

Salczer Ignátz s. k.
jegyző

FORRÁS: MOL P 1081. Ad 1172/1875. sz. *A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy alapszabályai. Eredeti, hiteles.*

2.

Pápa, 1875. május 1.

A Pápai Lapok Egy év után c. vezércikke

Magában ugyan jelentéktelen, de reánk és városunk szellemi életére nézve mégis fontos időponthoz értünk május elsejével. A Pápai Lapok már egy évi pályát futottak.

Midőn egy évvel ezelőtt a lap megindítását, barátaink és ismerőseink buzdítására, szíves támogatásával, hosszas tünődés után elhatároztuk: nagyon éreztük mi egy lapszerkesztés és -kiadás nehézségeit. Éreztük először is maga a lapszerkesztés tekintetében, hogy vajjon képesek leszünk-e tisztelt olvasóink válogató igényeit, ha nem is mindég, de többször eltalálni és kielégíteni, hogy ekép[p]en fognak-e munkatársaink isoly buzgalommal kitartani, mint amily hévvel karolják fel a megindítást? De éreztük különösen az előfizető közön-

¹⁴⁶ Az alapszabály datálásánál kivételesen a Gergely-naptár szerinti évet alkalmazták.

ség tekintetéből, hogy vajjon felfogja-e ez karolni egy helyi lap és vele várunk s vidéke szellemi ügyét és érdekeit, és így anyagi erővel pártolja-e majd annyira, hogy a lap fen[n]állhasson? A tövisek csakugyan nem hiányoztak; mert mindenki ízlésének, s követelésének megfelelni lehetetlen.

Az első a próbaév volt. Reményünk nem szégyenült meg sem a munkatársak szellemi, sem az előfizető közönség anyagi támogatását illetőleg. Igaz ugyan, hogy az anyagi pártolás csakis a lap fen[n]állhatását biztosítja. De ez most, midőn a mi kitűzött célunk csakis a közügynek, városunk szellemi súlya és értéke emelésének szolgálni volt. És ha a t. közönség továbbra sem vonja meg e laptól bizalmát: úgy igyekezetünk is nem szállni, sőt folyton növekedni fog.

Ma már az irodalom, s különösen a lapirodalom nem egyedül a főváros kizárólagos tulajdona; ma már hazánknak minden jóra való városa bir saját lapjával, mely kielégíteni törekszik közvetlen irodalmi működés által azon szellemi szükségleteket, melyekkel mindegyik bír, különleges voltánál fogva, – amelyeket számba nem venni vagy ép[p]en szándékosan mellőzni, a közműveltség emelkedése és terjedésének akadályozása nélkül nem lehet.

A fővárosi központi lapoknak egyes társadalmi, helyi kérdéseket fölvetni, vagy ép[p]en fontosságát fejtegetni és indokolni, általános jellemők nem engedni, s a helyi társadalmi viszonyok természete lehetleníti¹⁴⁷. Ha ily társadalmi ügyeink és kérdéseink célirányos megoldását a központi lapok közleményei és fejtegetéseitől várnök: akkor még ugyancsak soká kellene várakozni társadmunknak korszerű rendezésére. Ami pedig hogy szükséges, lapunk is időnként rámutat a teendőkre.

A különböző vidékek s helyiségek társadalmi kérdéseinek megvitatása, s ennél fogva igényeiknek helyes úton kielégítése teszi szükségessé a vidéki helyi lapokat. *És a társadalom erkölcsi irányának szolgálva; egészséges közszellemet teremteni akarva; minden szépet, jót s szükségeset lelkesen fölkarolva; a tudományos ismereteknek népszerű előadása által az értelmi műveltséget terjesztve; ép[p] ez által az irodalom iránti érdekeltséget kitartó nemes izgatással felköltve és ébrentartva; és végre a népoktatás mozzanatait figyelemmel kísérve; semmiféle tekintélytől vissza nem riadva, a mulasztást, hanyagságot, előítéletes ostobaságot, nevetséges magánérdekek föltolását megrovás nélkül nem hagyva jelennek meg e vidéki lapok, s működésük súlypontját egyedül az emberi humanizmus és a szellemi fölvilágosodás magasztos*

¹⁴⁷ értsd: lehetetlenné teszi

érdekeire helyezik: akkor betöltötték hivatásukat, megfeleltek a kellő várakozásnak.

Hogy a vidéki lapoknak emez általános vonásokban rajzolt feladatát mennyiben közelítették meg a Pápai lapok, megítélni t. olvasóinkra bizzuk. Magunk részéről határozottan kijelentjük, hogy eme *hivatást átértettük és megközelíteni törekedtünk*. E részben pedig, a társadalmi közügynek szolgálatában már „et voluisse sat est”. Előttünk és működésünkben határozó és szabályozó nem egyesek tetszelgése, *szeszélyes ötletei* és különleges ízlése volt, hanem a vidéki hírlapirodalom általános követelése¹⁴⁸, *városunk és vidékünk közérdeke*.

Igaz, hogy célunktól még messze vagyunk; de ennek oka nemcsak emberi közös gyarlóságunkban van, hanem egyfelől lapunknak úttörő pályafutásában, másfelől az egyévi időköz rövidségében. Mindenesetre többet tehattünk volna, s [a] jövőben többet tehetünk, ha városunk nagyszámú, s kitűnő értelmisége szellemileg is közreműködik a helyi lapnak fennmaradásában.

Ezen évforduló a Pápai Lapoknak *valóban örömnépe*. Megmutatták dunántúli laptársainak, hogy köztök *megállani* bírnak, hogy a társadalom mozgató eszméit felfogták és mellettök komolyan tudnak küzdeni; viszont azt is, hogy városunk és vidéke is halad a korszellemmel és a most már szükségesnek ismert helyi lap létezését, legalább a kiadói és nyomdai költségek fedezésével, gyámolítja. – A megkezdett és törött úton haladunk ezután is előre, munkálva városunk és vidéke javára, társadalmunk üdvére, a fölvilágosítás s művelődés érdekében, – nem hagyva magunkat azoknak a söröskancsók mellett huhogása által eltérít[t]etni kitűzött célunktól, s választott eszközeinktől, akik jobbat teremteni nem tudnak.

P. Szabó Károl[y]¹⁴⁹

FORRÁS: P. Szabó Károl[y]: *Egy év után.* = PL 2 (1875) 18. sz. (május 1.) 155–156.

¹⁴⁸ értsd: követelménye

¹⁴⁹ A szerző minden írását P. Szabó Károl formában jegyezte.

3.

Pápa, 1875. augusztus 7.
A pápai szabadkőműves páholy értekezletének
jegyzőkönyve

Munkatábla¹⁵⁰

5875. aug. 7-én tartott legénymunkáról¹⁵¹.

Jelenlevők: Antal, Szabó, Vajdits és Voyta testvérek. Velsz testvér megjelent a vesztet[t] léptek csarnokában.¹⁵²

A munka¹⁵³ megnyitván. Szabó testvér előadja, hogy Velsz testvér bérfelemelése¹⁵⁴ a mai napra van kitűzve.

A golyózás¹⁵⁵ megejtetvén, az fényesen világított. Ezek után Velsz Emil szertartásszerűen a legényfokba felvétel.

Voyta Adolf testvér indítványozza, hogy a legény munkatáblák most és jövőre mindig az illető munkában hitelesíttes[s]ék. Elfogadtatott.

Özvegypersely¹⁵⁶ köröztetvén, egybegyűlt 1 téglá 94 kavics.¹⁵⁷

Antal Gábor s. k.
főmester

Voyta Adolf s. k.
helyettes titkár

FORRÁS: MOL P 1134. 17. cs. 7. t. 17. A pápai Kölcsey Ferenc Páholy ülésének jegyzőkönyve. Pápa, 1875. augusztus 7. Eredeti, hiteles.

4.

Pápa, 1875. december 3.
A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy házirendje

Miután a j. és t. Kölcsey Ferencz páholy a nagypáholy alkotmányának III. részét saját házirendjeként elfogadta, itt csak azon módosítások állít[t]atnak egybe, melyeket e páholy saját körülményei miatt szükségesnek tartott.

¹⁵⁰ munkatábla = jegyzőkönyv

¹⁵¹ legénymunka = legényavató ülés

¹⁵² vesztett léptek csarnoka = a páholy szentélye

¹⁵³ munka = ülés

¹⁵⁴ bérfelemelése = előléptetése, magasabb fokba emelése

¹⁵⁵ golyózás = szavazás

¹⁵⁶ özvegypersely = segélyezés

¹⁵⁷ 1 téglá 94 kavics = 1 forint 94 fillér

A. A páholy munkarendje.

164. §-hoz: Egy és ugyanazon tárgyhoz egy testvér csak kétszer szólhat.

B. A páholytagságról.

174. §-hoz: A páholy minden tagjának köteleességében áll tehetsége és befolyásához mérten a k. m. gyakorolni, emiatt minden tagjának erkölcsi köteleességévé tétetik:

1. A páholy munkák¹⁵⁸ rendes látogatása;
2. Azon törekvés, hogy a humanitás és felebaráti szeretet a profán világban is terjesztessék;
3. A szövetségnek használható tagok szerzése anélkül, hogy e tekintetben akár rábeszélés, akár egyébként pressio gyakoroltassék;
4. A fnt. kalapács ütésének¹⁵⁹ feltétlen engedelmesség;
5. A szövetség titkainak hű megőrzése;
6. Az anyagi kötelezettség pontos teljesítése;
7. A páholy vagy a szövetség ügyeinek a profán¹⁶⁰ világ előtti titokban tartása.

A rendes tagok jogosítványok minden munkáján jelen lenni s ott szavazat és indítványozási joggal bírnak. Jogosítványok továbbá saját fokuk munkatáblájába¹⁶¹ betekinteni s a könyvtárt használni.

A luftanok¹⁶² szintén rendes tagokul tekintetnek, azon kivétellel, hogy sem activ sem passiv választó képességgel nem bírnak, sem pedig anyagi megterheltségben nem részesíthetők.

*c. Béremelésről.*¹⁶³

212. §-hoz: Minden tanonc testvér 20 munka után bérfelemelésben részesíthető, úgy a legény testvér is 20 munka után a III. fokra emelhető.

Minden béremelésnél megkívántatik, hogy az illető testvér havi díjait pontosan lefizette legyen. Ezen szabálytól csak [a] következő okok miatt lehet eltérni:

1. A szövetség iránti kiváló érdemek,
2. Figyelemre méltó jótékonyság,

¹⁵⁸ a páholy munkák = a páholy ülései

¹⁵⁹ a fnt. kalapács ütésének = a főmester parancsának

¹⁶⁰ profán = nem szabadkőműves

¹⁶¹ munkatáblába = jegyzőkönyvbe

¹⁶² luftanok = tiszteletbeli tagok

¹⁶³ béremelés = magasabb fokba emelésről

3. Ha a páholy alkotmányszerű fennállásához a fokfelemelés okvetlenül szükséges.

C. Választó páholy.

235. §. helyett: A páholy tisztviselői: 1. főmester, 2. helyettes főmester, 3. I. Felügyelő, 4. II. felügyelő, 5. titkár, 6. szónok, 7. kincstárnok, 8. szertartásmester, 9. templomőr.

242. §-hoz folytatva: A megerősítésig az újon[nan] választott tisztviselők vezetik a páholy ügyeit.

D. A páholy tisztviselői.

268. §-hoz folytatva: Tartozik továbbá: az özvegyperselyt is kezelni.

E. A páholyvagyonról.

276. §. helyett: A díjak következőleg állapít[at]nak meg:

1. Felvételi 18 forint.
2. II. fokra emelés 5 forint.
3. III. fokra emelés 15 forint.

Ezen díjakban a ruházat és mesterokmány költségei is benn foglaltatnak.

4. A befogadási díj mindenkor az illető fok díjának felét képezi. Minthogy pedig az I. foknál a megállapított 18 forintból 8 forint a ruházatra, a III. foknál 5 forint a mesterokmány költségeire számít[at]atik, azon esetben az illető befogadandó testvér ruházat[tal] vagy mesterokmánnyal már ellátva van, az I. foknál 5 (öt) forint, a III. [foknál] szintén 5 forint a befogadási díj. Kivételek csupán a páholy egyhangú határozata alapján engedélyezhetők.

5. A páholykiadások fedezésére havi 2 forint díj fizetendő.

H. A páholy bizottságairól.

Minden fontosabb tárgy, mielőtt nyílt páholyban tárgyalatnék, szakbizottságokban vitatik meg; ilyen szakbizottság három alakít[at]atik, úgymint:

1. belügyi,
2. külügyi,
3. pénzügyi.

A belügyi bizottság elnöke a II. felügyelő; ide tartozik minden belügy, akár a szellemi tevékenység[re], akár a gazdaságra vonatkozzék. Ellenőrzi a páholyvagyon, s a felszerelést.

A külügyi bizottság elnöke az I. felügyelő; ide tartoznak a páholynak a profán világban tevékenységére vonatkozó ügyek.

A pénzügyi bizottság elnökét maga választja. Ezen bizottság készíti az évi költségvetést, vizsgálja meg a kincstárnok számadását. Ellenőrzi a tagdíj befizetéseket, s tesz indítványt a hanyag fizetők iránt.

Véghatározat.

Ezen, a nagypáholy alkotmány III. részétől elütő határozatok egy évig, vagyis a János naptól János napig változatlanul maradnak, s az ezt megváltoztatni célzó indítvány mindenkor a választópáholyt közvetlen megelőző munkán tárgyalandó.

Pápa kel.[letén] 5875. december hó 3-án.

P. Szabó Károl s. k.
főmester

Antal Gábor s. k.
I. felügyelő
Herz Dávid s. k.
szónok

Voyta Adolf s. k.
II. felügyelő
Harmos Zoltán s. k.
titkár

FORRÁS: MOL P 1134. 17. cs. 7. t. A pápai Kölcsey Ferenc Páholy házirendje. Pápa, 1875. december 3. Eredeti, hiteles.

5.

Pápa, 1877. szeptember 29.

**A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy jelentése
a Magyarországi Jánosrendi Nagypáholynak**

Nagyt.[iszteletű] Nagymester!
Szeretett Testvérek!

A Magyarországi Jánosrendű Sz.[abad] K.[őműves] Nagypáholy főtisztikarának Budapest kel.[eltén] 5877. július 13-ikán kelt, 's hozzánk intézett tábláját a szünidők közbejötté miatt csak folyó hó 27-ikén tartott ülésünkben vehettük tárgyalás alá: miért is bocsánatot kell kérnünk az i.[gen] ér.[demes] főtisztikartól, hogy tiszteletteljes válaszunkkal ez ideig késtünk.¹⁶⁴

¹⁶⁴ A főpáholy 1877-ben az oltalma alatt lévő összes páholy körében felmérést készített, hogy a helyi viszonyokat megismerje. Vö. ARATÓ 1895. 87–89.

A nagyfentosságú táblára válaszunkat [a] következőkben van szerencsénk előadni.

Hogy páholyunk legközelebbi tisztújításánál az I. felügyelő a szónok helyettesül is megválasztatott, tévedésből történt, mit mai ülésünkben ezennel kiigazítottunk olykép[p], hogy szónokká páholyunk Vajdics Károly testvért választotta, ki ideigleneseb a kincstárnokságot is viszi; ezen intézkedés által eleget tett pháholyunk a rendtartás azon kívánalmának, hogy a páholy öt világossága külön személyek által legyen képviselve.

A főtisztikar táblájának többi része, melyben a nagypáholy tekintetbe véve azt, hogy páholyunk két év után is a kezdet nehézségeivel küzd, az anyai szeretet melegét visszatükröző szavakban, de komolyan felhív bennünket, hogy férfiasan fontoljuk meg, fennálhat-e páholyunk továbbra is a kedvező kilátás reményével: kínos benyomást tett [a] páholy minden tagjára. Hogy is ne kelnének fel fájó érzelmek akár egyesnél, akár testületnél akkor, midőn a létkérdése kerül szőnyegre? Kien ne venne erőt a megsemmisülés gondolatánál a lehangoltság érzülete?

Ily kedélyállapotban vizsgáltuk meg férfias komolysággal azon kérdéseket, melyeket nekünk a nagypáholy feltett és felelünk azokra férfias nyíltsággal.

1. Mi oka annak, hogy páholyunk mai nap is kezdet nehézségeivel küzd?

E bajnak többféle oka van, mellyek részint a helyi viszonyokból, részint a szabadkőmivesség természetéből, részint páholyunk tagjainak gondolkodásmódjából folynak.

Páholyunk megalakulása a tagok számát és gyakorlatlanságát tekintve kisé elhamarkodott volt, úgy hogy azon 8 tag között, kik a „Kölcsy Ferencz” páholyt alakították, már találkoztak olyanok, kik nem voltak valódi szabadkőmivesek. E körülmény a páholy azon tagjait, kik a kir.[ályi] művészetet valódi értelmében fogják fel, a legnagyobb óvatosságra ösztönözte a felvételnél: minek folytán mindjárt a páholy megnyitása után 3 kereső, kik közül egy nálunk adta be kérvényét, kettő pedig a soproni testvéresüleléstől tetetett át hozzánk, elutasít[t]atott. Ez óvatosság nehézzé teszi a terjeszkedést, de határozottan állíthatjuk, hogy előnyére van az ügynek.

Nehézzé tették ránk nézve a fennállást és terjeszkedést az anyagi viszonyok is. Ugyanis 8 tag a páholyt megalapítván, annak első felszerelése 400 forintba, annak évi fen[n]tartása mintegy 150 forintba került és a 8 nagyon szerény vagyoni állású testvére kész volt e kiadások fedezésére. Csakhogy fájdalom, időközben 3 testvér oly vagyoni helyzetbe jutott, hogy nem járulhat

a terhek hordozásához, sőt, az egyik ez ideig a páholy és testvérek részéről 150 forint segélyben részesült.

Ily viszonyok megnehezíték a páholy helyiség fen[n]tartását, annnyival inkább, mert azon testvérünk szegényeett el, ki a helyiséget adta, ily alkalmas és olcsó helyet pedig eddig nem találtunk, minél fogva a befolyó jövedelmeket ideiglenesen az első felszerelés költségeiből fentmaradt adósságok törlesztésére láttuk legcélszerűbbnek fordítani.

Nagy nehézség továbbá a páholy felvirágzása előtt az, hogy a kir. művészet iránt ellenséges elemekkel vagyunk körülvéve. Városunk polgárságának nagy része a rendesen ultramontán¹⁶⁵ irányú plebánia vezetése és befolyása alatt áll, így több kísérlet után meggyőződünk, hogy az iparos és kereskedői elemből épen nem újoncsozhatunk, sőt, ha csak nevünket val[í]juk is be előtük, határozottan veszteni fogjuk működési terünket. Ép[p] ily ellenséges állást foglal el velünk szemben az uradalom, melynek városunk lakosságának legalább fele lekötelezettje. Ezért nekünk nem lehet nyíltan fellépünk, mert elveszítjük azon befolyásunkat, amivel mint különben közbecsülésben álló egyének birunk.

Ez utóbbi nehézség felmutatása által jelezzük már egyúttal egyikét azon okoknak is, melyek magából a szabadkőművességből folyva akadályozzák a páholy felvirágzását: ez az ultramontanizmussal¹⁶⁶ való küzdelem, melylyel a mi viszonyaink között nyíltan nem mérkőzhetünk meg.

Nem kicsinylendő továbbá a páholy felvirágzása előtt álló azon akadály sem, hogy igen sok és pedig derék egyéniség nem veszi szívesen magára azon erkölcsi lekötelezettséget, melyet minden tag a testvérek közé lépéskor kell, hogy magára vállaljon. Bármely állásban legyen valaki, ha hivatalos teendőit elvégezte, él magának, nem törődve a világ folyásával. De mi úgy tartjuk, hogy aki kőművessé lesz, annak becsület szavát kell adni arra, hogy a világ folyásával mindig törődni fog's a közéletet soha sem fogja közönyösen nézni, hanem mindig tevékenyen működik a jó érdekében és a ros[s]z ellen. Mi legalább azon barátainknak, kik hozzánk közelednek, ezt így adjuk értésükre, mert tőlök ezt kívánjuk is, és ezt sokan terhesnek találják azon egyének közül, kik különben a testvéri kötelékbe beillenének.

¹⁶⁵ ultramontán (latin) = a hegyeken (Alpokon) túli pápaság híve; a pápa világi hatalmát szélsőségesen támogató

¹⁶⁶ ultramontanizmus (latin) = pápa-pártiság

Fel kell még említenünk azt is, hogy mi tán legjobban szerezhethetnénk tagokat a ref. tanári karból, de ezek közül legtöbbször ellenségei minden szertartásnak, mit pedig szövetségünk megkíván; idegenkednek a nem nyilvános működéstől, ami a hozzájuk való közeledést aggályossá teszi.

De oka van páholyunk lassú haladásának tagjaink gondolkodásmódjában is. A tapasztalat minket azon meggyőződésre vezetett, hogy igen sok páholy ép[p]en azért bukik el, mivel tagjainak száma kellő óvatosság nélkül szaporítatott. Az óvatosság mindenütt szükséges a páholytagok felvételénél, még ott is, hol a páholyok inkább szórakozásnyújtással tudják lekötöni és lassan nevelni a tagokat; annyival inkább szükséges az nálunk, kik legelejtől fogva a kir.[ályi] művészet feladatát a külvilágra hatásban és befolyásban helyezték. Mi páholyunkban csak oly egyéneket tartunk helyén levőknek, kik elég értelmi és erkölcsi erővel bírnak arra, hogy a nyilvános életben hassanak és működjenek, és hozzá a működési irányra nézve lehetőleg velünk egy elvet valljanak, mert különben minden pillanatban kész az összeütközés. Ily elemeket kiválogatni pedig nehéz feladat.

2. Áttérünk most már a második kérdésre: Remélhető-e, hogy páholyuk a legközelebbi jövőben meg fog annyira erősödni, hogy fennállása biztosítva lesz?

Páholyunk jelenleg 8 tagot számlál, kikre feltétlenül lehet számítani, ezen kívül jelenleg van két keresőnk¹⁶⁷, kik nagy valószínűséggel felvétetnek; ennyi az, mit a közeljövőről mondhatunk. De mi képesek leendünk ezen erővel a páholyt fenntartani, annyival inkább, mert azt minden körülmények között akarjuk is. Eddig még nagy bajunk az, hogy nincs páholy helyiségünk; de most egyik testvérünk házat vevén, melyet átalakít[t]at saját lakásává, jövő Szt. György naptól¹⁶⁸ fogva abban leend alkalmas helyiségünk.

Jövőre nézve különben biztat a remény, hogy a testvérek száma néhányal szaporodni fog, bár míg az intézmény iránti hangulat nem változik, nagy létszámmra nem számíthatunk.

3. Számíthatunk-e arra, hogy [az] önök buzgósága folytán hazánk fent említett részében támpontokat fogunk nyerni a sz.[abad] kőművesség tovább terjesztésére? – Ez a harmadik kérdése a főtisztikarnak, melyre megfelelni legnehezebb nekünk. Azért erre vonatkozólag csak azon nyilatkozatot adjuk, hogy mibennünk nem fog hiányozni a buzgóság, hogy a nagypáholy célja

¹⁶⁷ kereső = tagjelölt; felvételt kérő személy

¹⁶⁸ 1878. április 24-től

általunk eléressék, egyúttal reményljük a legjobbat. De ha a körülmények kedvezőtlen közrehatása folytán az eredmény nem lenne is ez irányban teljesen kielégítő: azért páholyunk működésének fontossága még sem kicsinylendő, sőt, hogy a tér lassanként megtöressék, annál kívánatosabb, minél fogva mi páholyunkat teljes erővel és egyező akarattal fen[n]tartani kívánjuk.

Az eddigiekben igyekeztünk megfelelni a nagy[iszteletű] nagypáholy által hozzánk intézett kérdésekre; ezen feleleteinktől meglehetősen igazságos ítéletet lehet mondani helyzetünkről: de hogy az ítélet annál tárgyilagossabb legyen, bátorkodunk itt egyúttal számot adni eddigi működésünkről, annyival inkább, mivel a nagypáholy táblájának egyik kifejezésre erre egyenesen felhív bennünket.

Páholyunk a lefolyt két év alatt végezte a beléltre vonatkozólag mindazon teendőket, miket házszabályaink előírnak. Míg páholyhelyiségünk volt, megtartottuk a' munkákat minden héten rendesen, mit a helyettes nagymester testvér által tartott vizsgálat alkalmával a rendesen vezetett jegyzőkönyvek igazolnak; mióta páholyhelyiségünk nincs, ritkábban bár, de ös[s]zejövünk a főmesternél értekezletre. Gyűjtöttünk az özvegyperselybe¹⁶⁹ 70 forintot; gyűjtöttünk segélyt humanis[z]tikus célok előmozdítására részint saját elhatározásból, részint a nagypáholy megkeresésére; lefizettünk a nagypáholytól levő kötelezettségeinket, úgy hogy semmivel sem tartozunk, – ebben igen sok erős páholytól előnyösen különbözve.

De mivel mi a páholy működésénél fődolognak a külre hatást tartottuk, igyekeztünk páholyunkban a társadalmi és küzügyek részére oly központot teremteni, melyből minden egészséges mozgalom kiinduljon, hogy az értelmes vezetés, az egyetértés és tervszerű működés minden előnyét felhasználva, kényszerítsük azokat, kik intézményünknek és elveinknek ellenségei, velünk együtt, a miáltalunk kezdeményezett és vezetett ügyekben közreműködni.

Így alapítottuk a „Pápai Lapok” nevű hetilapot, mely egy testvérünk kiadásában ma is fennáll; közreműködtünk városunkban az ismeretterjesztő egyesület, tűzoltó egyesület, jótékony nőegyesület, kertészeti társulat stb. megalakításában és ezen egyesületek vezetői, mai nap is páholyunk tagjai lévén, mind annak befolyása alatt állanak. Közreműködtünk arra, hogy Pápa városában a koldulás megszűntetvén, a szegények heti segélylyel láttassanak el, addig is, míg egy dologház állíttatik fel.

¹⁶⁹ özvegypersely = jótékony céllal gyűjtött pénz, segély

A folyó évben alapítottuk a „Krajczár Egyletet” azon célból, hogy belőle egyelőre szegény betegek segélyeztessenek, később pedig, ha a tőke szaporodik, az alapból kórház épít[t]essék.

Az ismeretterjesztő egyletben folyó évben pályázatot hirdettünk oly népszerű munkákra, melyek által a „Tatár Péter”-féle ponyvairodalom termékei a nép kezében okosabbakkal volnának pótolhatók. A pályázatnak ugyan csekély eredménye lett, mert 3 munka érkezett be és az sem ütötte meg a mértéket; de rajta leszünk, hogy jövőre az eredmény kielégítő legyen.¹⁷⁰

Városunk közügyeibe folytonosan befolytak páholyunk tagjai, és pedig, hogy mily sikerrel, arra nézve csak azt emljük meg, hogy a városi felekezet nélküli rajztanodába megválasztattuk egyik testvérünket, bár mózes vallású, rajztanárnak.¹⁷¹

Mindezen működésünk azonban csak úgy vezetett eredményre, hogy a nagy tömeg azt, miszerint az indítványozók és vezetők kőművesek, kik előre egyetértenek, közelről sem gyanította.

Az a testvéri szeretet és egyetértés, mely páholyunk tagjai között van, tovább is képes lesz bennünket arra segíni, hogy városunk és közeletünk ügyeire előnyösen és intézőleg folyhassunk be, ezért mi páholyunkat minden körülmények között és áldozatok árán is fen[n]tartani akarjuk. Ez elhatározásra vitt bennünket azon tudat is, hogy mindig könnyebb az élőt fenntartani, mint a megholtat feltámasztani, ezen felül e határozatra visz bennünket azon tudat is, hogy páholyunk fennállása és működése néhány év alatt tetemes hasznára volt társadalmi életünknek.

Mely jelentésünk tiszteletteljes előterjesztése után testvéri üdvözléssel vagyunk a. e. sz. sz.

Pápa kel.[etén] 005877. 29/IX.

A Magyarországi Jánosrendű sz.[abad] k.[őműves] Nagy Páholynak szertő testvérei, a „Kölcsey Ferencz” páholy tagjai, 's azok nevében:

P. Szabó Károl s. k. főmester

Antal Gábor s. k. volt főmester

Harmos Zoltán s. k. páholy titkár

FORRÁS: P 1081. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy jelentése a nagypáholnak. Pápa, 1877. szeptember 29. Eredeti, hiteles.

¹⁷⁰ Az „alsóbb társadalmi osztályok nevelésének támogatására” a ponyvairodalom színvonalának emelését, az „erkölcsös ponyvairodalom” megteremtését a szegedi *Árpád Szabadkőműves Páholy* is fontosnak tartotta. ARATÓ 1895. 126–127.

¹⁷¹ Herz Dávidról van szó.

6.

Pápa, 1879. augusztus 14.
Voyta Adolfnak, a pápai páholy főmesterének eskümintája

Fogadalmi minta főmesterek számára.

Becsületszavamra fogadom, hogy az ezen igaz, és tökéletes páholy által egy évi időtartamra reám ruházott főmesteri tisztet, minden ezen hivatalt megillető jogokkal és kötelezettségekkel egyetemben saját egyéni érdekeim háttérbe szorítása mellett híven, lelkiismeretesen és minden részrehajlás nélkül viselendem; a Magyarországi Jánosrendi Nagytiszteletű Szabadkőműves Nagypáholy alkotmányát, nemkülömben ezen páholy külön házrendjét is tisztelni fogom és érvényben tartása felett őrködni fogok.

Pápa Keletén 1879. aug. 14.

Voyta Adolf s. k.
főmester

FORRÁS: MOL P 1134. 17. cs. 7. t. *Voyta Adolf főmester esküszövege. Pápa, 1879. augusztus 14. Eredeti, hiteles, Voyta aláírásával.*

7.

Pápa, 1879. augusztus 14.
A pápai páholy tisztikarának hivatali esküje

Fogadalmi minta az újonnan választott tisztikar számára.

Fogadjuk, hogy a reánk bízott tisztségnek mindenkor híven és pontosan eleget teendünk és a Magyarországi Jánosrendi Szabadkőműves Nagypáholy alkotmányát, nemkülömben ezen páholy külön házirendjét megtartjuk.

Pápa Keletén 1879. aug. 14-ikén.

P. Szabó Károl s. k.
helyettes páholymester

Antal Gábor s. k.
I. felügyelő
Wajdits Károly s. k.
kincstárnok
Harmos Zoltán s. k.
titkár
Herz Dávid s. k.
szónok

Salczer Ignácz s. k.
II. felügyelő

FORRÁS: MOL P 1134. 17. cs. 7. t. A páholy tisztikarának esküszövege. Pápa, 1879. augusztus 14.
Eredeti, hiteles.

8.

Pápa, 1880. június 17.

Voyta Adol főmester levele nagypáholybeli barátjához

Kedves barátom!

Vettem magánleveledet, valamint a nagypáholy tudósítását is, melynek folytán sietek veled tudatni, miszerint f. hó 29-én tartandom a választási munkát, egybekötve a Jánosünnepélyel, mindnyájunk nevében kérlek tehát, Smick testvért arra bírni, hogy e napra legszívesebben vennénk látogatását, mert mindnyájan – a külső tagok is – jelen leszünk, talán Gábor barátunk¹⁷² kivételével, ki egy „izével”¹⁷³ igen sok nyeret ül, és hozzánk csak utolsó esetben szokott ráérni.

Köszönettel vettem Titl testvér ajánlását, ha szíves elfogadni, úgy bizonyosan ötet kérjük fel képviselőtünkre, csak arra kérlek, hogy profán czimét és lakását velem tudatni szíveskedjél.

A júl[ius] 4-diki ünnepély[re] és gyűlésre hogy ki fog menni tőlünk, még nem tudom; ha nem találkozik valaki, akit ideje enged, úgy Titl testvért¹⁷⁴ fogjuk megbízni. Jól[l]ehet Wiesner testvér¹⁷⁵ okvetlen, ha másképp[p] nem, mint látogató szeretne egy nagy munkában részt venni, kérlek, fogadjátok őt, s ha Bizell testvér¹⁷⁶ is vele menne, mindkettőt szívesen; légy előzékeny irányukban, meg fogsz örülni ezen aquisitionknak,¹⁷⁷ ha közelebbről megismered őket, mily rokonszenves, derék, művelt németek. Bizell vegetariánus.

¹⁷² Antal Gábor

¹⁷³ értsd: fenékkal

¹⁷⁴ Titl István budapesti szabadkőműves, egy szám erejéig a *Kelet* szerkesztője 1883-ban. Vö. SCHÖN 2000a. 181.

¹⁷⁵ Wiesner Rajmund (1843–1900), az ajkai kőszénbánya főmérnöke.

¹⁷⁶ Bisell Gyuláról, a devecseri Esterházy-uradalom főerdészéről van szó.

¹⁷⁷ aquisitio (latin) = gyűjtés, szerzemény, itt: tagfelvétel

Nem tudom tanoncz lehet-e valamely páholy részéről képviselő, de nem hiszem, mert those poeple are too green¹⁷⁸, nem levén teljesen az ügyek körül tájékozva, azonban ha megengedhető volna, ennek csak Wiesner örülne rendkívüli módon.

Mint már utolsó levelemben is említém, ha csak valamit törödtök velünk, úgy minden követ mozdíthatok meg a házvétel érdekében, az esetben a leg-alaposabb reményben ringatom magamat, hogy a páholyunk mintapáholy fog lenni, amint lesz oly helyünk, honnét senki sem fog bennünket kizavarni. Wiesner kovászát képezi a már elposványosodásnak indult páholynak, s már is 2 bejelentővel¹⁷⁹ áll készen, csak helyiség legyen.

Az érintett ház minden órán megkapható, megszerzése után rögtön munkához látunk, és egész nyáron dolgozunk, mert eddig túlságos alkalmunk volt heverni.

Hogy mily jótékony mozgalom van köztünk, kitetszik azon kéréséből, vajha lennél szíves valami 6–8 kőműves lapot, Hajnalt¹⁸⁰, egy angolt, egy francziát, a többi németet ajánlani, és pedig az olcsóbbak közül, mert mind-egyikünk fog egyet járatni, s aztán cserélünk, hogy jour¹⁸¹ legyünk a világgal.

A sorsjegyekből még egy van, reménylem, hogy ezen is túlادok, s akkor az egyiknek árát megküldöm, sőt, egyszerűbbnek tartom, ha a Galilei¹⁸² a Pserhofer dr. életrajzáért¹⁸³ járó 6 forintot is oda fizetné, s a Régi hívek¹⁸⁴, vagy a Haladás¹⁸⁵ vagy Szent Istvánnál¹⁸⁶ levő eladott példányok árából a 4

¹⁷⁸ those poeple are too green (angol) = azok az emberek túl zöldfülűek

¹⁷⁹ értsd: tagjelölttel

¹⁸⁰ A *Hajnal* c. lap a *Magyarország Nagy Oriense Szabadkőműves Páholy* hivatalos lapja volt. PATAKY 1967. 27–28.

¹⁸¹ jour (francia) = nap, időpont, itt: együtt haladjunk

¹⁸² A budai *Galilei Páholy* (1871–1920) 13 tag alapította. A II. kerületben melegeződött, hajléktalan-menhelyt alapított; munkásgimnáziumot és ifjúsági irodalmi vállalatot működtetett, létrehozta a Társadalomtudományok szabad iskoláját. Harcolt a nyugdíj és biztosítás kiterjesztéséért, a választójogi reformért (az általános és titkos választójog bevezetéséért). Szabadkőműves múzeumot és könyvtárat is fenntartott. Iratai részben fennmaradtak. MOL P 1092. A Galilei Szabadkőműves Páholy iratai 1871–1920. – A Galilei Páholy nem tévesztendő össze a radikális zsidó ifjúságot tömörítő *Galilei-körrel* (1908–1919)! Vö. SZÁRAZ 1976. 206–207., LITVÁN 1978. 65.

¹⁸³ Dr. Pscherhofer Sámuel nyomtatott életrajzáról van szó. KÖVI 1879.

¹⁸⁴ A budapesti *Régi Hívek Szabadkőműves Páholy* 1870-ben alakult, tagjainak egy része hozta létre 1872-ben a *Galilei Páholyt*. Feloszlásakor, 1920-ban 99 tagja volt. Működése során támogatta a hajléktalanok menhelyét (1872), az Ingenkenyér Egyletet (1900) és a Többtermelés Ligát (1915). PATAKY 1967. 72–74.

¹⁸⁵ A nagyobb létszámú budapesti *Haladás Szabadkőműves Páholy* 1871-ben alakult szimbolikus rendszerű páholyként. 1920-ban szűnt meg. PATAKY 1967. 78–80.

¹⁸⁶ A budapesti *Szent István Páholy* 1869-ben alakult. Iratai 1894-ig maradtak fenn. PATAKY 1967. 17., 36.

forintot visszatartanád; – vagy ami legjobb, írunk a pesti páholynak, hogy ily féle pénzeinket adják be a nagypáholynak számláink javára, mi majd itt elszámoljuk a népkönyvtárnak. Jó lesz-e így?

Jól tudom, hogy a közgyűlést megelőzőleg igen el vagy foglalva, mégis kérlek, szíveskedjél nekem legközelebb e sorokra, ha csak röviden is, válaszolni.

Téged kedves családdal együtt a legszívélyesebben üdvözölve maradok

hű testvéred

Voyta s. k.

FORRÁS: MOL P 1081. 4505/11/1880. Voyta Adolf levele a nagypáholynak egyik vezetőjéhez. Pápa, 1880. június 17. Eredeti, autográf.

9.

Pápa, 1880. július 11.

P. Szabó Károly titkár jelentése a tisztújítás eredményéről

Nagytiszteletű nagymester!

Szeretett testvéreink!

A Pápa keletén működő Kölcsey Ferenc című sz.[abad] k.[őműves] páholynak János napi választó gyűlésén következőleg alakítja meg szabályszerűen tisztikarát:

1. Főmester: Voyta Adolf 6 szavazattal.
2. I. felügyelő: Antal Gábor 4 szavazattal, egyúttal helyettes mester.
3. II. felügyelő: Salzer Ignác 6 szavazattal.
4. Titkár: P. Szabó Károly[y] 6 szavazattal.
5. Szónok: Herz Dávid 6 szavazattal.
6. Kincstárnok: Wajdits Károly[y] 6 szavazattal.

Kiváló tisztelettel maradtunk az e. sz. sz.

Pápán, 1880. júl. 11.

P. Szabó Károly[y] s. k.

titkár

FORRÁS: MOL P 1081. 466/1880. sz.: P. Szabó Károly titkár jelentése a nagypáholynak a tisztújítás eredményéről. Pápa, 1880. július 11.

10.

Pápa, 1880. október 12.

A pápai páholy jelentése az özvegypersely és a titoktartás ügyében

Nagytiszteletű Nagymester 's sz.[eretett] testvérem!

A Magyarországi Jánosrendi Sz.[abad] K.[őműves] Nagypáholy 1880-ik év február 1-én tartott negyedéves rendes gyűléséből két kérdést intézett a védelme alatt dolgozó páholyokhoz eldöntés, illetőleg véleményezés végett.

Ezen fontos kérdéseket mi a „Kölcsey Ferencz” Páholyban csak legutóbb vehettük tárgyalás alá, mivel helyiségünk, hol munkáinkat tartottuk volna, f. év April 24-től October hó elsőig hiányzott. Kérjük ennél fogva azon mulasztásunkat, hogy a feltett kérdésekre a feleletet a rendes határidőn belől nem küldöttük be, testvéri elnezésben részesíteni.

1. A munkatábla 7-ik pontja alatt foglalt határozat folytán felhívattunk a főtisztikar részéről határozatot hozni arra nézve, hogy a nagypáholy özvegyperselyének gyarapításához a páholy tagjai után személyenként 50 krajcárral akarunk-e járulni vagy pedig járulékunkat az özvegypersely jövedelmének bizonyos hányadjában kívánjuk megállapítani?

Tekintettel arra, miszerint mi óhajtandónak tartjuk, hogy a nagypáholy a jótékonyosság gyakorlásában tekintélyes állásához képest részt vehessen; 's tekintettel arra, hogy ha az apróbb összegek a jótékonyosság gyakorlása céljából a nagypáholynál központosítatnak, velők sokkal nagyobb eredményt lehet elérni, mint az egyes páholyok által nyújtható csekély segélylyel: a Pápa kel.[eletén] dolgozó „Kölcsey Ferencz” Páholy özvegyperselye évi jövedelmének 25 %-át ajánlja fel a nagypáholy özvegyperselye¹⁸⁷ gyarapítására.

2. A munkatábla 8-ik pontja alapján feleletet kér a főtisztikar a páholyoktól ezen 3 kérdésre: Mi a sz.[abad] k.[kőműves] titok? Mit szabad nyilvánosságra hozni? 's mit kell nyilvánosságra hozni?

E három kérdés[t] munkánkban mi is tüzetes tárgyalás alá vettük, 's tekintettel a sz.[abad] k.[őműves] törekvések valósíthatására, 's kőművességnek hazánkban a társadalmi osztályokhoz való viszonyára, a következő tiszteletteljes véleményünket nyilvánítjuk ezekre nézve:

a.) Sz.[abad] k.[őműves] titoknak kívánjuk mi tartatni a páholy azon beléletét, mely a páholymunkákban nyilatkozik, mert ha ez a testvérek által profánokkal közöltetnék, véleményünk szerint azon őszinte tartózkodás nél-

¹⁸⁷ özvegyperselye = segélypénztára

küli bizalom semmisít[t]etné meg, mely most a testvérekre nézve lehetővé teszi, hogy minden tárgyra és személyre vonatkozólag minden aggály és mellétekintet nélkül nyilvánítsák véleményüket.

Továbbá, titokban tartandónak véljük azon testvéreknek neveit, kik ezt maguk akár üzleti érdekek, hivatalos állásuk, akár családi összeköttetésük vagy bármi más indokból titokban tartatni kívánják.

Végre titokban tartatni kívánjuk a szertartásból mindazt, ami jelenleg is akár nálunk, akár más szab.[ad] k.[őműves] páholyokban érvényben és gyakorlatban van; tehát nem csupán történeti értékkel bír, hanem a testvérek megismertetésére szolgál. Mert igaz ugyan, mint páholyunk I-ső fokú tagjai által felmutatott könyvekből meggyőződünk, hogy a profán irodalomban vannak kiadva nyereségvágyból hihetőleg testvérek által oly könyvek, melyek az egész szertartást mind a három fokon a legapróbb részletekig tartalmazták: de ezekből a közönségnek mégis csak kis része szerez értesülést az ismertető jelekről¹⁸⁸, 's ha ezeknek profánokkal való megismertetésétől a testvérek tartózkodnak, meglehetősen óva vagyunk attól, hogy profánok magokat a testvérek közé becsempésszék, 's tán azoknak testvéri ézületét kizsákmányolják.

b.) Ebből folyólag nyilvánosságra hozhatónak tartjuk a szabadkőművesség céljait, melyeknek előmozdítására a profán világot is megnyerni óhajtjuk, továbbá a páholyok szervezetét, melyből a profán világ meggyőződhetik, hogy ezekben a szabadság és rend a legszebb ös[s]zhangzatban vannak, 's bennök semmiféle zsarnokság, veszéllyel járó terrorizmus, mint a nagyvilág hiszi, nem uralkodik. Végre nyilvánosságra lehet hozni azon testvérek neveit is, kik ezt saját érdekekben nem kívánják titokban tartani.

c.) Mindenek felett pedig nyilvánosságra hozandóknak véljük akár sz.[abad] k.[őműves] név alatt, akár anélkül azon eszméket, melyeknek megérlelésén és megtestesítésén időnként a páholyok fáradoznak, amennyiben ezek közérdekűek; nyilvánosságra hozandóknak véljük mindazt, amit a sz.[abad] k.[őműves]-ek nálunk vagy másutt a közművelődés, felvilágosodás és humanizmus érdekében jót, szépet és nagyot létesítettek. Nem tartjuk helytelennek, ha ezen intézmények ismertetésénél azon testvérek nevei is felem-

¹⁸⁸ Jelvényekről és más szimbólumokról van szó, melyekről a különböző páholy tagjai egymást felismerték. A jelképeket (körző és szögmérő, triangulum, hexagram, stb.) lásd részletesen: KISZELY 1999. 31–39.

lít[t]etnek, kik annak létre hozásánál mint kezdeményezők, mint létesítők, 's mint áldozathozók közreműködtek.

Véleményünk előterjesztése után tisztelettel maradván

Pápa kel.[etén] 5880. Oct. 12-én

a. e. sz. sz.

sz.[erető] testvéreik

A „Kölcsey Ferencz” Páholy nevében

a főmester távollétében

P. Szabó Károl[y] s. k.

páholy titkár

FORRÁS: MOL P 1081. 4900/1/1880. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőművés Páholy jelentése. Pápa, 1880. október 12. Hiteles, eredeti.

11.

Pápa, 1891. június 6.

P. Szabó Károly gimnáziumi tanár levele a nagypáholyhoz

Tekintetes úr!

Kedves testvér!

A nem annyira elaltatott, mint inkább a viszonyoknál fogva önként magában elaludt pápai Kölcsey Ferenc Páholynak különféle fölszerelvényei még megvannak. Egyik testvérünk lakásváltoztatása miatt nagyon útban vannak. Szeretnénk ezen fölszerelvényeket (kardok, gyertyatartók, jelvények, tapis etc.) az országos nagypáholyhoz küldeni, vegye birtokába, és ha valamely páholynál szükségesek lennének, használja fel.

Tessék tudatni velem, küldhetjük-e?

Kiváló tisztelettel és testvéri szeretettel maradtam

Pápán, 1891. június 6.

kész tisztelő híve

P. Szabó Károl s. k.

tanár

FORRÁS: P 1083. 1266/1891. sz. P. Szabó Károly pápai levele a nagypáholyhoz. Pápa, 1891. június 6. Eredeti, autográf.

12.

Pápa, 1892. december 4.

Voyta Adolf műépítész levele a nagypáholyhoz

Pápa, 1892. dec. 4.

Kedves testvér!

Antal Gábor testvér felkérése folytán intézkedem a Kölcsey Páholy tulajdonában lévő, de most egyes testvérnél őrzött tárgyaknak a nagypáholyhoz minél előbbi leküldése iránt.

Ezen alkalommal bátorkodom megkérni kedves testvért, hogy nekem Keletet¹⁸⁹, úgy mint azelőtt, magyar szövegű példányban szíveskedjék küldetni,¹⁹⁰ és a most szétküldött 11. számot, mely oly gyönyörű beszédek tartalmaz, szinte kérném magyar szövegben megküldeni. Ez ellenében a kapott német példányt vi[s]szakküldöm.

igazi hű testvéri szeretettel

Voyta s. k.

FORRÁS: P 1083. 2232/1892. sz.: *Voyta Adolf pápai műépítész levele a nagypáholyhoz. Pápa, 1892. december 4.*

13.

Pápa, 1911. január 22.

A Pápai Hírlap ismeretterjesztő cikke a szabadkőművesség kialakulásáról

A szabadkőműves szót különösen az utóbbi időben egyre gyakrabban halljuk a nyilvánosság piacán. De éppen az a körülmény, hogy csak az utóbbi időben méltatták nyilvános támadásra vagy védelemre a szabadkőművességet, abba a helyzetbe hozta a nagyközönséget, hogy nem láthatta, nem kísérhette figyelemmel történelmi időkön keresztül ennek az intézménynek fejlődését és kialakulását, hanem egyszerre váratlanul egy ismeretlen és misztikus szó

¹⁸⁹ A *Kelet/Orient* c. lap a Jánosrendű Nagypáholy hivatalos lapjaként indult 1874-ben. 1889-től a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy hivatalos lapja lett. 1919-ben a kommün betiltotta. 1947–1950 között ismét kiadták. 1992-ben újra indították. Hosszú ideig magyar és német nyelven is megjelent. Példányai részben az OSzK-ban, részben a két páholy levéltárában kutathatók. SCHÖN 2000a. 177., 180–182., PATÁKY 1967. 19., 35., 45–46.

¹⁹⁰ A margón tett kezelési megjegyzés: *intézkedett.*

talánya jelent meg előtte. Ezért nem lesz érdektelen, ha belevilágítunk a múlt homályába és felkutatjuk azokat a szálakat, amelyekkel a szabadkőmíves intézmény szövődött.

Tudjuk, hogy a középkori hűbérrendszer következménye gyanánt a közös érdek úgynevezett céhekbe tömörítette az egyeseket. A városok kulturális fejlődése teremtette ezeket. Eleinte előkelő nemzetségek, a kormányzás gőgös és nagytekintélyű birtokosai tömörültek hatalmuk megóvására. Később a kézmívesek is. De a nemzetségek és a polgárok nem tartották őket méltónak arra, hogy megosszák velük vezető szerepüket. És a kézmívesek, akik tudták, hogy munkásságuk az emberiség javát és közös érdekét szolgálja az előítéletek legyőzésére.

A különböző iparágak között az építők és kőfaragók céhe csakhamar bizonyos kiváltságos helyet foglalt el. A legmagasabb és egyben e kor domináló szimbóluma emelkedett ki közülük alkotása a földből: a templom. Az emberek szent csodálattal nézték az alkotásokat és félő tisztelettel jártak műhelyeik körül, melyekben az építőművészet titkait tanították. A kiválóbb mesterek köré tanítványok csoportosultak. Iskolák keletkeztek. Ezek összeköttetést tartottak fenn egymással. Ahol nagyobb építkezés indult, a kőmívesek azonnal felépítették a műhelyt (Hütte, Loge, páholy), hogy a világ kíváncsiságától megvédve végezzék munkájukat és őrizhessék szerszámaikat.

Ez az elzárkózás első jelensége. A második az építészet fejlődésének eredménye. A csúcsív, a boltozat, a kupola építése ugyanis gondosan őrzött titok, melynek szabályait a legnagyobb óvatossággal oktatják a kőfaragó műhelyekben. Így tesz szert a kőfaragók szövetsége igen nagy tekintélyre. Mivel pedig művészetükre vonatkozó tanításait a titoktartás miatt írásba nem foglalhatták, szimbólumokhoz fordultak. Ugyancsak a titoktartás kötelezettségétől következik, hogy tanoncoknak csak jellemes, becsületes embereket vettek fel. Láttuk, hogy mindaddig a művészeti és ipari cél dominál, idővel azonban a különösen egyházi művészettel foglalkozás következménye gyanánt az erkölcsi és kulturális szempontok kerülnek előtérbe. Midőn pedig az építőművészet hanyatlani kezd, a műhelyek lassankint elvesztik eredeti hivatásukat és csupán a tudományos, emberbaráti és haladó eszmék szimbólikus várai gyanánt maradnak fenn. Ezután a gyökeres változást nemcsak a lassú és határozott fejlődés következményének kell betudnunk, hanem annak, hogy az építőipar hanyatlásával a céhek tömegesen bocsátották be azokat a laikuso-

kat, akiknek felfogása megegyezett az övékkel és a szabadkőművesség szinte egész Európában fejlődésnek indult, sőt Amerikában is gyökeret vert.

Gambetta, Lafayette, Garibaldi, Washington, Voltaire, Goethe, Schiller, Walter Scott, Herder, Zola, Mozart: ezeket emeljük ki a külföld nagy szabadkőművesei közül. Az osztrák-magyar monarchia határain belül 1726-ban gyűlnek össze először a szabadkőművesek Prágában.¹⁹¹ 1742-ben pedig már kifejlődött szervezettel működnek Bécsben.¹⁹² Magyar területen a 70-es évek elején találkozunk először szabadkőműves szervezetekkel. Székhelyük: Brassó, Pozsony, Nagyszeben, Buda, Temesvár, Kassa, Zágráb, stb.

Mária Terézia jóindulattal viselkedik a szabadkőművesség iránt¹⁹³, II. József pedig reformterveinek keresztülvitelére remélte őket megnyerni. De nem az ideig-óráig tartó uralkodói kegy erősítette meg végleg a szabadkőművességet Magyarországon, hanem az irodalom. A szabadkőműves testőr-írók kezdték meg az irodalmi propagandát és folytatta később Szacsvay Sándor, aki az első magyar hírlap megindítója¹⁹⁴, majd Kazinczy, Bacsányi és az előbbi mellett csoportosuló irodalmi kör.

FORRÁS: N. N.: *Tudományos csevegések. Hogyan keletkezett a szabadkőművesség?* = PL 38 (1911) 4. sz. (január 22.) 3.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
APH	= Acta Poloniae Historica
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
MKSz	= Magyar Könyvszemle
MOL	= Magyar Országos Levéltár
NÉ	= Névtani Értesítő
PH	= Pápai Hírlap
PK	= Pápai Közlöny

¹⁹¹ Az első prágai páholyt 1723-ban alakították. L. NAGY 1977. 12.

¹⁹² Az első bécsi páholy 1741-ben alakult. L. NAGY 1977. 12.

¹⁹³ Mária Terézia királynő (1740–1780) férje, Lotharingiai Károly is szabadkőműves volt. 1731-ben lépett be az első páholyba. L. Nagy 1977. 10., A felvilágosodás korában az európai királyi udvarokban megforduló arisztokraták körében valóságos divat volt a szabadkőművesség.

¹⁹⁴ Szacsvay Sándor (1752–1815) jozefinista író, szerkesztő. Az első magyar nyelvű hírlap, a Bécsben kiadott Magyar Hírmondó (1780–1788) főszerkesztője volt 1784–1786 között. A bécsi Magyar Kurírt (1786–1793) is ő alapította és betiltásáig szerkesztette. Ezután Kolozsvárra költözött, ahol közügyektől visszavonultan élt.

PL = Pápai Lapok
PU = Pápai Ujság
PV = Pápa és Vidéke
VeML PL = A Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 6. cs. 4. t. XVIII. A győri Kisfaludy Károly Szabadkőműves Páholy iratai 1873–1878.
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 6. cs. XVIII. A győri Kisfaludy Károly Szabadkőműves Páholy iratai 1873–1878.
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 6. cs. 4. t. XX. A győri Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy iratai 1873–1878.
- MOL P 1081. A Magyarországi Jánosrendű Szabadkőműves Nagypáholy iratai. 7. cs. 4. t. XXV. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai 1875–1883.
- MOL P 1083. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai. 86. cs. 38. t. XX. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai 1891–1892.
- MOL P 1083. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai. 126. cs. 38. t. LVIII. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy iratai. A veszprémi Virradás Szabadkőműves Páholy iratai 1902–1907.
- MOL P 1092. A Galilei Szabadkőműves Páholy iratai 1871–1920.
- MOL P 1113. A veszprémi Virradás a Bakony alján Szabadkőműves Páholy iratai 1898–1907.
- MOL P 1134. Vegyes iratok gyűjteménye. 17. cs. 7. t. 13. A győri Jaurinum Szabadkőműves Páholy iratai 1896–1900.
- MOL P 1134. Vegyes iratok gyűjteménye. 17. cs. 7. t. 17. A pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy iratai 1875–1917.
- MOL P 1134. Vegyes iratok gyűjteménye. 3. cs. 1. t. 18. A Festetics család dégi levéltárának anyagából összegyűjtött másolatok, feljegyzések. (1780-as évek)
- VeML PL XIII. 38. A Woita család iratai 1833–1944.

IRODALOM

- ABAFI 1993 = ABAFI Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. Bp., 1993.
- ÁLDOZÓ 1993 = ÁLDOZÓ Tamás: A pápai hírlapirodalom kezdetei. Pápa, 1993. (Jókai Füzetek 9.)
- ANTAL 1875 = ANTAL Gábor: Felhívás úszodai [!] részvények aláírására. = PL 2 (1875) 14. sz. (április 3.) 122.
- ANTAL 1882 = ANTAL Gábor: Örömmel töltik el minden magyar ember szívét...[vezércikk, Pápa, 1882. ápril 22.] = PL IX (1882) 18. sz. (április 23.) 1.
- ARATÓ 1895 = ARATÓ Frigyes: Az Árpád-páholy története 1870–1895. Szeged, 1895.
- BÁNDI 1996 = Emlékhelyek Veszprém megyében. Főszerk.: Bándi László. Veszprém, 1996.

- BEDY 1934 = BEDY Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934. (A Veszprémi Egyházmegye multjából 3.)
- BENDA 1957 = BENDA Kálmán: A magyar jakobinus mozgalom iratai. I–III. Bp., 1957. (Magyarország újkori történetének forrásai/Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris)
- BENDA 1978 = BENDA Kálmán: Verseggy Ferenc útja a magyar jakobinus mozgalomig. = Uő.: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből. Bp., 1978. 411–418.
- BERÉNYI 2009 = BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: Szabadkőművés páholyneveink változatai. = NÉ 31 (2009) 165–170.
- CSÁPORI 1888 = CSÁPORI Gyula: Ámitás és valóság. Adatok a szabadkőművesség leálczázásához. Esztergom, 1888.
- DÖRNYEI 2010 = DÖRNYEI Sándor: Reformkori orvosok Pápa és környéke népéről. = AP X (2010) 1–2. sz. 135–144.
- GYÁNI 2008 = GYÁNI Gábor: Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Bp., 2008.
- GYURÁTZ 1886a = GYURÁTZ Ferenc: A szabadkőművességről. = PL 18 (1886) 26. sz. (június 27.) 101–102., 27. sz. (július 4.) 105–106., 28. sz. (július 11.) 111–112., 29. sz. (július 18.) 115–116.
- GYURÁTZ 1886b = GYURÁTZ Ferenc: A szabadkőművességről. Pápa, 1886.
- H. BALÁZS 1987 = H. BALÁZS Éva: Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800. Bp., 1987.
- HASS 1974 = HASS, Ludwik: The Socio-Professional Composition of Hungarian Freemasonry (1868–1920). = APH 30 (1974) 71–117.
- HUDI 2001 = Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Hudi József. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 2.)
- HUDI 2010 = HUDI József: A pápai munkásság térhasználata az első világháború előtt. = AP X (2010) 3–4. sz. 293–304.
- HUDI-MEZEI 2004 = HUDI József-MEZEI Zsolt: A pápai tűzoltóság története. Pápa, 2004.
- HUSZÁR 1993 = A Pápai Jókai Kör emlékkönyve 1893–1993. Szerk.: Huszár János. Pápa, 1993. (A Jókai Kör kiadványa 1.)
- KAPOSSY 1905 = Pápa város egyetemes leírása. Összeáll.: Kapossy Lucián. Pápa, 1905.
- KARCSAY 1874 = KARCSAY Rezső: Még egyszer a színházügyhöz. = PL 1 (1874) 8. sz. (június 21.) 81–82.
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- KIS 1912 = KIS Dániel: A szabadkőművességről. (A csallóközi lelkészi kör értekezletén tartott felolvasás.) = DPL 23 (1912) 29. sz. (július 21.) 250–251., 30. sz. (július 28.) 258–259., 41. sz. (augusztus 4.) 266–267.32. sz. (augusztus 11.) 274–276.
- KISZELY 1999 = KISZELY Gábor: A szabadkőművesség. História, titkok, szertartások. Bp., 1999.
- KISZELY 2000 = KISZELY Gábor: A leleplezett szabadkőművesség. Bp., 2000.
- KÖVI 1879 = KÖVI József: Emlékezés Pserhofer Sámuel fölött. Pápa, 1879.
- KRÁNITZ 2001 = KRÁNITZ Zsolt: „Oh, fájdalom...! A pápai kollégiumi „Jótekonny Egylet” története. AP I (2001) 3–4. sz. 135–150.
- L. NAGY 1977 = L. NAGY Zsuzsa: Szabadkőművesség a XX. században. Bp., 1977.

- L. NAGY 1988 = L. NAGY Zsuzsa: Szabadkőművesek. Bp., 1988.
- LENGYEL 1971 = LENGYEL Alfréd: A Bach korszakban. In: Győr. Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László. Győr, 301–322.
- LITVÁN 1978 = LITVÁN György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon. Bp., 1987.
- MÁRK 1904 = MÁRK Ferenc: Protestantizmus és szocializmus. = PSz XVI (1904) 489–495.
- NÁDASDY 1981 = NÁDASDY Lajos: A pápai kőszínház története (1817–1931). Veszprém, 1981. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 5.)
- NAGY 1957 = NAGY László: Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957.
- PATAKY 1967 = A szabadkőműves szervezetek levéltára. Repertórium. Összeállította: Pataky Lajosné. Kézirat, Bp., 1967. (Magyar Országos Levéltár, Levéltári Leltárak 39.)
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)
- SARUDY 1899 = SARUDY György: Szabad Lyceum. = PU 1 (1899) 1. sz. (január 8.) 3.
- SCHÖN 2000a = SCHÖN István: A magyar szabadkőművesség hivatalos folyóiratai. = MKSz 116 (2000) 2. sz. 175–190.
- SCHÖN 2000b = SCHÖN István: Első nemzeti intézményeink megalakulása és a szabadkőművesek. = Magyar Tudomány 2000. 11. sz. 1139–1351.
- STEINER 1882 = STEINER József: E lapok olvasói közönségének... [vezércikk, Pápa, 1882. április 29.] = PL IX (1882) 19. sz. (április 30.) 76.
- SZABÓ 1994 = Körmend története. Szerk.: Szabó László. Körmend, 1994.
- SZAKÁL 2003 = SZAKÁL Gyula: A liberális polgárság szerveződése – szabadkőműves páholyok. In: Uő.: Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás. Bp., 2003. 263–297.
- SZÁM 1877 = SZÁM Lőrinc: Az ajkai széntelep. = PL 5 (1878) 2. sz. (január 13.) 7.
- SZÁRAZ 1976 = SZÁRAZ György: Egy előítélet nyomában. Bp., 1976. (Gyorsuló idő)
- SZEGLETI 1978 = SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. (Közművelődési Kiskönyvtár 3.)
- SZÉKELY 1994 = Magyar színháztörténeti lexikon. Főszerk.: Székely György. Bp., 1994.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái I–XIV. Bp., 1891–1914.
- SZÓTS 1906 = SZÓTS Farkas: A szocializmus, történeti áttekintésben. = Protestáns Szemle XVIII (1906) 657–668.
- TILHOF 2008 = TILHOF Endre: Ajkai életrajzi lexikon 2. Ajka, 2008.
- TILHOF 2009 = TILHOF Endre: Ajkai krónika. Ajka, 2009.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Pápa, 1981.
- UNGVÁRI 2010 = UNGVÁRI Tamás: Csalódások kora. A „zsidókérdés” magyarországi története. Bp., 2010.
- VENETIANER 1986 = VENETIANER Lajos: A magyar zsidóság története. Különös tekintettel a gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. Bp., 1986. [Az 1922-es kötet bevezető fejezetekkel módosított kiadása.]
- VOYTA 1880 = VOYTA Adolf: Sommerset-house. Uti jegyzeteimből. = PL 7 (1880). 1. sz. (január 1.) 2.

- VÖRÖS 1971 = VÖRÖS Károly: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. In: Győr. Város-történeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László. Győr, 233–404.
- ZÜGN 1993 = ZÜGN Tamás: A körmendi ágostai hitvallású evangélikus egyházközség története. In: Bundics Antal Miklós–Zügn Tamás–Pataky László–Szántóné dr. Balázs Edit: A körmendi egyházközségek és hitközség története. Körmend, 1993. 251–368.

ZUSAMMENFASSUNG

JÓZSEF HUDI

INFORMATIONEN ZUR GESCHICHTE DER FREIMAUERERLOGE „FERENC KÖLCSEY” IN PÁPA (1875–1892)

Der Aufsatz und der dazu gehörige Quellenanhang behandeln die von der Stadtgeschichtsforschung bislang übergangene Geschichte der Freimaurerloge „Ferenc Kölcsey“ in Pápa. Während des österreichisch-ungarischen Dualismus (1867–1918) bestimmte das Vereinsrecht die Arbeitsmöglichkeiten von Freimaurerorganisationen. In Ermangelung eines spezifischen Vereinsgesetzes regelte der Innenminister ihre Arbeitsbedingungen durch Dekrete. 1920 wurden die Logen dann verboten.

Die Loge in Pápa wurde 1875 von jungen Angehörigen der Mittelklasse, von katholischen, reformierten und jüdischen Intellektuellen (Anwälten, Ärzten, Lehrern an den höheren Schulen) und Gewerbetreibenden (wie z.B. dem Baumeister Adolf Voyta oder dem Buchhändler Károly Wajdits) unabhängig von ihrer Konfessionszugehörigkeit gegründet. Sie wurde nach dem berühmten ungarischen Schriftsteller Ferenc Kölcsey (1790–1838) benannt. Auch dies brachte die Absicht der Gründer zum Ausdruck, neben Selbstvervollkommnung und Wohltätigkeit auch patriotische Ziele zu verfolgen, jedoch nicht zu politisieren. Zur Popularisierung ihrer Ideen nutzte die Loge die 1874 gegründete Tageszeitung *Pápai Lapok* [Papaer Blätter]. Die Mitglieder beteiligten sich an der Gründung und Leitung wohltätiger, kultureller und künstlerischer Vereine und der Armenhilfe und wirkten in der städtischen Selbstverwaltung mit. Zur Hebung des allgemeinen Kulturniveaus richteten sie eine Volksbibliothek ein, organisierten Vorträge und andere Formen der Erwachsenenbildung. Sie traten gegen das Betteln und verteilten statt dessen regelmäßige Armenunterstützung.

Die Loge hatte insgesamt 16 Beitrag zahlende und zwei Ehrenmitglieder. Bis 1886 waren sie der Großloge des Johannes-Ordens, ab 1886 der Symbolischen Großloge von Ungarn unterstellt. Ihre Aktivitäten gingen allerdings kontinuierlich zurück, bis sie 1892 schließlich aufgelöst wurde. Die Bedeutung der Loge ist darin zu sehen, dass sie die Bevölkerung der Stadt im Zeichen liberaler Ideen auf die mit der kapitalistischen Umgestaltung einhergehenden Veränderungen vorbereitete.

HUDI JÓZSEF

Voyta Adolf visszaemlékezései

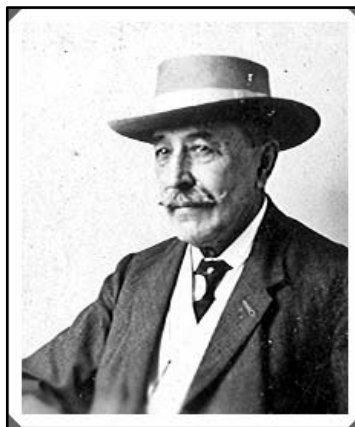
AXIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN kibontakozó pápai várostörténeti kutatás kevésbé hasznosította a szubjektív forrásokat: a naplókat, életírásokat, visszaemlékezéseket. Ennek több oka is volt. Kezdetben a kutatás az akkor még nehezen hozzáférhető hivatalos levéltári források, könyvtárakban, múzeumokban őrzött iratok és kéziratok összegyűjtésére és feldolgozására fókuszált, ezért a személyes emlékeket megőrkítő művek háttérbe szorultak. Ezek sokáig a családi gyűjteményekben lappangtak, s csak később kerültek közgyűjteménybe.

Városunk abban a szerencsés helyzetben van, hogy a kora újkortól kezdve több emlékirat, napló maradt fenn, melyek száma a XIX–XX. században tovább nőtt. A műfaj első képviselője az enyingi Török család szolgálatában álló „beteges” Martonfalvay Imre deák, aki emlékirataiban a XVI. századi város és végvár küzdelmes hétköznapjait örököltette meg.¹ A XIX. században a református kollégium diákjai éppúgy megőrkítették élményeiket, mint az 1848/49-es honvédek vagy a vármegyei hivatalnokok. A XX. században a két világháborúban részt vevő frontkatonák, a város közéletét formáló értelmiségiek közül is többen naplót vezettek vagy megírták visszaemlékezésüket. Ennek a hagyománynak az elmúlt évtizedekben is szép számmal akadtak folytatói.²

¹ Martonfalvay emlékezéséből részletet közölt: HARMATH-KATSÁNYI 1984. 30–32. Az emlékirat és naplótöredék újabb kiadása: MARTONFALVAY 2000. A szerzőről és művéről: KIS 2001.

² A XIX. századról: HUDI 2010. 305–306. Példaként a XX. századra: CZUCZA 2007., LUX 2007., VEZÉNYI 2000., WINKLER 2007., LÁSZLÓ 2009. A gyermek- és ifjúkor önéletrajzi novellákban történő feldolgozására kísérlet: BALI 2000.

Voyta Adolf (1834–1923) építőmester pályája végén tekintett vissza életére és működésére. Már elmúlt 80 éves, amikor emlékeit papírra vetette. Sajnos, visszaemlékezése nem teljes: utolsó lapjai elvesztek, talán be sem fejezte, így csak a reformkortól az 1894-ig terjedő időszakot fogja át. Életrajzát nagy vonalakban ismerjük. Pápán született 1834. október 25-én Woita József³ és Velsz Anna házasságából. Nagyapja, Woita Ferenc a Batthyány család körmendi uradalmi építész volt. Édesanyja a szülés utáni negyednapon, október 29-én meghalt. 1836-ban édesapja újra házasodott, Holczheimer Károly szombathelyi ácsmester Erzsébet nevű lányát vette el, aki a kisfiút szeretettel nevelte. Mostohaanyjához mindvégig mély érzelmi szálak fűzték; részben ezek ellensúlyozták apja szigorúságát és ridegségét. Ezen házasságból született Erzsébet (Elis) húga, akit szintén szeretett.

Az elemi iskolát és az algimnáziumot Pápán végezte, az V. osztályt 1847 októberétől Győrben járta.⁴ Ezután 1849–1853 között – kisebb megszakítással – kőműves szakmát tanult Szombathelyen Hölzel József építésznél. Az építőmesterséget 1853–1856 között a bécsi Politechnikumban, majd Carl Tietz berlini származású bécsi műépítész irodájában sajátította el. Első önálló munkája a bécsi Schlick-palota (Schlick tábornok lakóházának) tervezése volt, amely a király elismerését is kivívta.⁵

Ezután egy angol vasútépítő cégnél kapott munkát. Építőmérnökként dolgozott a Linz–Amstetten közti vasútvonal építésénél, ahol hidakat és vasútállomásokat tervezett és épített. Angol kapcsolatainak és nyelvtudásának – az angol, francia, német és olasz nyelv ismeretének – köszönhető, hogy külföldi

³ Édesapja nevét *Woita*, míg fia *Voyta* alakban írta. *Woita József* 1807-ben született Körmenden, ahol atyja a Batthyány-uradalom építész volt. A gimnáziumot Budán végezte, majd Bécsben építészeti tanult. Ezután Pápán telepedett le. 1834-ben szerzett polgárjogot. Építőmesterként főleg főúri családok, uradalmak megrendelésére dolgozott 1863-ig, amikor a cég vezetését fia vette át. 1865–1886 között volt Pápa polgármestere. Nevéhez fűződik többek közt az iparrajziskola létesítése. 1886-ban állásáról önként lemondott. Pápán hunyt el 1896. december 18-án. A pápai Kálvária temetőben nyugszik, síremléke ma is látható. Vö. LYKA 1933. 57–59., SOMFAI 1994. 362., 364., 367., HUDI 1995. 179., HERMANN 1996. 206.

⁴ HUDI 2001. 19.

⁵ A tervezést Tietz építési irodája végezte, ebben a munkában vett részt Voyta.

tapasztalatokra vágyott. Anyai örökségének felvétele után Franciaországon át Angliába ment és Londonban vállalt munkát. Az angol fővárosban megismerkedett az 1848/49-es magyar emigráció jeles tagjaival (Pulszky Ferencsel, Rómer Flórisssal és másokkal). Valószínűleg az angol szabadkőműves mozgalomba is az ő segítségükkel kapcsolódott be.⁶ A „világ fővárosában” a King családdal egy életre szóló barátságot kötött.⁷

Jegyességük idején, 1862 táján készült képek

Ezután hazatért, 1860-ban építőmesteri hatósági vizsgát tett. Amerikába kívánt kivándorolni, végül azonban mégis Pápán telepedett le, ahol építési munkájából, illetve egyéb, ahhoz kapcsolódó vállalkozásból (fakereskedés, mészégetés és kereskedés) tartotta el családját. 1863-ban nősült. Hets Lujzával – néhai Hets Antal fakereskedő lányával – kötött házasságából négy gyermek született, akik közül ketten érték meg a felnőtt kort. Ilonka (1868) Kacs-kovics Benőhöz ment férjhez, Elemér (1882–1933) katonatiszt lett. Elemér

⁶ A szabadkőművességről, illetve a pápai szabadkőműves páholyról szóló írást lásd külön!

⁷ A King család 1872-ben járt Pápán, lányuk, Mary King 1913-ban Budapesten volt vendége a Voyta családnak. Voyta 1867-ben ismét meglátogatta őket Londonban.

gyermekeinek, Évának (szül. 1913) és Elemérnek (szül. 1919) még idős korában örülhetett. Nem sejthette, hogy a jómódú polgárcsalád néhány évtized múltán politikai üldöztetésnek, kitelepítésnek lesz kitéve, s az általa gondosan megőrzött dokumentumokból alig marad fenn valami.⁸

Voyta aktív életének meghatározó részét Pápán töltötte. Családjával csak 1893 végén költözött Budapestre. Hátralévő éveit a fővárosban élte, ahol vállalkozását folytatta. Több évtizedes működése során magán- és középületeket, műszaki létesítményeket egyaránt tervezett és épített. Pápán Voyta nevéhez fűződik az evangélikus iskola (1863) és parókia (1882) építése, a templom neogót stílusú átépítése (1884).⁹ Az ő tervei szerint épült Kluge Ferenc kékfestőüzeme, lakóháza (1869) és számos egyéb pápai magánház. Győrben az ő nevéhez kötődik a református egyház egyik nagyobb épületének felépítése,¹⁰ valamint a Lloyd Társaság redoute-épületének újjáépítése (1884). Lyka Károly szerint Voyta nevéhez fűződik az „Angolkisasszonyok” tanítórendje veszprémi neogót stílusú zárdájának építése is.¹¹

Az 1860-as évek második felétől az ajkai kőszénbányák megbízásának tett eleget. A csingervölgyi bányához vasúti szénrakadót, illetve víztornyot tervezett és épített. Gróf Esterházy Ferenc megbízásából 1887-től eklektikus stílusban lakások céljára alakította át az addig magtárnak és raktárnak használt devecseri Esterházy-várkastélyt, melyhez új tornyot és kapubejáratot is tervezett. A veszprémi püspök megrendelésére 1889–1890-ben Farkasgyepűn angol gót stílusú vadászkastélyt, egyben főerdézi lakot épített. Az 1890-es években a Voyta tervei szerint, angol gót stílusban építették a pettendi (Fejér vm.) Luczenbacher-

⁸ GENTHON-ZÁDOR 1968. 711. A családtörténeti adatok kiegészítését *Somfai Balázs* levéltáros kollégámnak köszönöm. *Nagy László* fődiszpécser és felesége, *Szomjas Krisztina* óvónő (Voyta-leszármazott) veszprémi lakosok érdeme, hogy a Voyta család töredékes iratait megőrizték és Somfai Balázs révén 1980-ban levéltári őrizetbe helyezték. – Voyta visszaemlékezéséből kitűnik, hogy a fotókat 1863-tól kezdve gyűjtötte és őrizte, s a családi iratoknak és más dokumentumoknak is gondját viselte.

⁹ KAPOSSY 1905., 174–175., TÓTH 2004. 41–42. A tervezőről egyik mű sem tud.

¹⁰ Ezt Voyta visszaemlékezése említi. Lyka családi adatközlői bizonyára iratolvasási nehézségek miatt a megrendelőt „ág. ev. hitközség” néven említik, a református egyházzal hallgatnak. Vö. LYKA 1933. 57.

¹¹ LYKA 1933. 57. Voyta memoárjában nem említi veszprémi megbízatását. – A szívének oly kedves zárda tervezőjéről és építőjéről hallgat Cholnoky Jenő is. CHOLNOKY 1938. 170. Az újabb városismertető irodalom szerint az 1860-as években épült zárdát *Szentirmai József* tervezte. BOTTLIK et al. 1967. 141. BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983. 115–116. A kérdés tisztázása további kutatást igényel.

kastélyt.¹² A családi hagyomány szerint ő építette a somlósztöllyi Zichy-kastélyt (a későbbi Watzdorf-kastélyt), továbbá a lovászpatonai kastélyt.¹³ Több fontos megbízást az ügyesebb, rámenősebb és jobb minőségű Hauszmann Alajos (1847–1926) budapesti műépítész, egyetemi tanár „halászott el” előle.¹⁴

Országos hírnevet színházépületeivel szerzett. A korszerű vidéki színházról vallott nézeteit a szombathelyi állandó színház építésének fölmerülésekor fogalmazta meg (1877).¹⁵ A helyi társadalmi erők összefogásával, a város – nemzetiségi vidékeken a vármegye – támogatásával általában 500 személyes színházakat tervezett. Tervei szerint épült a pápai (1881),¹⁶ a zombori (1882),¹⁷ a nyitrai (1883),¹⁸ a dési (1886),¹⁹ a szatmári (1892),²⁰ a munkácsi (1899)²¹ színház, elképzelései szerint alakították át a győri színház nézőterét (1882). Lyka Károly helytálló adatai szerint a sátoraljaújhelyi színházat (1882) is ő építette át (1901).²² A veszprémi megyeháza építésénél (1886–1887) külső szakértőként

¹² Devecser és Farkasgyepűhöz: DORNYAY 1927. 341–342., 353. PETTEND 1934. 38.

¹³ LYKA 1933. 57. Voyta a somlósztöllyi gr. Zichy családdal bizonyíthatóan kapcsolatban állt, de az eredetileg 1794–1796 között épült lovászpatonai kastélyhoz aligha van köze, ugyanis a XIX. század második felében nincs adat arra nézve, hogy Lovászpatonán megbízást kapott volna a kastély átalakítására. ERDŐDY 1984. 14–22. PÖLÖSKEI 2009. 106–107.

¹⁴ Hauszmann fővárosi és vidéki (kőszegi, szombathelyi stb.) tevékenységéről: CZAGÁNY 1978.

¹⁵ Voyta színházterve Holczheim Károly neve alatt jelent meg. Vö. HOLCZHEIM 1877. A szombathelyi színház tervezésére és építésére végül Hauszmann Alajos kapott megbízást. SZILÁGYI 2005. 40.

¹⁶ SCHÖPFLIN III. 438–439. (Tévesen *Vojtha Antal* írt!) SZÉKELY 1994. 592.

¹⁷ A színházépítés 45.000 forintba került. SCHÖPFLIN IV. 469–470. (Tévesen *Vojtha Antal* írt!)

¹⁸ SCHÖPFLIN III. 389–390. (Építését szerinte *Vojtha Adolf* végezte, az építkezés 1882. július 1-jén indult, 1883. november 19-én avatták fel. Önköltsége 45.000 forint volt.) A színház a 3 téli hónapban működött. SZÉKELY 1994. 565. Itt jegyezzük meg, hogy a színházépítés terén fontos szerepet játszott Szkalnitzky Antal (1836–1878), aki 1857–59-ben szintén a bécsi Politechnikumban tanult. Nevéhez fűződik a debreceni, aradi és székesfehérvári színház tervezése és építése. Vö. SISA 1994. 159–160.

¹⁹ SCHÖPFLIN I. 330–331. (Az 500 személyes színházat *Voyta Adolf* építette, 1886. november 3-án működvelői előadással nyitották meg.)

²⁰ A szatmári színházat az elavult régi (1848) helyett a város építtette. SCHÖPFLIN IV. 179–180., SZÉKELY 1994. 126. Schöpflin szerint az 1889-ben lebontott színház helyére 100 ezer forintos költséggel épített 800 személyes színházat *Vojtha Antal* pápai építész tervezte. 1892. január 14-én működvelő társulat előadásával avatták fel.

²¹ A mintegy 500 személyes színház felépítése 160.000 koronába került. SCHÖPFLIN III. 293–294., SZÉKELY 1994. 827. Voyta színházépítő tevékenységéről lásd még: MERÉNYI 1970. 36. (Adatai hibásak.)

²² LYKA 1933. 57. A sátoraljaújhelyi színház 1882-ben épült, *Vojtha Adolf* 1901-ben átépítette. SCHÖPFLIN IV. 88–89. 1929-ben Töry Emil és Pogány Mór műépítészek tervei szerint új színházat emeltek. SZÉKELY 1994. 672–673.

vett részt (előzőleg, a pályázaton 3. helyezést ért el, mely 400 forint pénzjutalommal járt).²³

Több nagy tervét nem tudta megvalósítani. Ezek közé tartozott a Pápa–Keszthely vasútvonal, a siófoki strandfürdő, a pesti állatkert és a budapesti Deák-mauzóleum megépítése.

Pápai működése idején többször járt Nyugat-Európában, többek közt Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Dániában és Németországban. Utazásai valóságos tanulmányutak voltak, melyek során a legújabb technikai-műszaki vívmányokkal is megismerkedett, s azokat igyekezett itthoni munkájában is hasznosítani. Párizsban 1859-ben, 1867-ben és az 1870-es évek végén is megfordult. 1867-ben Franciaországban, Angliában, Hollandiában, Németországban is tanulmányutat tett.²⁴ Pesti (budapesti) útjai során legtöbbször Ráth Károly vagy Kerkápoly Károly barátjánál szállt meg. A Magyar Mérnök-Egylet (1867) tagjaként ilyenkor a szakmabeliekkel is találkozott.

Az építési tevékenység mellett a *közélet* alakításában is részt vett. 1874. december 13-án a győri *Kisfaludy Sándor Szabadkőműves Páholy* felvette tagjai sorába. 1875. február 2-án már mesteri fokozatra emelték. Ezt követően néhány társával együtt megalapította a *Kölcsey Ferenc Pápai Szabadkőműves Páholyt*, amely nem vállalta ugyan a nyilvánosságot, de tagjai révén sokat tett a város gazdasági, kulturális fejlődéséért. Tagjai szorgalmazták kulturális, szociális intézmények, egyletek szervezését. Voyta 1879–1881 között bizonyíthatóan a páholy főmesteri tisztségét is betöltötte. 1879. június 17-én a páholy összejövetelén felolvasást tartott a szabadkőművesség lényegéről és „létjogáról”.

Voyta *több egyesületben* is aktívan tevékenykedett. Az 1874. november 21-én alakult tűzoltóegylet főszertárnokává választotta.²⁵ Az 1875 tavaszán alakult Kertészeti Társulatban az iparnövényzeti szakosztályban tevékenykedett, sikerrel szerepelt az egylet kiállításain.²⁶ 1877-ben a Pápa határában lévő kishantai birtokán számos szőlőfajtát telepített. 1877. február 28-án a Pápai Népbank igazgatósági tagjává választották.²⁷ 1878-ban már a bank igazgatója volt,

²³ SOMFAI 1987. 19., 42. N. N.: Az új megyeház. = PL 14 (1887) 48. sz. (november 27.) 211–212. Az első díjat a budapesti Kiss István, a másodikat a bécsi Schöne L., a harmadikat Voyta nyerte. A megyeházát végül Kiss monumentális, de kevésbé praktikus tervei szerint építették fel.

²⁴ 1870-es évek végi londoni úti élményeiről: VOYTA 1880.

²⁵ Tűzoltó egyletünk. = PL 1 (1874) 31. sz. (november 28.) 288.

²⁶ A pápai kertészeti társulat... = PL 2 (1875) 18. sz. (május 1.) 160.

²⁷ N. N.: A „Veszprém” legutóbbi számában... = PL 4 (1877) 11. sz. március 17. 42.

részt vett a tisztviselők egyikének-másikának gondatlansága miatt csődbe ment bank likvidálásában.²⁸ 1892–1893-ban, a város utcáinak, járdáinak aszfaltozásakor a *Magyar Asphalt Részvénytársaság* budapesti cég pápai megbízottja volt, a cég számára magánszemélyektől gyűjtött megrendeléseket kapubejárók, udvarok, raktárak és más helyiségek aszfaltozására.

A páholy tagjaként kezdettől sürgette a pápai állandó színház megépítését, amely a korszak legnagyobb kulturális beruházása volt. Voyta a széleskörű társadalmi összefogással felépült állandó színház igazgatóválasztmányának tagjaként részt vett a Színházi Rendszabály (1883) kidolgozásában. Várostervezési, városépítési nézeteit az árvíz után újjáépülő Szeged kapcsán fejtette ki a *Szegedi Napló* hasábjain.

A Pápai Ismeretterjesztő Egyletben számos előadást tartott. Kezdetől belső munkatársa volt a *Pápai Lapoknak*. Rendszeresen támogatta a rajziskolát és a koldusok segélyezésére fölállított pénzalapot. Városi képviselőként lemondásáig, 1893-ig tevékenykedett, az Építészeti és Szépítő Bizottságnak és az Egészségügyi Szakbizottságnak is hosszú ideig tagja volt.²⁹ 1892. február 19-én tagja volt annak a Martonfalvay Elek helyettes polgármester vezette küldöttségnek, amely Pápa város díszpolgári oklevelét adta át Budapesten régi barátjának, Vaszary Kolos hercegprímásnak.³⁰

A város befolyásos polgáraként a *politikát* is formálta. 1875-ben segítségével nyerte el a pápai választókerült országgyűlési képviselői mandátumát Ráth Károly, aki szabadelvű programmal lépett fel. 1885-ben azonban alulmaradt Láng Lajos Tisza-párti képviselőjelölttel szemben.

1893 végén költözött Budapestre, de szakmai kapcsolata a várossal később is megmaradt. 1911-ben például ő javította meg a városi színház fűtési rendszerét. Budapesten hunyt el 1923-ban.

Voyta Adolf gazdag életútjának alig maradt írásos lenyomata. A család *levéltára* szétszóródott, a Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára mindössze a család töredékes iratait őrzi.³¹ Kétségtelen, hogy e töredékes anyag legértékesebb része Voyta 244 oldalas visszaemlékezése, amely hiányos volta ellenére fontos kordokumentum.

²⁸ N. N.: A népbank liquidálása... = PL 5 (1878) 15. sz. (április 14.) 65.

²⁹ Már az 1878. július 21-i városi képviselőválasztásokon sikeresen szerepelt: a III. kerület képviselőjeként bekerült a képviselőtestületbe, melynek 1893-ig folyamatosan tagja volt. N. N.: Városi közgyűlés 1878. július 24-én. = PL 5 (1878) 30. sz. (július 28.) 124.

³⁰ N. N.: Pápa város a hercegprímásnál. = EV 14 (1892) 15. sz. (február 18.) 3. H. SZABÓ 1998. 63.

³¹ VeML PL XIII. 38. A Voyta család iratai (1833–1944).

A visszaemlékezés mindeddig csak szűk körben volt ismeretes, a szélesebb közönség nem tudott róla. Voyta életműve még szülővárosában is ismeretlennek számít. Csupán egyetlen beszédes példa: a ma múzeumként látogatható egykori Kluge-féle kékfestő üzemről és a historizáló neoreneszánsz lakóházzal (1869) napjainkban sem tudja senki, hogy azt Voyta Adolf tervezte.³² Annak ellenére a visszaemlékezés legfontosabb építészettörténeti adatait 1933-ban már Lyka Károly, 1987-ben pedig Somfai Balázs közölte.³³ A kézirat néhány részletét korábban szintén megismerhette a közönség. Somfai Balázs levéltáros kollégám az 1999. június 18-án Pápán tartott 1848/49-es konferencián Voyta ifjúkori emlékeivel ismertette meg az érdeklődőket.³⁴ A visszaemlékezés reformkori és szabadságharcra vonatkozó részét a 2001-ben megjelent pápai forráskiadványban tettük közzé.³⁵

Kluge Ferenc pápai lakóháza (1869) napjainkban

³² HORVÁTH-TÓTH 1936. 121., NÉMETH-SZABÓ 1989. 89–90. Az építés körülményeinek tisztázása a jövő kutatásának feladata.

³³ LYKA 1933. 57–59., SOMFAI 1987. 54–55.

³⁴ SOMFAI Balázs: „Beállok honvédnek!” Ifjúkori emlékek a szabadságharcról Voyta Adolf önéletírásában. = Felolvasóülés az 1848–1849. évi szabadságharc százötvenedik évfordulója tiszteletére a Várkastélyban, Pápán, a Város Napja alkalmából. 1999. június 18. (Program)

³⁵ A visszaemlékezés elejét (család, iskoláztatás, 1848/49-es időszak) közöltük. HUDI 2001. 19., 299–300., 303–304.

A személyes élményanyagban tükröződik a forradalmi változás: a rendi Magyarország fölbomlása, a polgári viszonyok kialakulása és megszilárdulása, amely komoly kihívást jelentett egyénnek és közösségnek. Hősünk a tőkés viszonyokhoz összességében sikeresen alkalmazkodó konzervatív szemléletű kisvárosi polgár típusát testesíti meg.

A visszaemlékezésből kitűnik, hogy Voyta határozottan osztrák- és németellenes, a magyar nemzeti függetlenség elkötelezett híve (a kiegyezés elutasítója), az angol kultúra (különösen az angol építészet és műszaki alkotások) csodálója. A hagyományos polgári éthosz híveként elítélte a kapitalista vállalkozók (főként zsidók) mohóságát és „erkölcstelenségét”. Míg a pápai szabadkőművesek többsége ragaszkodott a vallási hagyományokhoz, és erősen kötődött saját vallási közösségéhez, addig Voytáról ugyanezt nem mondhatjuk el. Bár formailag betartotta a vallási előírásokat, sehol sem írt arról, hogy katolikus vallását rendszeresen gyakorolná, s a plébánia törekvéseit támogatná.³⁶ Feltehetőleg lanyha vallásosság vagy inkább vallási közönyösség jellemezte.

Visszaemlékezéséből keveset tudunk meg családjá múltjáról, belső életéről, ahogy saját érzelmi világát sem tárja elénk. Magatartása távolságtartó, stílusa tárgyilagos, nyelvi fordulatai helyenként idegenszerűek (németesek), magyarul talanok. Összhatásában mégis érzékletesen képes földézni számunkra a kort, amelyben élt, s amelynek nem jelentéktelen figurája volt.

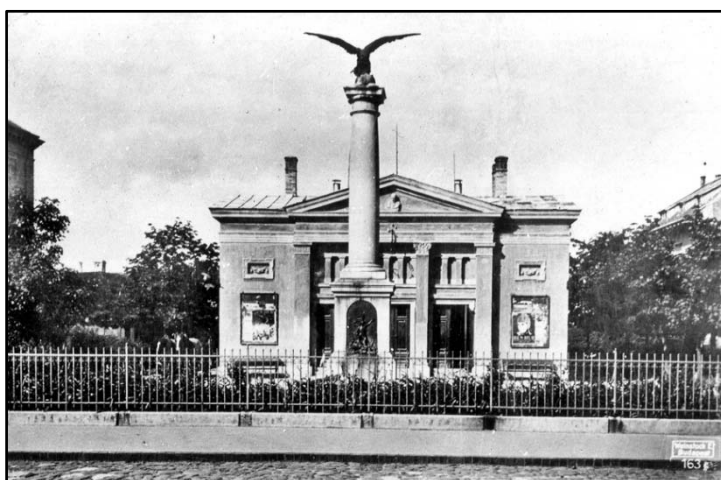
Voyta egyenletes, lendületes kézírással vetette papírra önéletírását, melyet ritkán javított. A *szöveg átírásakor* a mai olvasó igényeit vettük figyelembe: az egyéni helyesírási sajátosságokat megtartottuk, a mondatokat a mai helyesírás szerint tagoltuk, a magánhangzókat is aszerint írtuk. Az idegen eredetű szavak átírásakor Voyta régies (latinos) írásmódja helyett a mai változatot alkalmaztuk (gymnasium – gimnázium, polytechnikum – politechnikum). A dátumok írásakor latinos hónap-elnevezéseket használt, mi a mai gyakorlatot követtük.

A régies, katolikus helyesírást tükröző írásmódjától is eltekintettünk (czéh – céh, tanonc – tanonc, Czel – Cell, Marczaltő – Marcaltő, Répczelak – Répcelak). A különírás-egybeírás kérdésében szintén a mai helyesírást vettük alapul – nála a különírás a gyakori, olyannyira, hogy sok esetben még a ragokat is külön írta az adott szótól. Egyéni helyesírást tükröző szavait (gabna = gabona, hoszu = hosszú, ahoz = ahhoz, bennt = bent, egyéb = egyéb, fenntmarad = fentmarad,

³⁶ A másik oldalról ezt látszik igazolni, hogy a kegyes alapítványokkal, jótékonykodással is foglalkozó plébániatörténetben hiába keressük a Voyta nevet. Vö. KISS 1908.

szóll = szól, ujj = új, utánna = utána) is javítottuk. Hosszú mássalhangzók helyett mindig rövidet írt (ösze = össze, galy = gally, kiaszony = kisasszony, könnyü = könnyű, menyire = mennyire); a hosszú–rövid ékezeteket nem jelölte következetesen. Minkét esetben a mai helyesírást követtük.

A szövegrészeket *fejezetekre* tagoltuk, minden fejezetnek *önálló címet* adtunk. (Voyta folyamatosan írta a szöveget, bekezdéseket is ritkán alkalmazott.) Folyóiratunkban több részletben közöljük visszaemlékezését.

A pápai kőszínház épülete (1881–1931)

CSALÁDOM, GYERMEKKOROM

1834. év október 25-én születtem Velsz Anna édesanyámtól, ki negyednapon, október 29-én meghalt. Ez volt életemben nagy és első szerencsétlenségem. Atyám³⁷ 1836-ban újra megházasodott, feleségül vevén Holczheimer ács-mester Erzsébet nevű leányát. Ez ideig nagyanyáméknál gondoztak.

Négy-öt éves koromra tudok visszaemlékezni. Anyámat igen szerettem, jó lélek volt, ki engem is igen szeretett. Ha nem mondták volna meg, hogy ez nem édesanyám, sohasem hittem volna el. De akkor még azt sem tudtam, hogy van édesanya, és van mostohaanya a világon.

Az elemi iskolákat és a kisgimnáziumot³⁸ Pápán végeztem, mely idő alatt ének- és zeneiskolába is jártam.³⁹ Zongorázni ugyan nem tanultam meg, de énekelni megtanultam, és szerettem is énekelni.

1847. okt[óber] 1-[j]én atyám elvitt Győrre, [s] az 5-ik gimnáziumban⁴⁰ beiratott. Teljes ellátásban Jancsi bácsinál, Velsz János nyug[almazott] Nádor huszár ezredbeli kapitánynál [voltam].

1848. évi március közepén hozzánk is eljutott a forradalom szele, ami [közünk] diákok közt is nagy zavart okozott, ami miatt az igazgatóság elhatározta, hogy az iskolai évet nem a szokásos július végén, hanem már május végén lezárják.⁴¹ Levizsgáztattak bennünket és hazaküldtek. Erről szóló bizonyítványom is megvan a nagy portefeullenben.⁴²

Győrből hazaérkezve atyám rajzolni tanított és bevezetett az építészet elemeibe. Mivel látta, hogy nekem kedvem és tehetségem van ehhez, Szombathelyre adott Hölzel József⁴³ építészhöz, kinek kiterjedt sok szép építése volt. Templomok[at] és kastélyokat épített, ezért nekem jó alkalmam volt, de

³⁷ Woita József pápai építőmester 1865–1886 között a város polgármestere volt. A visszaemlékezés végén apját úgy jellemzi, mint aki a város zilált pénzügyeit rendezte, az önkormányzat működését megszilárdította, „rendet teremtett” a városházán.

³⁸ Értsd: a 4 osztályos bencés kisgimnáziumot. Az 1638-ban alapított pálos gimnáziumot 1806–1948 között a bencések tartották fenn. Történetét feldolgozta: BAKONYVÁRI 1896., 1898., MÉSZÁROS 1988.

³⁹ Pápán az 1841-ben szerveződött zeneiskola és a zeneiskolai Hangászegylet irányította a város zenei életét. HUDI 2009. 194.

⁴⁰ helyesen: gimnáziumba

⁴¹ A rendkívüli helyzet miatt sok középiskola, felsőfokú tanintézet előbb tartotta az évvizsgát. Pápán a református kollégiumban is május 22-én zárták a tanévet. Vö. TRÓCSÁNYI 1981. 196.

⁴² portefeullen, helyesen: portefeuille (francia) = nagyobb méretű csatos irattárca

⁴³ Hölzel (Hölzl) József szombathelyi polgár, építész, főként a vasi megyeszékhelyen és környékén működött.

kedvem is volt hozzá – [a] magam kiképzésére. Hölzel⁴⁴ engem a vépi⁴⁵ új templom építéséhez küldött, ahol már mint kőművestanonc⁴⁶ bőrkötényben tanultam falakat rakni és boltozatokat készíteni. Ez volt [az] 1849. év tavaszán.

Először Holczheimeréknél, Vépen pedig Csik János uradalmi igazgatónál [laktam], kinek felesége szinte Holczheimer leány volt, de mire Vépre került, már özvegyember lett. Én ennél a Csik bácsinál voltam koszon és kvártélyon.⁴⁷ Míg Szombathelyen voltam, láttam Ausztriából hazaszökött magyar huszárokat csoportosan, ember és lova is alig látszott a sok virágtól! Ennek láttára az én hazafias lelkem megdobbant. Irigyeltem őket!

Azonban pár hét múlva kerültem Vépre. 1849. június havában, úgy a közepe táján, ulánusok⁴⁸ érkeztek Vépre rekvirálás⁴⁹ okából. Harácsoltak a faluban és az Erdődy gróf uradalmában, zabot, szénát, s a t. Az uradalomtól 6 megarakott kocsi csatlakozott a falusiak kocsisaihoz és így kísérték őket az ulánusok Fertőszentmiklós⁵⁰ felé.

Három nap múlva Csik bácsi már várta a kocsisokat, de azok 6 nap múlva sem jöttek haza. Nyolcadnapra – egy vasárnapi napon – délből, az ebédnél ülve jött a hír, hogy a kocsisok megérkeztek. Csik bácsi értesítette a gazdát, hogy a Jancsi kocsist azonnal küldjék be hozzá. Még az asztalnál ültünk, amikor a Jancsi kocsis rekedt hangon, nemzeti sipkában jelentkezett. Elmondta, hogy az úton Répcelaknál⁵¹ egyszerre honvéd huszárok termettek ott, az ulánusokat elverték, többet lelőttek. A rekvirált circa⁵² 15–20 szekeret, úgy, amint voltak, Pápára kísérték.

⁴⁴ Itt a kéziratban Hölzl szerepel Voyta tanulólevelét (1851) is így írta alá.

⁴⁵ Vép Szombathely közelében fekvő magyar katolikus mezőváros, gróf Erdődy Kajetán uradalmi központja. 1851-ben 1410 lakosa volt. FÉNYES 1851. IV. 290.

⁴⁶ A kőműves céhben is három fokozata volt a tanulásnak: inasként (tanoncként) kezdte, legényként folytatta valaki a tanulást, míg azután a céh – ha minden követelménynek megfelelt – mesterré avatta.

⁴⁷ kvártély, a kéziratban quartély (latinból) = szállás

⁴⁸ ulánusok (lengyelből) = lándzsával felszerelt könnyűlovasság az osztrák hadseregben

⁴⁹ rekvirálás, a kéziratban requirálás (latinból) = foglalás, itt: foglalás a katonaság ellátása érdekében

⁵⁰ Fertőszentmiklós magyar katolikus mezőváros Sopron vármegyében, Soprontól keletre, a győri postaút mentén. 1851-ben 2138 lakosa volt. A herceg Esterházy család és köznemesi családok (Bezerédy, Konkoly, Lukenich, Rohonchy, Nagy, stb.) birták. FÉNYES 1851. IV. 114.

⁵¹ Répcelak Vas megyei község a Répce közelében, Kőszeg vonzáskörzetében. 1851-ben 650 evangélikus, 200 katolikus, 44 izraelita lakosa volt. Barthodeiszky, Kisfaludy, Vitnyédi és más köznemesi családok birtoka. FÉNYES 1851. III. 8.

⁵² circa (latin) = körülbelül

– Ezért késtünk meg.

Ezt hallva, alig vártam az ebéd végét, rögtön kimentem a kocsisokhoz. Azok elmondták:

– Hej, ifjúr, ott van ám a magyar világ! Annyi a honvéd, mint a hangyák. Szól a muzsika a városban, az ágyúk a templom körül vannak felállítva. Hej, de jó dolgunk volt; etettek, itattak bennünket, s a t.

Erre elhatároztam, hogy eb lesz kőműves, hazaszököm, beállok honvédeknek.

Szombathelyen minden kedden gabonavásár⁵³ van, ahová a pápai Spitzer⁵⁴ zsidó rendszeren megjelenik, mindég gabonával megy fel és onnét valamit hoz haza. Ezt tudtam, mert atyám ezzel szokott valamit küldeni részemre. Dictum factum,⁵⁵ kedden délután elszöktem hazulról, mentem 2 óráig Szombathelyre. A vásárban megtaláltam Spitzert, ki hajlandó volt engem elvinni haza. Kérdeztem, hogy mikor indul, azt mondta, még ma, amint a vásárnak vége van. Ő hazafelé nyers borjúbőröket visz, majd valahogyan elhelyezkedünk. Senkitől, még Holczheiméktől sem vettem búcsút, elindultunk az éjnek.

Lehetett úgy 10 óra, amikor Sárvár⁵⁶ közelébe jöttünk. Sárvárnak egy függetlenségén,⁵⁷ Sáron hallottuk és láttuk, hogy egy ulánus trombitált. Ez nem confundált⁵⁸ bennünket, mentünk tovább be Sárvárra. Spitzer kocsisa behajtott a pajta alá etetni. Mikor Spitzerrel leszálltunk, a pajta alatt láttu[n]k kocsikat és honvédeket. Első dolgom volt megkérdezni, hogy honnét jöttek ide, hisz Sár-ron⁵⁹ ulánusok vannak.

⁵³ Szombathelyen kedden és pénteken, Pápán pénteken tartották a hetipiacot. Vö. TILCSIK 2009. 98., HUDI 1995. 56.

⁵⁴ A kereskedő nevét itt Spitzer, később Spiczter, Spitzer alakban is írta, mi egységesen a németes változatot (Spitzer) használjuk. Az 1848. évi zsidó összeírásban Spitzer József 51 éves felpécsi születésű gabonakereskedő szerepel. VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidók összeírása, 1848.

⁵⁵ dictum factum (latin) = úgy tette, amint mondta; a szót tett követte; Voyta kedvenc szófordulata, a továbbiakban még sokszor előfordul

⁵⁶ A szövegben hibásan: Sárvárhoz; Sárvár mezőváros Vas megyében, a Rába folyó és Gyöngyös patak közelében, Szombathelytől 3 ¼ órányira található. 1851-ben 1300 katolikus, 300 evangélikus lakosa volt, mindkét közösség anyaegyházat tartott fenn. FÉNYES 1851. IV. 16.

⁵⁷ értsd: külterületén

⁵⁸ A kéziratban: confundált (latinból) = megzavart

⁵⁹ Sár község Vas vármegyében, a sárvári uradalomban. 1912 óta Sárvár része. 1851-ben 488 katolikus lakta. FÉNYES 1851. IV. 10.

– Cellból jöttünk, ifjúr, tiszt urakat hoztunk, azok odabenn a vendéglőben vacsoráznak.

Több sem kellett nekem, mentem be az ebédlőben⁶⁰ vacsorázni. Egy hosszabb asztalnál ült 4 honvédtiszt, egynek nevére emlékszem, Szájbold⁶¹ kapitány. Sok sárvári úriemberrel beszélgettek, persze a viszonyokról, s úgy mondták, hogy Kiscellben⁶² vannak toborzáson, de este kirándulásképpen jöttek Sárvárra. Ezen jelenettől fel voltam paprikázva, végleg elhatároztam magamban, hogy Pápán beállok honvédek.

Spitzer fuvarosa készen levén az etetéssel, folytattuk úgy éjfél tájban utunkat Pápa felé. Már reggel volt, amikor Kiscellbe értünk. Ott már szólt a cigánymuzsika, amint a templomtérré értünk, láttuk a toborzást. Honvédek zászlóval vonultak fel, a már beállott parasztleányek ingben, gatyában, fejükön honvédcsapkával járták a toborzót. Örömben majd kibújtam a bőrömből, alig vártam, hogy Pápára érjünk.

Délután úgy 4 óra felé Borsosgyőrré⁶³ értünk, ahol a Séd hídjánál az ott posztoló honvédhuszárok megállították kocsinkat, átkeresték, hogy nem viszünk-e valami fegyvert. Ezt nem találtak, hát tovább eresztettek bennünket.

Pápára érve, a Korona⁶⁴ vendéglő előtt, a Devecseri utca⁶⁵ felé tartva, egy honvédtoborzó ment Által István⁶⁶ vezetésével. Én a kocsiról leugrottam és odaálltam a toborzók közé, mondván, hogy én is be akarok állni honvédek. Nem vettem észre, hogy azok mosolyogtak magukban, hogy egy 14–15 [éves] fiú katona akar lenni; magukhoz fogadtak és mentem velük a nagytemplomig. Ott láttam az ágyúkat, a Krakauer⁶⁷ zsidó korcsmároshoz⁶⁸ atyám házá-

⁶⁰ helyesen: ebédlőbe

⁶¹ Szájbold kapitány, 1848/49-es honvédtiszt életrajza nem ismeretes. Vö. BONA 1988.

⁶² Kiscell katolikus mezőváros Vas vármegyében, Pápa és Sárvár között, a Sághegy alatt. A bencés rend birtoka. 1851-ben 660 lakosa volt. FÉNYES 1851. I. 233.

⁶³ Borsosgyőr jobbágyközség Pápa szomszédságában, Pápától félórányira. A pápai Esterházy uradalom része. 1851-ben 213 református, 121 katolikus lakosa volt. FÉNYES 1851. I. 158.

⁶⁴ A Korona uradalmi vendéglő volt Pápán, melyet bérleti rendszerben hasznosítottak. Az épület ma a Celli (korábban Beloianisz) u. 6. szám alatt található. Vö. NÉMETH–SZABÓ 1989. 63.

⁶⁵ Devecseri utca Pápán ma a Vak Bottyán utca.

⁶⁶ Által István református volt, a belsővárosban lakott és az egyházközségi adóösszeírások szerint az I. osztályú (jómódú) adózók közé tartozott. 1848-ban nem szerepelt sem a 689 politikai választójoggal rendelkező polgár, sem az 1848. július elején a Drávához vezényelt nemzetőrség soraiban. Utóbb hazafias lelkesedése is alábbhagyott, ugyanis 1849. május elején hadköteles István fia helyett 80 ezüsförintért állított egy újoncot. Vö. HUDI 2001. 140–156., 173–180., 281.

⁶⁷ Krakauer nevű zsidó kocsmáros nem szerepel az 1848. május 28-án felvett nemzetőri összeírásban. H. SZABÓ 1994. 89–105. Az 1848-as zsidó összeírásból Krakauer Ferenc 41 éves

tól⁶⁹ a harmadik ház[nál], és [az] ott a mulató tűzerek közé vegyültem. Egy kis pénzem is volt, fizettem nekik bort, s a t., mondván, hogy be akarok állni a honvédséghez. Ők helyeselték, s oktattak, hogy csak a tűzérséghez menjek, mert ott könnyebb a szolgálat, mint a többi fegyvernemeknél; aztán ott ilyen fiatalokat is felvesznek.

Persze reggelig mulattunk, s úgy mondták, hogy majd elkísérnek Zsurmay⁷⁰ ezredeshez jelentkezni. Nagy vargabetűt csináltunk, hogy atyám házát elkerüljük – Zsurmay abban a házban volt beszállásolva, ahol Tóth Lajos urad[almi] fiskális⁷¹ lakása volt.

Zsurmay megkérdezte a nevemet, hova való vagyok, és hány éves vagyok. Erre azt mondta:

– Fiam! Te még gyenge vagy erre, de jövő évben jelentkezhetsz!

Le voltam forrázva. Most hogyan kerülök atyám elé? – Azt hiszem, Zsurmay megizente apámnak az én dolgomat, mert ő felkeresett engem, szeretettel fogadott, [s] nagy csodálkozásomra hazavitt. Anyám és Elis húgom is nagyon örültek, hogy ismét látnak.

Nem hittem [a] szemeimnek. Hogyan [történhetett], az én komoly atyám miért melegegett fel irántam? Szépen, szelíden beszélt velem, és azt mondta, hogy az egész vár⁷² városi kórház, hol mintegy 400 sebesült fekszik. Aztán elvitt, ott láttam a sok kéz, láb nélküli magyar és német katonát, kiket a csornai csata⁷³ után – ahol Wiss⁷⁴ osztrák tábornok is elesett – hozták Pápára.

lisztkereskedőt és Krakauer Ignác 55 éves hajhászt ismerjük. VeML IV. 1.h. Összeírások. A pápai zsidók összeírása, 1848.

⁶⁸ helyesen: korcsmárostól

⁶⁹ Az emlékirat szerint Woita József a Főtéren épített magának emeletes lakóházat.

⁷⁰ ZSURNAY LIPÓT, eredetileg Żurmański Leopold (1814/16–1867) lengyel származású kilépett cs. kir. alhadnagy (1831–1848. március 31.), aki a 10. Vilmos huszárezredben szolgált. 1848 őszén volt katonái kérésére két századdal Magyarországra jött és részt vett az erdélyi hadjáratban. 1849. májusban őrnagyi rangban szolgált, amikor áthelyezték a Kmety-hadosztályban szolgáló 10. huszárezredhez, amely a Rába-vonalat védte. Júliusban a Délvidéken szolgált, alezredessé léptették elő. 1849-ben halálra, majd 16 évi várfogságra ítélték, 1850-ben amnesztiában részesült, majd emigrált. 1859-ben az olaszországi magyar légió, 1860-ban az olasz királyi hadsereg ezredese. 1867-ben hazatért, Pesten hunyt el. Vö. BONA 2000. 735–736.

⁷¹ TÓTH LAJOS a pápai Esterházy család uradalmi ügyésze, 1847-ben a városban működő 30 pápai ügyvéd egyike. HUDI 2001. 58.

⁷² A csornai ütközet után az Esterházy-várkastélyban katonai kórházat rendeztek be, akárcsak 1809-ben a franciákkal vívott győri ütközet (június 24.) után.

⁷³ Kmety György ezredes hadosztálya 1849. június 13-án a csornai ütközetben megfutamította a Franz Wyss tábornok vezette császári csapatokat. Az ütközetben maga a tábornok is elesett. BENDA 1983. III. 698., HERMANN 2001. 323–324. Az ütközet okmánytárát összeállította: HERMANN 1999a.

Atyám abból a célból, hogy engem elria[s]szon a katonaságtól, [az] ellenkezőt érte el, mert én még dühösebb lettem az osztrákok iránt és nem tettem le szándékomról, de hallgattam.

Ezalatt az történt, hogy a csornai csata után az osztrákok Pápa felé indították [csapataikat], és már Marcaltóhoz közeledtek, mire a pápai hadosztály Kmetty ezredes⁷⁵ parancsnoksága alatt Marcaltó⁷⁶ felé vonult. Azomban⁷⁷ az osztrákoknak sikerült Marcaltón alul pár ezreddel átjönni a Rábán, ekkor Kmetty azonnal vi[s]szavonta hadosztályát és Pápát védendő, Ihászínál⁷⁸ megállt és ott várta be az osztrákokat. Ez június 28-án⁷⁹ volt.

Persze, nagy volt a zavar Pápán, én pedig eltűntem hazulról. Senki sem tudta, hová lettem.

Pápáról sokan kimentek Ihászira, én is ezekkel mentem. Az osztrákok csatasorba álltak előttünk déli 1 órakor. A gabnák, kukoricák még fent álltak. Az osztrákok felhasználták ezt a körülményt, onnét lőttek ki a vadászok a honvédeinkre, de ezek ágyúkkal⁸⁰ kinyulatták⁸¹ őket!

A csatának esti 8 óra vetett véget⁸² oly formán, hogy a lövések, attackok⁸³ gyérültek, az est beálltával a honvéd is vi[s]szavonult a Kálvária hegyén hagyva két ágyút jelzés végett.⁸⁴ A honvéd hadosztály együtt maradt, de Pápán pár órai nyugalom volt. Ez idő alatt minden házból a[n]nyi ételt-italt vittek ki, aki csak tehette, adott nekik. Én is a csőcselék[k]el vi[s]szamentem

⁷⁴ FRANZ WYSS (1796–1849) vezérőrnagyról, a cs. kir. hadsereg jobbszárnyán elhelyezkedő féldandár parancsnokáról van szó. HERMANN 2001. 324.

⁷⁵ KMETTY (KMETTY) GYÖRGY (1813–1865) honvéd tábornok, honvéd hadosztályparancsnok, a török hadseregben Iszmail pasa néven ismert. A császári hadseregből főhadnagyként lépett át a győri 23. honvéd zászlóaljba. Budavár bevételénél már alezredes, később ezredes. A szabadságharc bukása után Törökországba emigrált. A török hadsereg tisztjeként részt vett a krími háborúban, a kuruderei ütközetben és a karszi erőd védelmében. 1861-ben nyugdíjba vonult, Angliában telepedett le. Londonban hunyt el.

⁷⁶ Marcaltó katolikus mezőváros, folyami átkelőhely Pápa közelében, a Rába és a Marcal mellett. Lakosainak száma 1851-ben: 693 katolikus, 98 evangélikus. A gr. Amade család uradalmi központja. FÉNYES 1851. III. 66.

⁷⁷ helyesen: azonban

⁷⁸ Ihászi – másként Ihász – puszta Marcaltó szomszédságában, a Marcaltó–Pápa közötti országút mentén. FÉNYES 1851. II. 131.

⁷⁹ helyesen: június 27-én

⁸⁰ A kéziratban eredetileg: *átyukkal*, javítottuk.

⁸¹ A szöveg 12 oldalas gépiratos változatában hibásan: *kiugratták*.

⁸² Az ütközet érdemben délután fél négy és hat óra között zajlott le. HERMANN 1999b. 41.

⁸³ attackok (francia–német) = támadások

⁸⁴ Kmetty az ütközet után Ihász mögött 3,5 km-re foglalt állást, s csak éjjel vonult be Pápára. HERMANN 1999b. 42.

Pápára, úgy 10 óra lehetett, hogy a honvéd hadosztály menetelt Veszprém felé.

Másnap aztán jött a „nemulass” – apám bezárt a konyha melletti cseléd-szobába, ahová az ebédet és a vacsorát adták be. Ez tartott két napig, míg a honvédsereg már Pesten volt.

Börtönszobámból apám kieresztett és komolyan kérdezte tőlem, hogy miért jöttem haza Szombathelyről. Istenem, mit mondjak? Hát azt mondtam, hogy elment a kedvem a mesterségemtől. Erre atyám azt mondta:

– Jól van, de nekem 24 óra után mondd meg, mi akarsz lenni.

Szabadon jártam egész nap, töprengve, hogy mit hazudjak atyámnak, mert az nem volt igaz, hogy elment a kedvem a pályámtól, hanem a viszonyok vittek magukkal.

Gondolkoztam: ügyvédséghez nincs kedvem, sem hajlamom. Orvosi pályától elment a kedvem, mióta a pápai várban láttam a sok szenvedőt. Végre lejárt a 24 óra, s azt mondtam atyámnak, hogy kereskedő akarok lenni. Fájt a szívem, hogy nem mondhattam meg a valót, de következetes akartam lenni. Holott, ha nem tapasztalatlan gyerek lettem volna, megvallhattam volna, hogy engem a viszonyok tántorítottak meg, és hogy örömet visszamennék Szombathelyre.

Így aztán atyám beszélt a Tscheppen Józseffel,⁸⁵ s azzal tért vi[s]sza, hogy ő odavesz engem magához, de nem inasnak, hanem gyakornoknak, úgy, mint atyám kívánta. Különösnek találtam, hogy én zöld kötényben staniclikat csináljak és minden vevőnek bókoljak. Titokban sírtam is, de csak tűrtem a sorsomat.

Így múlt el egy év, egy kínos év. Azon töprengtem, miképpen szabadulhatok ki ebből a helyzetből. Végre az jutott eszembe, hogy helyzetemet közölni fogom Schloss Salamonnal,⁸⁶ a pápai izr[aelita] hitközség⁸⁷ jegyzőjével, kitül németül és olaszul tanultam. Ő meglett, tapasztalt emberként majd tud nekem tanácsot adni. Úgy is lett. Ő azt tanácsolta, hogy mondjam, vagy írjam

⁸⁵ TSCHIPPEN (a forrásokban: Cseppen) JÓZSEF pápai kereskedő (vegyeskereskedő), a polgárság tagja. 1847-ben nem említik a pápai kereskedőtársulat tagja között. 1848-ban 56 éves volt, országgyűlési választójogot élvezett. HUDI 2001. 57., 154.

⁸⁶ Az 1848. június 30-án kelt zsidó összeírásban a 35 éves Schlósz Salamon az izraelita közösség jegyzője. VeML IV. 1. h. Összeírások. A pápai zsidók összeírása, 1848.

⁸⁷ A pápai zsidó hitközség 1748-ban kapott védlevelet gr. Esterházy Ferenctől. A türelmi adózás és a felekezeti különállás miatt a zsidó község külön önkormányzatot, az önkormányzat pedig külön jegyzőt tartott fenn. A zsidó község igazgatásáról: HUDI 1995. 107–117.

meg atyámnak őszintén a valót, aki majd alszik rá egyet és hiszi, hogy megbocsát. Schloss bácsit arra kértem, hogy fogalmazzon meg egy levelet, azt majd leírom és hazaküldöm. Így is lett.

Egy este, amikor a kapuszín alatti boltajtót zártam, a sötétben rámkiált atyám:

– Adolf, te vagy az? – Igen!

– Majd bezárás után jöjj haza, beszélni akarok veled!

Ezt jó jelnek vettem. Tsheppent kértem, hogy egy fél órára haza mehessek, atyám kívánságára. Eleresztett. Atyám a vacsorát végezve, még az asztalnál ült, mikor beléptem. Szívszorongva vártam az orkánt!

Atyám szeretettel fogadott és azt mondta, hogy nem attól függ az ember sorsa, hogy mi a mestersége, hanem csupán a szerencsétől függ.

– Látod, ha suszter⁸⁸ leszel, és szerencséd van, boldogulni fogsz; *viszont lehet bármi foglalkozásod az életben, ha nincs szerencséd, semmire sem fogsz menni.*⁸⁹ (Sajnos, ez a jóslat bevált!)⁹⁰ – Tehát én nem bánom, visszaviszlek Szombathelyre, de előbb Hölzellel kell beszélnem.

Hölzel szívesen visszavett. Ezzel elköszöntem Tsheppentől és elutaztunk Szombathelyre, ahol a céhbe azonnal felvettek, mint tanulót.⁹¹ De már nem Holczheimeréknél, hanem Hölzelhez közel talált atyám lakást Székely József kötélgyártónál, a volt [Székely] Ferenc igazságügyminiszter⁹² apjánál. Ott megtudtam, hogy már három kosztos van; egy varasdi kereskedőnek a fia, egy muraközi özvegyasszonynak a fia, Lisziak Ferenc, és egy Somogy megyei falusi jegyzőnek a fia. Nekem csak úgy adhat helyet, ha egy tábori ágyon meghállok, mi nekem nem okozott nehézséget.

⁸⁸ suszter (németből) = cipész

⁸⁹ E szövegrészt a kéziratban aláhúzással emelte ki.

⁹⁰ A zárójeles megjegyzést utólag ceruzával a margóra tette.

⁹¹ Vagyis inasként (későbbi kifejezéssel tanoncként) ott folytatta, ahol abbahagyta.

⁹² DR. SZÉKELY FERENC (1842–1921) jogász, jogtudós, miniszter. Szombathelyen született 1842. március 11-én, a gimnáziumot itt végezte, majd Pesten tanult jogot. 1867-től az igazságügyi minisztériumban segédfogalmazó, fogalmazó, majd 1871-től titkár, 1890-től a királyi kúrián bíró, majd sajtóügyi referens; 1900-tól budapesti királyi főügyész, 1902–1910 között koronaügyész, 1910 elején vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1910–1913 között igazságügy-miniszter. Vö. SZINNYEI 1909. XIII. 579–581. – A Sopron vármegyéből származó, 1816-ban Szombathelyen polgárjogot szerző Horváth József (1793–1872) csizmadiamester, gabona- és gubacskereskedő, városi belsőtanácsos fia, Horváth Boldizsár (1822–1898) is igazságügy-miniszter volt 1867–1871 között, nyilván ő hozta be a minisztériumba közeli ismerősét. SZINNYEI 1896. IV. 1146–1151. – Horváth József és családja karrierjéről lásd: TILCSIK 2009. 130–143.

Aztán a részletekre került a sor. Székely előadta, hogy ezek a fiatalember-
rek kapnak reggel kávét és egy zsemlét, délben 3 tál ételt – vasárnap vagy
ünnepeken 4 tál ételt –, és este mindig 2 tál ételt és mosással együtt fizetnek 14
forintot havonként. Atyám erre azt kérdezte, hogy [ha] kávé helyett kenyér
[van] reggelivel mennyit kér? Székely azt mondta:

– Így 12 forintot. – Atyám erre azt mondta:

– Tudja, Székely úr, én vagyok abban a helyzetben, hogy a 14 forintot
megadhatnám, de én a fiamat az életnek akarom nevelni és nem akarom el-
kényeztetni; s maradjunk meg a 12 forintosnál!

Atyám hazautazott. Másnap reggel, amint a három pohár kávét és 3 zsem-
lyét és tányéron egy darab kenyeret behozták, a három deák nekiült, én pedig
a kályha sarokba húzódtam a nekem járó kenyérrel. Könnyeim potyogtak,
látva, hogy az özvegyasszony fia és a somogyi falusi tanítónak a fia kávéz-
nak, az én apám meg meg tudta tenni azt a szégyent, hogy így degradáljon⁹³.
No, de örülve, hogy ismét Szombathelyen lehettem, napirendre tértem felette,
de ezt sohasem feledtem el.

1853. okt[óber] 1-[j]én kaptam levelet és 50 forintot atyámtól azzal az uta-
sítással, hogy menjek fel Bécsbe, Donát bácsihoz⁹⁴ szálljak, a többit meg-
tudom ottan. Ő három évet engedélyez tanulásomra, amiben⁹⁵ *csak annyit ta-
nuljak, ami Pápára elégséges*.

⁹³ degradáljon (latinból) = lefokozzon, megalázzon

⁹⁴ A Voyta építészdinasztia egyik tagjáról van szó. *Id. Voyta* (Wojtha, Wojta) *Donát* 1797-
ben született, évtizedekig élt és alkotott Szombathelyen, ahol uradalmi és lakossági megrende-
lésre a legszebb klasszicista épületeket építette. Kőszegen szintén polgárházak őrzik munkálko-
dásának eredményeit. 1817. július 13-án vette feleségül Anreith György János építész lányát.
Anreith halála (1823) után átvette üzletét. Szombathelyről Bécsbe költözött, majd idős korában
hazatelepült. 1847. január 1-én Óperinten (ma Szombathely része) agyonlőtte magát, ott temet-
ték el. Fia, *ifj. Voyta Donát* Szombathelyen született, 1818. március 21-én keresztelték. Az 1830-
as évektől apja mellett, annak halála után önállóan dolgozott. Baumeister Woita 1851-ben sze-
repelt utoljára a szombathelyi kőműves céh nyilvántartásában. Ezután Bécsben élt, majd 1868-
tól Budapesten működött, itt hunyt el 1875-ben. Vö. LYKA 1933. 56–57., SZILÁGYI 2005. 181–
182. Szombathelyen Voyta helyét Brenner János (1815–1879) építőmester vette át, aki 1851 dec-
emberében kért iparengedélyt. A város 1852. december 12-én adott számára letelepedési enge-
délyt. MELEGA 2010. 132.

⁹⁵ helyesen: ami alatt; ezalatt

BÉCSI TANULÓÉVEIM

[Így is lett. Felmentem Bécsbe, s] Donát bátyám⁹⁶ másnap beiratott a Politechnikum ipariskolai osztályába, ahol építőmestereket képeznek ki. A tanulási és rajzórák d. e. 8–12-ig voltak.

A Politechnikum előcsarnokában annyi volt a fiatalember, mint egy méhkas előtt. Nekem felette feltűnt a sok magyar beszéd. Kíváncsiságból szóba álltam több magyarral. Úgy mondták, hogy úgy a politechnikum, mint az orvosi és jogi egyetem teli van magyarral azért, mivel Magyarországon nincsenek ily intézetek, azért szorultak fel Bécsbe.

Ilyen nagy intézetet, mint a politechnikum, sohasem láttam, fogalmam sem volt arról, hogy ott egy-egy osztályban 2–300 hallgató jár, az előadásokra bárki szabadon bemehet. Egy pár rokonszenves fiatalemberrel, kik a mérnöki pályára készültek, megismerkedtem. Velük mentem be az ő előadásaikra. Minden szakmának külön hallgatóterme van, s a t. Egy új világ tárult [a] szemem elé. Nagy kedvet éreztem arra, hogy a három év alatt az építészetet érdeklő tananyagot megszerezsem, tanulni, amit csak lehet. Így aztán eljártam a vegyészeti előadásokra akkor, amikor az építési anyagok vegyészeti; a minerológiába, ahol a természetes kövekre vonatkozó; a növényteni előadásokra, amidőn az építéshez szükséges fanemek tulajdonságaira [vonatkozólag adtak elő] s a t. A fizikai előadásokra szorgalmasan eljártam és jegyeztem, ezalatt két évig az ipariskolát is végeztem.

A politechnikum 4-dik évében csupán az építészettel foglalkoznak, t. i. a dinamikai hatásokkal, szóval [a] tudományos részét egész terjedelmében [vették], amit az ipariskolában nem tanítottak, azonban a szépépítészetet nem tanították, arra a képzőművészeti akadémia volt alkalmas. Minthogy nekem időm nem engedte, hogy az akadémiára járjak, Donát bátyám kieszközölte Tietz Károly⁹⁷ műépítésznél, hogy fizetés nélkül dolgozhassam nála. Tietz beleegyezett.

⁹⁶ VOYTA DONÁT (1818–1875) szombathelyi építész 1851 után már Bécsben lakott. MELEGA 2010. 132.

⁹⁷ CARL TIETZ (1832–1874) bécsi műépítész a nyugat-poroszországi Jastrowban született, Oberdöblingben hunyt el. A historizmus jeles képviselője volt. A berlini építészeti akadémián végzett. 1852-től élt Bécsben. Jelentős szerepe volt a körút modern építészeti arculatának kialakításában. Számos középületet, magánházat, palotát tervezett.

Ez a Tietz egy berlini fiatalember [volt], ki a Circus Renz⁹⁸ építéséhez lett a tervező May bécsi műépítész által szerződötve, mert híres decorateurnek⁹⁹ ismerték. May építész nem fejezhette be a circust, mert közben meghalt, eképpen az elkészítés Tietzre lett bízva. A gyönyörű circus általános meglepetést keltett Bécsben. Ezzel Tietz szerencséje meg volt állapítva. Egészen új, meglepő dekoratív műveket alkotott, s így akkora műterme volt, amelyben 8 berlini, [és] egy bécsi rajzoló foglalkoztatott. Itt aztán lehetett tanulni [olyat is], amit még az akadémián sem lehet megtanulni. Az akadémián a régi sablonos stílusokat [oktatták], a berlini iskola pedig az új, gyönyörű stílust használt[a].

Tietznél akartam egy évet tölteni, erre atyámtól engedelmet kaptam. Nagy örömmre Tietznek megtetszettem, mert eltanultam tőle a szépművészetet (dekoratív stílust), aminek ő kiváló mestere volt. Azonban a szerkezetben gyenge volt, szóval ő csak kiváló művész volt.

Nekem 3 havi bejárás után felajánlott havi 80 forintot, ha rendesen bejárok. Nagy örömmel fogadtam ezt az ajánlatot, s atyámnál beszünttettem a további segítséget. Tietznél tanultam meg játszva a perspektívát, amit a politechnikumban a vetületi mértanban oly teoretikusan adták elő, hogy alig egynehány technikus volt képes távlatot készíteni.

Minden berlini fiatalembernek külön-külön épületeket adott ki. Nekem a gróf Schlick¹⁰⁰ tábornok palotaépítését adta ki. Ezen épület a bécsi Glacis-n¹⁰¹ az első épület volt. A császár is igen érdeklődött iránta. A gróf megkérte Tietzet, hogy egyik oldalhomlokzatát rajzoltassa meg csak ceruzával, melyet a császárnak megmutathat. Ezt Tietz reám bízta. A gróf örvendő közölte Tietzcel a császár megjegyzését:

– Sehr schön, nicht so sablonmässig, wie man bisher gewohnt war!¹⁰²

A palota elkészült. Atyám kívánsága ellenére sokkal többet tanultam, és mondhatom, hogy az építészet minden ágában a lehető legteljesebb kiképzést

⁹⁸ *Zirkus Renz*: a Renz Cirkuszt 1853–1854-ben építették. Bécs II. kerületében, a *Zirkusgasse*-ben található.

⁹⁹ *decorateur* (francia) = díszítő

¹⁰⁰ FRANZ SCHLICK GRÓF (1789–1862) császári altábornagy, 1848–1849-ben a III., majd I. osztrák hadsereg parancsnoka. Schlick tábornok galíciai csapataival 1848 decemberében tört be Magyarországra. A *Palais Schlick* 1856–1858 között épült. A *Türkenstrasse* 25. alatt látható.

¹⁰¹ Glacis (francia) = a várak külső széléhez hajló földhányás; a vár- és erődfal előtti elengedetett terep; itt: a várak eltüntetését követően keletkezett építési területet jelölték vele.

¹⁰² Nagyon szép, nem olyan sablonos, amilyent az ember eddig megszokott. (német)

nyertem. Arról, hogy én ezzel a képzéssel¹⁰³ Pápára menjek, hallani sem akartam, ezt meg is írtam atyámnak.

Itt most ki kell térnem közbe esett dolgokra. Először is a francia, [a] következő évben az angol nyelvet sajátítottam el, mert úgy gondolkodtam, hogy képességgemmel nem vagyok helyhez kötve. Történetesen megismerkedtem egy De Riedel [nevű] úrral, aki mint mérnök, 15 évig volt [az] angol vasútépítő társaságnál, [s] most Bécsben tartózkodott. Örültem az ismeretségnek, mivel az angol nyelvben gyakorolhattam magamat és a rokon szakmában is érdekes dolgokat hallottam tőle. Egyszer említette nekem, hogy két angol ismerőstől – kik lenn jártak az eufratesi vasút építésénél – Konstantinápolyból jelezték neki, hogy Bécsen át mennek haza Londonba. Ez alkalommal szeretnének vele beszélni.

Az angolok megjöttek, s rögtön izentek neki, hogy a lipótvárosi *Weisses Lamm Hotel*ben¹⁰⁴ keresse fel őket. Ez megtörténvén, nekem egy küldönczel levelet írt, hogy azonnal látogassam meg. Mikor megjelentem nála, közölte velem, hogy az angolok a vasútépítő cég emberei voltak, és megkínálták őt egy jó állással, mit ő elfogadott.

– Akar-e velem jönni, mint építész, mondja meg? – kérdezte. – Majd’ kibújtam a bőrömből, mondván:

– Kész vagyok Önnel menni!

De Riedel közölte az angolokkal, hogy engem óhajt maga mellé vinni. Természetesen beleegyeztek, és egyben meghívtak mind a kettőnket lunchre,¹⁰⁵ hogy engem is megismerhessenek. Erről az egyik bécsi újság is írt, ezt kimetszettem a lapból, és most is megvan a nagy tárcámban.

Az angolok hazautaztak azzal, hogy a továbbiakra [nézve] értesíteni fogják De Riedelt. Én persze biztosra vettem a dolgot és elláttam magamat az egzotikus útra hosszúszerű bagaria csizmákkal, gumiköponnyeggel, s a t., s vártam a behívást.

Elmúlt 1857. január, nem jött hír. Jött azonban február elején egy szomorú hír Londonból, mely szerint az eufratesi vasúti munkák szünetelnek, mivel a török és [a] perzsa kormány közt a Perzsa-öböl miatt nagy differenciák támadtak. Ez volt az első csalódás életemben.

¹⁰³ értsd: képzettséggel

¹⁰⁴ Fehér Bárány Hotelben.

¹⁰⁵ lunch (angol) = ebéd; az angolok déltájban szokásos kisebb étkezése

Donát bátyámnál laktam és segítetttem neki. Ő naponként el szokott menni a Stierböck kávéházba ebédje végeztével fekete kávéra, [ahol] volt neki egy Tischgesellschaftja.¹⁰⁶ Egyszer azzal jött haza – úgy február vége felé –, hogy egyik ismerőse említette, hogy az Elisabeth Westbahn¹⁰⁷ építésénél egy kis részt – [a] Linz és Amstetten közti részt – egy angol társaság vállalta, és egy fiatal építészre volna szüksége. Amint ezt meghallottam, rögtön kértem Donát bátyámat, mondja meg az ismerősének, hogy én örömmel mennék, tudván angolul.

Dictum factum, megfogadtak és utasítottak, hogy március 1-én utazzam diligence-on¹⁰⁸ Linzbe és jelentkezzem Geo Giles managernél.¹⁰⁹ Ez megtörtént. Ezzel egyszerre Angolországba[n] éreztem magamat, mert akivel csak érintkeztem, mind angol volt. Nemcsak a vezető személyzet, hanem a pallér-féle nép is angol volt, úgy, hogy csak az egész közönséges napszámos munkások voltak németek.

Én egész márciusban Linzben, a központban voltam elfoglalva. Április elején Ennsbe kerültem, ahol az Enns folyón egy nagy hidat építettünk, Whyt mérnök mellé.

Az as[c]hbachi állomás építése még el sem volt kezdve, legfőbb ideje volt ezen állomás megépítésének. Engem rendelték oda, de mivel nem volt nagy állomás, még adtak hozzá nekem [mást is:] három kis hidat akasztottak a nyakamban.¹¹⁰

A vasútépítéssel október végén készen voltunk, s [a] Londonból jött az értesítés szerint az egész személyzetnek a rajnai Frankfurtban kell a továbbiakat bevárni. Ezt két okból utasítottam vissza: először [a] nagy a németgyűlöletem, másrészt az angolokhoz való becsülésem és szeretetem miatt, mert a linzi vasút építésénél tanultam meg ezt a népet megismerni, becsülni és szeretni. Ott ismerkedtem meg és barátja lettem a két King testvérnek, akik mint pénztárosok voltak alkalmazva; a többi mérnökkel és alkalmazottakkal.

Még egy ok volt, hogy annyi év után egyszer hazamenjek. Ez üdőben lettem nagykorú, s nekem szükségem volt édesanyám után maradt kis öröksé-

¹⁰⁶ Tischgesellschaft (német) = asztaltársaság

¹⁰⁷ Die k. k privilegierte Kaiserin-Elisabeth-Bahn a királynéről elnevezett nyugat-ausztriai vasútvonal. A Bécs Nyugati pu.–Linz közötti szakaszt 1858. december 15-én nyitották meg. A Linz–Salzburg közötti szakasz 1860. augusztus 1-jén készült el.

¹⁰⁸ diligence (francia) = delizsánsz, személyszállító postakocsi

¹⁰⁹ manager (angol) = üzleti vállalkozást szervező-irányító szakember

¹¹⁰ helyesen: nyakamba

gemre, mely esedékes volt. Határozott szándékom volt Ausztriának hátat fordítani, és Londonba menni, művelt emberek közé. Kis örökségemre ezen tervem kivitele céljából volt szükségem. [A] King testvéreknek ezen tervemet meg is mondtam, mire készek voltak nekem báty[j]ukhoz, ki londoni könyvkereskedő és kiadó cégtulajdonos, egy ajánló levelet adni Bécsben.

De Reiedeltől kaptam egy sereg ajánló levelet. A linzi vasút építésénél megismerkedtem a londoni cég egy társával, Thomas Brassey-vel,¹¹¹ akinek rokonszenvét bírtam. Tőle úgy váltam el:

– Arevoira a Londres!¹¹²

Ezeket kívül Füssy Tamás[tól],¹¹³ a pápai kisgimnázium igazgatójától kaptam ajánló levelet Rónay Jácinthoz,¹¹⁴ aki a felakasztást elkerülve álutakon menekült ki Londonba, ahol mint menekült Lord Dudley Stuart pártfogásából egzisztenciára¹¹⁵ tett szert.

Atyám határozottan ellene volt, hogy Angliába, vagy egyá[l]talán elmenjek hazulról, én meg megmaradtam határozatomnál. Tehát úgy kellett elszök-nöm, hogy Bécsben dolgom van még, és sikerült így megszök-nöm.

¹¹¹ BRASSEY, THOMAS (1805–1870) angol mérnök, vasútépítési és mélyépítő vállalkozó, aki Nagy-Britanniában, Európában, Kanadában, Ausztráliában, Dél-Amerikában és Indiában is épített vasútvonalakat, és ezekkel kapcsolatos műszaki létesítményeket. A korszerű londoni csatornahálózatot is ő építette. Halálakor Anglia leggazdagabb emberei közé tartozott, vagyona meghaladta a 60 millió font sterlinget.

¹¹² Helyesen: *Au revoir à Londres!* (francia) = Viszontlátásra Londonban!

¹¹³ FÜSSY (Fuchs) TAMÁS ALAJOS (1825–1903) bencés szerzetes, középiskolai magyar-német és történelemtanár. Zimonyban született, középiskoláit Újvidéken és Baján végezte. 1841-ben lépett a bencés rendbe, 1849-ben szentelték pappá. 1848–1855 között tanított Pápán, majd 1855–1864 között a gimnázium igazgatója volt. 1864–1889 között a Szent István Társulat igazgatójaként tevékenykedett. 1889-től haláláig perjel, 1889–1894 között egyben házgondnok Zalaapátiban. Itt hunyt el. Pápán tanártársaival 1858-ban indította az *Ifjúsági Plutarch* c. ifjúsági ismeretterjesztő könyvsorozatot, szerkesztette a *Szünórák* c. irodalmi antológiát (1861–1864). GAÁL 1987. 49–54., BERKÓ–LEGÁNYI 1987.

¹¹⁴ RÓNAY (Leitzinger) JÁCINT JÁNOS (1814–1889) székesfehérvári születésű bencés szerzetes, tanár, 1867-től az Akadémia rendes tagja. 1848-ban a győri nemzetőrség lelkésze, 1849-ben papi biztos, 1850–1866 között Londonban élt. 1866 őszén hazatért. 1871-től Rudolf trónörökös, 1875-től Mária Valéria főhercegnő nevelője volt. 1885-ben 10 példányban kinyomtatott, illetve kéziratban maradt naplója fontos kortörténeti dokumentum. SZINNYEI 1906. XI. 1148–1155. Naplójának válogatott szövege: RÓNAY 1996.

¹¹⁵ A kéziratban: existenciára (latin) = megélhetésre

LONDON – A VILÁG KICSINYBEN

Mindenkit meglátogattam Londonban, akihez ajánló levelem volt. Legjobban megörültem Kingéknek. Oly kedvesen fogadtak, úgy megszerettük egymást, hogy a családdal még ma is érintkezésben vagyok, hisz Mary 1913-ban Budapestre is eljött, hogy lásson bennünket. Oly kedves emlékek fűzik őt hozzánk pápai látogatásukról, hogy ez a ragaszkodás megható. Soha ily kedves, nagy műveltségű családdal nem találkoztam az életben.

Rónay Jácint igen szívesen fogadott.¹¹⁶ Érdekes és feledhetetlen volt e látogatás. Rónay Jácint Londonban Charles Wilson név alatt kapta leveleit. Az ajánló levelet kezembe véve, útnak indultam a Great Portland Road 127. sz. házáig.¹¹⁷ Ott szokásos háromszoros kopogtatásra kinyillott az ajtó. Egy tisztán öltözött szobalánytól kérdeztem, hogy dr. Rónay itthon van-e. Mire azt a választ kaptam, hogy jelenleg nincs hon, de lehet, hogy nemsokára hazajön, addig tessék a parlourban¹¹⁸ várakozni. Amint a parlourba benytok, láttam egy függőcsillárt magyar nemzeti szalaggal körülkötve, és a szobában 5 úriembert, kik részben a pamlagon, zsöllyeszékeken ültek, és egy, az ablakban álló, egy újságot olvasó férfit láttam.

Jó napot kívánva mondtam, hogy dr. Rónayt kívántam meglátogatni. Eközbe[n] egyik úr a másikkal magyarul beszélt. Meglepődve kérdeztem, hogy az urak mind magyarok-e – persze magyar nyelven. Azok is meg voltak lepelve. Az egyik azt kérdezte tőlem, hogy hova való vagyok.

– Veszprém megyei vagyok.

– Akkor – mondá a kérdező –, akkor ismeri ön az én bátyámat, Ihász Imrét?¹¹⁹

¹¹⁶ Rónay naplójának legújabb kiadásában (válogatás) ennek nyomát nem találjuk. Vö. RÓNAY 1996.

¹¹⁷ Rónay 1862-ben a Great Portland Street 162. sz. alatt lakott. RÓNAY 1996. 295.

¹¹⁸ parlour (angol) = nappali, társalgó

¹¹⁹ IHÁSZ IMRE (1803–1885) Veszprém megyei (hathalmi és lőrintei) nagybirtokos, virilis jogon haláláig megyebizottsági tag, több mint három évtizeden át a bakonytamási evangélikus egyházközség felügyelője, Ihász Dániel honvéd ezredes bátyja. Ihász Sándor nagydémi (Veszprém vm.) birtokos és Nagy Erzsébet legidősebb fiaként 1803-ban Hathalmon született, 1885. február 14-én ugyanott halt meg. Az 1875. május 4-én alakult Veszprém megyei Szabadelvű Párt alapító és választmányi tagja volt. 80. születésnapját még egészségesen ünnepelte, de egy-két év múlva szélhűdés érte, amelyből szerencsésen felépült. 1885. február 26-án nagy pompával, a vidék elitjének és népének részvételével temették. Temetését szokatlan módon a győri *Arrabona Temetkezési Vállalat* végezte. A szertartáson Tatay Sámuel bakonytamási evangéli-

– Már hogyan ismerném az Imre bácsit, hiszen szegről-végről atyafiak volnánk.

– Hogyan? – kérdezé ez az úr.

– Hát úgy – felelém –, hogy az Imre bácsinak a sógora, Artner Tivadar [az] édesanyám egyik nővérét bírja feleségül!

– No, derék – mondá a kérdő úr – én pedig Ihász Dániel¹²⁰ vagyok.

Akkor elkérdezte, mióta vagyok Londonban, és mivel foglalkozom. Mire a kellő feleletet megadtam, mondván, hogy Rónayhoz csak [a] reggeli órákban vagyok [hivatalos], az urak egymás után kezét fogtak velem, sok sikert kívánva vállalkozásaimhoz. Az ablaknyílásban újságot olvasó úr Pulszky Ferenc¹²¹ volt!

Másnap reggel éppen jókor érkeztem, Rónay már fel volt öltözve. Rónay igen jól fogadott, s kérdezte, hogy mi hozott engem Londonba. Megmondtam neki.

– Hisz akkor nem is idegen itten.

Kérdezte, hogy hol lakom. Úgy mondtam, hogy még a hotelban, de majd keresek ide az ő közelében lakást. Megkért, hogy néha látogassam meg, hogy az otthoniokról beszélhessek neki.

kus lelkész és Gyurácz Ferenc pápai lelkész mondott búcsúbeszédet. Lajos fia képzett gazdaként 1873-ban vette át tőle lőrintei birtokát. 1885-ben édesapja emlékére a Veszprémi Evangélikus Egyházmegyében 2000 forint értékben jótékony alapítványokat tett. BOGNÁR 1885., N. N.: Ihász Imre temetése. = PL 12 (1885) 9. sz. (március 1.) 34., N. N.: A veszprémi ág. evang. egyházmegye. = PL 12 (1885) 19. sz. (május 10.) 77., N. N.: Ihász Lajos beiktatása. = PU 1 (1899) 50. sz. (december 3.) 4–6.

¹²⁰ IHÁSZ DÁNIEL (1813–1881) 1848/49-es honvéd ezredes. Nagydémen (Veszprém vm.) született Ihász Sándor és Nagy Erzsébet házasságából. 1828-tól a császári seregben szolgált, 1848-ban főhadnagyként lépett át a honvédseregbe, ahol Bem tábornok seregében küzdött. Kossuth szárnysegédje lett, az emigrációba is elkísérte. 1858-ban Londonban tartózkodott, 1859. június 24-én az olaszországi magyar légió parancsnoka lett. 1881. április 10-én Baraccone di Collegnóban hunyt el. SZINNYEI 1897. V. 15–16. Olaszországi ténykedéséről: RUHMAN 1942. Nagydémen még aznap táviratilag értesültek haláláról. Április 18-án Bognár Endre lovászpatonai evangélikus lelkész Nagydémen gyászistentiszteletet tartott a „jeles hazafi emlékére”. N. N.: Ihász Dániel requieme. = PL 8 (1881) 19. sz. (április 24.) 72.

¹²¹ CSELFALVI ÉS LUBÓCI PULSZKY FERENC (1814–1897) eperjesi születésű politikus, író, újságíró, szerkesztő, régész, 1838-tól a tudományos akadémia levelező, 1840-től rendes tagja, 1895-től másodelnöke. 1848-ban pénzügyi, majd külügyi államtitkár; a Honvédelmi Bizottmány tagjaként a közlekedési tárca vezetője. 1849-ben londoni követ. Emigránsként 1860-ig Londonban, majd Torinóban és Firenzében élt. Hazatérése után a Pesti Napló szerkesztője, illetve 1869-től 1894-ben történet nyugdíjazásáig a Nemzeti Múzeum igazgatója volt. SZINNYEI 1906. XI. 221–245.

Találtam is még aznap tőle a harmadik utcában, [a] London Street 19. [számú] házban. Rónaytól tudtam meg, hogy az a ház, amelyben lakik, magyar emberé, valami Pichler nevű, aradi származású, de régen Londonban letelepedett zongoragyárosé.¹²² Most már értettem, mért volt a csilláron nemzeti színű szalag, és mért találtam ott annyi menekült magyart!

Thomas Brassey beváltotta ígéretét, amint angoltól mást várni nem is lehetett – azonnal adott munkát. King is meghívott vasárnapra ebédre, hogy a családját megismerjem. El is mentem örömmel. Ő London külső szélén lakott kertek és villák közt, egy kedves miliőben. Ez a Parliament Street és Bridge Street sarkán,¹²³ tehát a Parliament-ház és a Westminster Abbey-vel¹²⁴ szemben volt könyvkereskedésétől jó félóra távolságra volt kocsival.

Megjelenésemkor egy meleg, szerető családot láttam; egy derék, előkelően nyugodt úri nőt, ki kezet adva örömét fejezte ki látogatásomon, és bemutatta kis, bölcsőben fekvő lányát, Alice-t, King papa pedig 3 éves kis Mary leányát. 11 óra volt ekkor, tehát délig megmutatták szép házi kertjüket, én a kis Maryt, egy a kertben levő talicskán kocsikáztattam meg, a szülék nagy öröme, mivel látták, hogy a magyar vendégük is a szív és kedély embere. Közvetlenséggel és modorommal kiváltottam az ő szeretetüket és becsülésüket. Ott voltam kedves kis körükben estig. Megígértették velem, hogy gyakran meglátogatom őket, amit meg is tettem, de mindig csak vasárnap, amikor a Philipp is egész napot ott tölt.

Egyszer a hozzájuk közel levő Cristal Palace-ba,¹²⁵ máskor másfelé rándultunk ki – szóval, Kingéknél bennfentes voltam.

Üres időmet a város, az élet, a szokások, az architectura¹²⁶ megismerésére fordítottam. Amit csak láttam, az mind eltérő volt a szárazföldi városoktól. A vidékre is ki-ki rándulva meglepetve láttam azt a magas kultúrát. Tiszta, széles ország- és mellékutak, a dróthálóval bekerített termőföldek, nincs por,

¹²² Pichler Ferencről van szó. Vö. RÓNAY 1996. 338.

¹²³ a Parlament utca és a Híd utca sarkán

¹²⁴ A Szent Péterről elnevezett Westminster-apátság London építészeti és történetileg egyik legjelentősebb gótikus épületegyüttese, temploma az angol uralkodók koronázási és temetkezési helye. A bencés apátságot Hitvalló Eduárd építtette, 1065-ben szentelték fel. A későgótikus VII. Henrik-kápolnát 1503–1519 között építették.

¹²⁵ A *Crystal Palace* a Hyde Parkban található modern vasszerkezetű üvegpalota volt, melyet Joseph Paxton tervei szerint az 1851. évi londoni világkiállításra építettek. Az 1851. május 1-jén megnyílt világkiállítást Rónay Jácint is megörökítette naplójában. RÓNAY 1996. 136–138.

¹²⁶ architectura (latin) = építészet

nincs sár, enyhe [a] levegő, dús lombozat és virágok, szóval: az egész vidék egy elragadó szép kertnek mondható!

London nem a város, hanem egy világ kicsinyben, ahova a világból minden érdekes és értékes dolog ö[s]sze van hordva. A Brit Museum¹²⁷ egy egész világ, azt a tárgygazdagságot sehol sem látni, mint ott. [A] Görögországban kiásott szobrok – épek, és csonkák –, épületrészek; Assyriából szinte kiásott épületrészek, Ninivéből szinte. Hisz már húsz éve, hogy Egyiptomból hazahozták Cleopatra küjét,¹²⁸ és felállították Londonban a Themze partján. Ez egy 15 méteres obelis[z]kkőből egy darab. Ezt úszva, hajó után kötve hozták tengeri úton. Ezt csak angol tudta megcsinálni!

A magam szakmájában soha nem látott remek épületeket láttam angol gót stílusban, nem győztem gyönyörködni bennük. Messze vinne célomtól, ha minden részletre megtenném tapasztalatimat. Még csak annyit, hogy Londonban május közepétől egész szeptember végéig remek idő van, de a tél beálltával a ködök rászállnak a városra, melyek a száz- és százezer kémények füstjét megkötik, sötétség borítja el a várost kora este és [ez] tart tavaszig! Ez borzasztó. Szökik is előle, aki teheti, és vagy a Rivierára, vagy Olasz- és Spanyolországba. W. Roberts, Mary férje egy télre Algierba¹²⁹ ment!

A napok, hetek és hónapok folytak, megértük az olasz háborút is.¹³⁰ Ezt megelőzve május hó folyamán Kossuth Lajos bejárta Angliát¹³¹, minden na-

¹²⁷ *British Museum* a modern európai múzeum mintája, a világ egyik legnagyobb múzeuma. A parlament 1753. június 7-én iktatta törvénybe a múzeum létrejöttét, melyet 1759. január 15-én nyitottak meg a tudósok és az érdeklődő nagyközönség előtt. A múzeum Sir Hans Sloane (1660–1753) fizikus és tudós természettudományi gyűjteményén alapult, melyet végrendeletileg II. Györgyre hagyott.

¹²⁸ értsd: kövét

¹²⁹ Algier, Alger (francia) = Algír mediterrán klímájú észak-afrikai város a Földközi-tenger partján. 1541-től török, 1830-tól francia fennhatóság alatt állt. Afrika gyarmatosításának francia központja volt, 1962-től Algéria fővárosa.

¹³⁰ 1859-ben III. Napóleon francia császár támogatásával megindult olasz–osztrák háború, amely osztrák vereséggel végződött. A zürichi békeszerződésben (1859. november 10.) Ausztria lemondott Lombardiáról. A Bourbonok dél-olaszországi uralmát Garibaldi hadjárata döntötte meg. Az olasz szabadságharcban a június 5-én Genovában megalakult Magyar Légión is részt vett. BENDA 1983. III. 719., ZÖLLNER 1998. 306–307.

¹³¹ Kossuth Lajos 1852 nyarán tartósan Londonban telepedett le, ahonnan 1861 májusában költözött Itáliába. 1859. május 6-án Kossuth Párizsban részt vett a magyar emigráns kormány (Magyar Nemzeti Igazgatóság) megalakításában, majd Londonba utazott. Nagygyűléseken lépett fel Anglia és Skócia nagyvárosaiban, hogy felkeltse a britek magyarok iránti rokonszenvét, semlegességre bírja őket, s el tudja tartani családját. Június 2-án már Itáliába készült, hogy csatlakozzon a többi magyar emigránshoz. SZINNYEI 1899. VI. 1104., LUKÁCS 1984. 145–146., PAJKOSSY 1999. 16. Itáliába indulásáról: RÓNAY 1996. 237.

gyobb városban beszédet tartott a be nem avatkozás ellen, és sikerrel. Utolsó beszédét Londonban a Guild Hallban¹³² tartotta, amelyen én is ott voltam, de alig hallottam valamit, annyi ember volt ember hátán. De megvettem az újságot, azt hazahoztam, de nem tudom, hová lett. A háború júniusban tört ki.¹³³ A menekült magyarok – nehánya kivételével – Kossuth[t]al együtt mind lementek Olaszországba, Szardíniába, illetve Turinba,¹³⁴ hogy ott segítségére legyenek a magyar ügynek. Rónay nem ment el.

Megemlítem még, hogy [a] magyar fiúkkal való ismerkedésem révén meglátogattam Reményi Edét,¹³⁵ kinek nevét akkor hallattam először. Egy két- vagy háromemeletes ház legfelsőbb emeletén egy kis szobácskában feküdt betegen. A fiatalemberek úgy mondták, hogy ez az angol királyné udvari hegedűse. Azóta csak [a] következő évben Magyarországon láttam, nagy hetykén lépkedve, és mindenütt szemtelenkedve!

Thomas Brasseytől hallottam, hogy a cég egy spanyolországi vasút építésére is adott be ajánlatot, s ha tetszik, oda mehetek. Ebben bizakodva elkezdtem spanyolul tanulni, ami nekem könnyen ment, mivel az olaszhoz nagyon hasonlít. Ez a dolog sokáig húzódott, míg végre megtudtuk, hogy a cég a vállalatot¹³⁶ nem nyerte el.

Folyt az idő, és munkáimat is végezve, kérdeztem Brasseytől, hogy most mi lesz velem, mivel az olasz háború után minden pangott Angliában.

¹³² A *Guildhall* eredetileg a kereskedők és céhes iparosok székháza volt, amely az 1666. évi nagy tűzvészben leégett. Napjainkban a belváros (City of London) városháza, hivatalos rendezvények színhelye. Könyvtár, művészeti galéria is található benne. Kossuth 1859 májusában tartotta előadássorozatát, amelynek utolsó állomása a Guildhall volt. Kossuthot először 1851. október 23-án, Londonba érkezése után fogadták a Guildhallban, „hol a világváros első polgára, a Lord Mayor, átnyújtja neki a városi hatóság aranyba foglalt hivatalos üdvözlését. Oly kitüntetés volt ez, mely eddigelé csak idegen fejedelmeknek esett osztályrészül.” RÓNAY 1996. 149.

¹³³ I. Ferenc József 1859. április 28-án kiáltványban tudatta népeivel a Piemont elleni támadás megindítását. A mintegy 150 ezer főnyi osztrák sereg másnap átlépte a piemonti határt a Ticino folyónál. Ezzel kezdetét vette az olasz-francia és osztrák háború, amely során az osztrákok június 4-én Magenta mellett, június 24-én Solferinónál súlyos vereséget szenvedtek. BENDA 1983. III. 718–719.

¹³⁴ Turin = Torinó, észak-olaszországi város a Pó folyó mentén, Piemont székhelye, 1861-től 1865-ig az egyesített Itália fővárosa.

¹³⁵ REMÉNYI EDE (1828–1898) világjáró hegedűművész, zeneszerző. 1842–1845-ben a bécsi konzervatóriumban tanult, 1848/49-ben honvéd százados, 1849-ben emigrált. 1854–1855-ben Londonban Viktória királynő „udvari virtuóza” volt, innen az USA-ba ment, 1860-ban amnesztiával hazatért. 1870-ben a Nemzeti Színház hangversenymestere. 1878 őszén feleségével, Fáy Gizellával véglegesen az USA-ban telepedett le. San Francisco-ban koncert közben érte a halál 1898. május 15-én. Hegedű-átiratai jelentősek.

¹³⁶ értsd: megbízást, vállalkozást

Brassey azt mondta, hogy most itt nem adhat dolgot, azonban van nekik vasútépítésük Ausztráliában a Sydney és Melbourne vonal, továbbá Kelet-Indiában egy ennél hosszabb vasútépítésük.

– Oda mehet a kettő közül, ahová akar. – Mondtam neki, hogy ezt meg gondolom. Magamban gondolkodtam, és Kinggel is megbeszélve, ő is helyeselte az én nézetemet, t. i. Ausztráliát választottam, mivel annak a déli féltekén hasonló éghajlata van a mienkkel.¹³⁷

Ezt elmondtam Rónay Jácintnak is, ki azt kérdezte:

– Hát miért nem akar Kelet-Indiába menni inkább? – Erre azt feleltem:

– Lehet, hogy a forró klíma nekem nem tesz jót, és az ottani sipáhhik¹³⁸ ismét revoltálni¹³⁹ kezdenek.

Erre megjegyezte Rónay, hogy nincs igazságom.

– Mert ha úgy él, mint ott kell élni, t. i. növényeledellel, és gyümöl[c]cselel, italul pedig vagy vizet, vagy limonadét iszik, és nem úgy él, mint azok az angolok, akik ott is éppen úgy élnek, mint otthon, és bort, whiskit¹⁴⁰ – pálinkát – isznak, és csupa húst esznek. Ami pedig a szegény sipahi felkelését illeti, álljon Ön is közéjük, és verjék ki ezt a komisz angolt. (Ipsissima verba¹⁴¹) Mit keres ott!

Én azomban¹⁴² megmaradtam határozatom mellett, ezt ki is jelentettem Brasseynek.

– Ez hosszú út – mondá –, meg kell nézni a hajót, amelyen ily hosszú utat meg lehet tenni. Azért ajánlom, menjen el Liverpoolba, nézzen ott hajót, ha nem találkoznék alkalmas hajó, várjon, míg új hajók érkeznek a kikötőbe.

Nem találtam alkalmas hajót, tehát elnapoltam [az utazást] és vártam egy ideig. Ezen idő alatt tervemet megírtam atyámnak, de remálottam,¹⁴³ azért nem küldtem el a levelet, hagyván akkorra, amikor hajót találok.

¹³⁷ A következő mondat áthúzással, alig olvashatóan törölve: *King azt is elmondta, hogy az ő Horace fia is ott telepedett meg, módját találom ismerkedni. Ők is örülnének ennek.*

¹³⁸ 1857–1858-ban a brit gyarmatosítók, a Brit Kelet-Indiai Társaság képviselői ellen Badahur sah vezetésével fellázadtak az indiai benszülött katonák, a szipojok, akiknek létszáma elérte a 257 ezer főt. A felkelés központjai Delhi, Kanpur és Lakhnau városok voltak. A felkelést – az első indiai függetlenségi harcot – a britek kegyetlenül leverték, áldozatuk mégsem volt eredménytelen. 1858-ban megszűnt a Társaság gyarmati uralma. Indiát alkirály irányításával a brit korona fennhatósága alá rendelték és a helyi elitet ezután bevonták a hatalom gyakorlásába. India csak 1947-ben rázta le magáról a gyarmati függést, s vált független állammá.

¹³⁹ revoltálni (latinból) = lázadni

¹⁴⁰ helyesen: whiskyt

¹⁴¹ Ipsissima verba (latin) = a legsajátságosabb szavai, értsd: szóról szóra így mondta.

¹⁴² helyesen: azonban

Már kezdett tavaszodni, újra elmentem Liverpoolba,¹⁴⁴ hátrahagyva a háziasszony nál, hogyha levelem érkezne, küldjék utánam Liverpoolba, mert ott valószínűleg 6–10 napot kell töltenem. Elindulásom előtt adtam fel a megírt levelet atyámhoz. Liverpoolban találtam megfelelő hajót, és egyben atyám levelét, melyben azt írja: „*Kérlek, hagyjál fel kalandos terveiddel és jöjj mielebb haza, mert naponként várjuk, hogy Garibaldi egy hadsereggel betör Magyarországra, hogy az országot felszabadítsa az osztrák uralomtól. Magyarország ismét szabad lesz, lesz itthon elég dolgod.*”

És ilyen körülmények közt megmozdult bennem a magyar szív. Elhatároztam magamat, hogy hazamegyek. Elmentem Brasseyshez, hogy atyám hazahív, mert kilátás van rá, hogy egy segítő hadsereg a magyar volt tábornokaink élén jön be, és felszabadítja az országot.

– No, ha így van, én is helyeslem ezt az elhatározását, és kívánom, hogy a magyar ügy győzzön, mert én a magyar ügy iránt mindig érdeklődtem, hiszen 1859-ben, mikor Kossuth Angliába jött, roppant ünnepséggel fogadtuk, oly népszerű volt a népnél.¹⁴⁵ Én is egy üdvözlő csoportot vezettem Kossuth elé és üdvözöltem, mire ő kezét adva megköszönte a meleg fogadtatást.

– Tehát isten vele, kívánom, sikerüljön. Fogadja ezt a kis útiköltséget! – Átadott 10 font sterlinget, és eszébe jutván, egy bizonyítványomat, amit a Sir Marton Reto cég részemre – a linzi vasúton töltött időmre – nekem adott. Ez a bizonyítvány máig is megvan írásaim közt.

Miután londoni ismerőseimtől, és a kedves King családtól elbúcsúztam, utoljára Rónay Jácintot kerestem fel, elmondva neki, hogy tervem dugába dőlt, és apám hívására megyek holnap haza. Kérdeztem tőle, hogy mit üzen haza.

– Hát tisztelem minden ismerősemet, különösen Füßy Tamás barátomat!
– De ha majd kérdeni fogják, hogy mikor jön haza, mit mondjak?
– Hogy addig, míg Magyarország ismét Magyarország nem lesz, nem megyek haza.

¹⁴³ remálottam (a latin remanere szóból) = elhalasztottam

¹⁴⁴ Liverpool: kikötőváros Észak–Nyugat-Angliában, a Mersey-folyó torkolatának keleti oldalán. London után ekkoriban a brit birodalom második legnagyobb kikötővárosa volt, a világkereskedelemnek mintegy 40%-a ment át rajta. Az ír bevándorlásnak köszönhetően a lakosságuk mintegy negyede ír volt az 1850-es években.

¹⁴⁵ Kossuth Amerikából 1852. július 14-én indult vissza Európába. Ezután 1857 végéig élt Londonban. 1859 májusában, a francia–olasz és osztrák háború megindulása előtt tartott felolvasásokat Anglia városáiban. SZINNYEI 1899. VI. 1103–1105.

Ez volt az utolsó búcsú. Azomban¹⁴⁶ elébe vágva a dolgoknak, illetve eseményeknek, megemlítem, hogy Rónay Jácintot meglátogattam Gödöllőn 1876. novemberben, de erre sor kerül, ha már ezen évnél tartok.¹⁴⁷

Hazamenet este értem Győrrre, akkor addig volt vasút Wien–Raab [között].¹⁴⁸ Vacsorára Kovács bácsiékhoz¹⁴⁹ mentem. Ki nem fogytak a kérdéskedésből. Ott volt vacsorára Velsz Károly¹⁵⁰ bátyám Páparól. Kérdeztem, hogy mikor megy haza.

– Én – úgymond – éjjel megyek, úgyhogy reggelre otthon legyek.

Kértem, vigyen el engem is. Persze, hogy elvitt.

(FOLYTATJUK)

¹⁴⁶ helyesen: azonban

¹⁴⁷ Rónayt 1875. február 5-én bízták meg Mária Valéria főhercegnő oktatására és nevelésére. E feladat alól csak 1883. május 29-én kapott felmentést. SZINNYEI 1906. XI. 1152.

¹⁴⁸ A Bécs–Bruck vasútvonalat 1846-ban, a Bruck–Győr közöttit pedig – a gloggnitzi vasúttársaság beruházásaként – 1855. december 24-én adták át a forgalomnak.

¹⁴⁹ DR. KOVÁCS PÁL (1808–1886) orvos, író, lapszerkesztőről van szó. Életéről és működéséről legújabbban: BAKSA 2008.

¹⁵⁰ Welsz Károly 1812 körül született. Bábsütő mesternek tanult. 1848-ban Pápán házbirtokos, bábsütő, politikai választójoggal bírt, a május 28-án összeírt nemzetőrség tagja volt. Idős korában a várostól kegydíjat kapott, amit időközben bekövetkezett halála miatt a városi közgyűlés 1895. szeptember 9-én tartott ülésén törölt. H. Szabó 1994.95, HUDI 2001. 155., N. N.: Városi közgyűlés. = PK 5 (1895) 38. sz. (szeptember 15.) 2–3.

RÖVIDÍTÉSEK

EV	= Esztergom és Vidéke
PL	= Pápai Levéltár
PU	= Pápai Ujság
PV	= Pápa és Vidéke
s a t.	= satöbbi
SSz	= Soproni Szemle
SzSz	= Székesfehérvári Szemle
t. i.	= tudniillik
VL	= Vas megyei Lapok
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár
VeML PL	= A Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára

IRODALOM

- BAKONYVÁRI 1896 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896.
- BAKONYVÁRI 1898 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a bannonhalmi benczések idejében pálosok idejében (1806–1896). Pápa, 1898.
- BAKSA 2008 = Dr. Kovács Pál emlékezete. Szerk.: Baksa Péter. Győr, 2008.
- BALASSA-KRALOVÁNSZKY 1983 = BALASSA László-KRALOVÁNSZKY Alán: Veszprém. Bp., 1983. (Panoráma – magyar városok)
- BALI 2000 = BALI József: Megkondult a kápolnaharang. Pápa, 2000.
- BENDA 1983 = Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Főszerk.: Benda Kálmán. Bp., 1983.
- BERKÓ-LEGÁNYI 1987 = BERKÓ Pál-LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. [Győr, 1987.]
- BOGNÁR 1885 = BOGNÁR Endre: Ihász Imre 1803–1885. = PL 12 (1885) 9. sz. (március 1.) 33–34.
- BONA 1988 = BONA Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
- BONA 2000 = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás). Bp., 2000.
- BOTTLIK et al. 1967 = Veszprém. Útikönyv. Írta Bottlik Mihály, Éri István, Hungler József et al. Bp., [1967]. (Panoráma útikönyvek)
- CHOLNOKY 1938 = CHOLNOKY Jenő: Veszprém. Kalocsa, 1938. (A Balatoni Társaság Könyvtára IV.)
- CZAGÁNY 1978 = CZAGÁNY István: Hauszmann Alajos művészetének stíluskorszakai. = Művészettörténeti Értesítő XXVII (1978) 4. sz. 225–255.
- CZUCZA 2007 = CZUCZA Emma: Áttelepülésem és első pápai éveim. Naplórészlet 1918–1936. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 52.)
- DORNYAY 1927 = DORNYAY Béla: Bakony. Bp., 1927.
- ERDŐDY 1984 = ERDŐDY Ferenc: Adatok a somlói kastély építésének történetéhez. = Műemlékvédelem XXIV (1984) 1. sz. 19–22.

- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. I–IV. Pest, 1851.
- GAÁL 1987 = Életpályák – életművek. [A pápai pálos, majd bencés gimnázium alapításának 350. évfordulójára.] Válogatta, összeállította és sajtó alá rendezte Gaál Zoltán. Győr, 1987.
- GENTHON–ZÁDOR 1968 = Művészeti lexikon I–IV. Szerk. Genthon István–Zádor Anna. Bp., 1968.
- H. SZABÓ 1998 = H. SZABÓ Lajos: Pápa város jeles díszpolgárai. Pápa, 1998.
- HARMATH–KATSÁNYI 1984 = HARMATH István–KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 10.)
- HERMANN 1996 = [Pápa város polgármestereinek, tanácselnökeinek névjegyzéke.] = Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk.: Hermann István, a szerkesztésben közreműködött Somfai Balázs. Pápa, 1996. 206.
- HERMANN 1999a = HERMANN Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltárának kiadványa. Sopron, 1999.
- HERMANN 1999b = HERMANN Róbert: Az íhászi ütközet emlékkönyve 1849–1999. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 1999.
- HERMANN 2001 = HERMANN Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Bp., 2001.
- HOLCZHEIM 1877 = HOLCZHEIM K[ároly]: Az építendő állandó színház ügyéhez. = VL 1877. március 25. 1.
- HORVÁTH–TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek–TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa város ismertető leírása. Pápa, 1936.
- HUDI 1995 = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből 2.)
- HUDI 2001 = Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Hudi József. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények forráskiadványai, Forrásközlések 2.)
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Szerk.: Lipták Dorottya. Bp., 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Gondol Gábor önéletírása = AP X (2010) 3–4. sz. 305–328.
- KAPOSSY 1905 = Pápa város egyetemes leírása. Összeáll.: Kapossy Lucián. Pápa, 1905. [Reprint kiadása: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1989.]
- KIS 2001 = KIS Ernő: Imre deák. = Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Szerk.: Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 81–82. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.)
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.
- LÁSZLÓ 2009 = LÁSZLÓ András: Diákélet Pápán. Ford. Huszár Ágnes. Pápa, 2009. (Jókai Füzetek 61.)
- LUKÁCS 1984 = Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Bp., 1987.
- LUX 2007 = LUX Ibolya: Évek, évszakok: a juharfa emlékezik. Az előszót írta, a szöveget gondozta és szerkesztette: Nagyvárad Enikő. Pápa, 2007. (Jókai Füzetek 53.)
- LYKA 1933 = LYKA Károly: Egy magyar építész-család. = Magyar Művészet 1933. 57–59.
- MARTONFALVAY 2000 = Martonfalvay Imre deák emlékirata és naplótöredéke. Pápa, 2000.

- MELEGA 2010 = MELEGA Miklós: Képek a szombathelyi Brenner család életéből. = Előadások Vas megye történetéről V. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2001. 131–154. (Archivum Comitatus Castriferrei 4.)
- MERÉNYI 1970 = MERÉNYI Ferenc: A magyar építészet 1867–1967. 2. változatlan kiad. Bp., 1970.
- MÉSZÁROS 1988 = MÉSZÁROS István: A pápai bencés gimnázium. H. n., 1988.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél-SZABÓ Lajos: Pápa. Bp., 1989. (Panoráma – Magyar városok)
- PAJKOSSY 1999 = Kossuth Lajos. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és jegyzeteket írta Pajkossy Gábor. Bp., 1998. (1999) (Magyar Szabadelvűek)
- PETTEND 1934 = N. N.: A pettendi Luczenbacher-kastély építője. = SzSz 4 (1934) 1–2. sz. 38.
- PÖLÖSKEI 2009 = PÖLÖSKEI István: Lovászpátona. Pápa, 2009.
- RÓNAY 1996 = RÓNAY Jácint: Napló. (Válogatás) Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Hölvényi György. Budapest–Pannonhalma, 1996. (METEM Könyvek 13.)
- RUHMAN 1942 = RUHMAN Jenő: Ihász Dániel az olaszországi magyar emigrációban. = SSz VI (1942) 4. sz. 233–256.
- SCHÖPFLIN I–IV. = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színházművészeti lexikon. Bp., 1929–1931. [Az első három kötet évszám nélküli, a negyedik 1931-ben jelent meg.]
- SISA 1994 = SISA József: Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Bp., 1994.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.
- SOMFAI 1994 = Pápa mezőváros igazgatása 1848/49-ben. = Tanulmányok Pápa város történetéből. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 351–368.
- SZÉKELY 1994 = Magyar színházművészeti lexikon. Főszerk.: Székely György. Bp., 1994.
- SZILÁGYI 2005 = SZILÁGYI István: Szombathely város építés- és építészettörténete a dualizmus korában. Szombathely, 2005.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- TILCSIK 2009 = TILCSIK György: Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. században. Szombathely, 2009. (Archivum Comitatus Castriferrei 3.)
- TÓTH 2004 = TÓTH Béla: ...Emlékezzél meg az egész útról... [A pápai evangélikus gyülekezet és egyházmegye története]. Pápa, 2004.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Pápa, 1981.
- VEZÉNYI 2000 = VEZÉNYI Pál: Pápai emlékek. Pápa, 2000.
- VOYTA 1880 = VOYTA Adolf: Sommerset-house. Uti jegyzeteimből. = PL 7 (1880). 1. sz. (január 1.) 2.
- WINKLER 2007 = WINKLER Gábor: Pápai éveim. Pápa, 2007.
- ZÖLLNER 10998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Bp., 1998. (Europica Varietas)

ZUSAMMENFASSUNG

JÓZSEF HUDI

Die Erinnerungen Aadolf Voytas

In der Zeitschrift „Acta Papensia“ erschienen in den vergangenen Jahren bereits mehrere Lebenserinnerungen, Autobiographien und Tagebücher. Hier wird nun der erste Teil der Erinnerungen des Baumeisters Adolf Voyta (1834–1923) abgedruckt, die dieser in seinen späten Lebensjahren verfasste.

Adolf Voyta wurde am 25. Okt. 1834 in Pápa geboren, wo sein Vater als Baumeister berühmt war und 1865–1885 auch als Bürgermeister der Stadt wirkte. Sein Sohn besuchte in Raab/Győr und Steinamanger/Szombathely die Schule und studierte 1853–1856 am Wiener Polytechnikum. Nach dessen Abschluss arbeitete er im Planungsbüro des aus Berlin stammenden Wiener Architekten Carl Tietz und beteiligte sich anschließend als Ingenieur am Bau der Bahnlinie Linz-Amstetten. Später lebte er in London, wo er sein Fachwissen vervollkommnete. Nach seiner Rückkehr 1860 war er erst in seiner Vaterstadt, dann ab Ende 1893 als Baumeister in Budapest tätig. Seine Theatergebäude brachten ihm landesweiten Ruhm ein. In den 1880er und 1890er Jahren plante und baute er mehrere jeweils 300 bis 800 Zuschauern Platz bietende Theatergebäude im Stil der Neorenaissance.

Der erste Teil seiner Erinnerungen befasst sich mit seiner Familie, seiner Kindheit und seinen Wiener bzw. Londoner Jahren.

KUNCZE LEO

A pápai bencés algimnázium könyvtárai¹

APÁPAI PÁLOS, MAJD BENCÉS GIMNÁZIUM a város és vonzáskörzete főként katolikus lakosságának középfokú oktatását biztosította 1948-ban bekövetkezett államosításáig.

A pálos rendet 1638-ban hívta a városba gróf Csáky László zálogbirtokos, aki kolostort, templomot és gimnáziumot építtetett számukra.² A rend 1786. február 7-én történt felszámolása³ után a gimnázium nem szűnt meg: benne expálosok és világi tanárok tanítottak. 1786. november 25-én hasonló sorsra jutott a bencés rend is, amelyet azonban I. Ferenc 1802. április 25-én kiadott rendeletével visszaállított. Ezt követően a pannonthalmi főapátság Esztergomban, Győrben, Kőszegen, Pápán, Pozsonyban tartott fenn gimnáziumokat.⁴ Pápán a bencés rend 1806-ban vette át a pápai gimnáziumot, melyet 1948-ig működtetett.⁵

A bencések a tanításhoz kezdettől használtak könyveket, az iskolai tanári és diákkönyvtár azonban csak a XIX. század második felében különült el egymástól. Pápán Kuncze Leo gimnáziumi professzornak köszönhető a korszerűen rendezett és nyilvántartott könyvtárak kialakítása.

Kuncze Ferdinánd (rendi nevén Leo) 1840. május 15-én született Pozsonyban. 1858-ban lépett a bencés rendbe; Győrben érettségizett, a teológiát Pannonthalmán végezte. 1863-ban felesküdt, 1865. augusztus 2-án miséspappá szentelték. 1865–1869 között a pápai, 1869–1870-ben a komáromi gimnáziumban tanított. Pápán többek közt szépírást és francia nyelvet tanított.⁶ 1870-ben

¹ Az írás eredeti címe: *A pápai sz. b. r. [szent Benedek rendi] algymnasium könyvtárai*. A szerkesztő eredeti lábjegyzete: „K. L. ur a pannonthalmi bencések összes székháza könyvtárainak történetét írja, melyből e közleményt szíves volt lapunk számára megküldeni. Szerk.” Az írás lelőhelye: Pápai Lapok IV (1877) 17. sz. (április 29.) 65–66.

² Az 1638. június 21-én a pápai várban kelt telepítőlevelet közli: BAKONYVÁRI 1896. 47–48.

³ KARÁCSONYI 1985. 302., a feloszlató rendeletet Pápán 1786. március 20-án hajtották végre. Vö. BAKONYVÁRI 1896. 65.

⁴ BENDA 1983. II. 592., 620., KARÁCSONYI 1985. 302., 305.

⁵ Borsó Gellért bencés igazgató 1806. október 25-én vette át a gimnáziumot Molnár Elek expálos igazgató-helyettétől. Vö. BAKONYVÁRI 1896. 81., 1998. 98.

⁶ BAKONYVÁRI 1998. 136.

tanári oklevelet szerzett természettudományból, német és magyar nyelvből. 1870–1878 között Pannonhalmán, 1878–1885 között Tihanyban volt könyvtáros; mindkét helyen rendezte a könyvtárat. 1876–1882 között a legszentebb szív asszonyáról elnevezett imaegylet magyar osztályának igazgatója volt. 1885-ben Pannonhalmára tért vissza, ahol 1886. január 24-én meghalt.

Szinnyei József bibliográfus 13 önálló munkáját és számos magyar és német nyelvű tanügyi, természettudományi, numizmatikai, művelődéstörténeti (közte több könyvtártörténeti és egy könyvtárelméleti) művét sorolja fel. Több írása tanúsítja, hogy komolyan érdeklődött a gyorsírás iránt is.⁷ Azon nagy tervét, hogy a pannonhalmi főapátsághoz tartozó minden bencés rendház és gimnázium könyvtárának történetét megírja, nem tudta megvalósítani. Csupán a pápai gimnáziumi könyvtárakról és a pannonhalmi rendi könyvtárról jelentek meg írásai.⁸

Kuncze Leo 1865-ban rendezte a pápai gimnázium könyvtárait, amelyekről a következő évben 496 oldalas, kéziratban maradt katalógust készített.⁹ Sajnos, a gimnáziumi könyvtárról – a magyarországi középiskolák többségéhez hasonlóan – sem ekkor, sem később nem jelent meg nyomtatott katalógus.¹⁰ Ez főként azért sajnálatos, mert az államosítás után a rendi könyvtárak Pápán is szétszóródtak.

A könyvtáros a gondosan rendezett könyvtárakat a gimnáziumi értesítőben és a helyi sajtóban is ismertette. Jelen közleményt, amelyben a pápai bencés gimnáziumi könyvtárainak 1806–1877 közötti vázlatos történetét foglalja össze, a nagyközönségnek szánta. Az értékes könyvtártörténeti írást az egyéni helyesírási sajátosságok megtartásával a mai helyesírás szerint, a kiegészítések jelzésével [...], lábjegyzetek kíséretében adjuk közre. (– H. J.)

⁷ SZINNYEI 1900. VII. 478–482.

⁸ A vallás- és közoktatásügyi minisztérium felkérésére, a pannonhalmi főapát megbízása alapján készített összefoglaló jelentést, amely szórványos pápai adatokat is tartalmaz. KUNCZ 1878.

⁹ *Catalogus bibliothecae residentiae o. s. B. Papensis. a.) Index locorum, b.) auctorum, c.) rerum.* 1866. Vö. SZINNYEI VII. 1900. 481., BAKONYVÁRI 1998. 221.

¹⁰ 1912-ben a magyarországi középiskolák mintegy egyharmada, 93 rendelkezett nyomtatott könyvtári katalógussal. CSAPODI–TÓTH–VÉRTESY 1987. Vö. 257.

A)
A SZÉKHÁZI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE S ÁLLAPOTA

Múlt században a pápai nagygymnasium a pálos rend vezetése alatt állott.¹¹ Hogy ez intézet könyvtárral bírt, azt közcél alapján is feltennünk kell; de bizonyítja azt azonfelül nem egy becses munka, mely a mostani bencésekre átszármazott.

A visszaállítási kir[ályi] okmány¹² értelmében 1802-ben a pálosok székháza templommal együtt a pannonh[almi] Benedek-rendnek jutott, mely az ifjúság oktatását négyosztályú algymnasiumban öt tagja által 1806-ban meg is kezdte. Ez időtől fogva a bencések céljuk biztosabb elérése végett a kézi könyvtár célszerű szaporításához fogtak. Bizonyos, hogy 1818-ig a százat jóval meghaladó értékes munkával segélyeztetett a pannonhalmi főmonostor által. Hozzájárult időről időre a gymnasiumi igazgatók, mint a könyvtár rendes elnökeinek buzgó pártolása, mely által minden évben felmerülő szellemi szükséglet kielégített. De nemcsak az igazgatók (Borsó Gellért¹³ 1807 – Predmerszky Dömötör¹⁴ 1813 – Nagy Boldizsár¹⁵ 1817 – Tóth Athanáz¹⁶ 1821 – Farkas Vince¹⁷ 1822 – Pajor Simon¹⁸ 1824 – Polgár Ince¹⁹ 1825 – Krátky Donát²⁰ 1828 – Horváth Timót²¹ 1829 – Jankó Felix²² 1833 – Petykó Jenő²³ 1837 – Höcker Ábel²⁴ 1842 – Weber Dénes²⁵ 1851 – Fuchs Tamás²⁶ 1857 – Bánovits

¹¹ A pálos rendet 1638-ban telepítették le Pápán.

¹² Az 1786-ban megszüntetett bencés rendet a király 1802-ben állította vissza.

¹³ BORSÓ GELLÉRT 1806–1812 között volt a gimnázium igazgatója. BAKONYVÁRI 1998. 137.

¹⁴ PREDMERSZKY DÖMÖTÖR 1812–1816 között igazgatta az intézményt. BAKONYVÁRI 1998. 137.

¹⁵ NAGY BOLDIZSÁR 1816–1820 között volt gimnáziumi igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

¹⁶ TÓTH ATHANÁZ 1820/21. tanévben volt igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

¹⁷ FARKAS VINCE 1821–1823 közt volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

¹⁸ PAJOR SIMON az 1823/24. tanévben volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

¹⁹ POLGÁR INCE 1824–1827 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²⁰ KRÁTKY (KRATKI) DONÁT az 1827/28. tanévben volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²¹ HORVÁTH TIMÓT 1828–1832 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²² JANKÓ FÉLIX 1832–1836 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²³ PETYKÓ JENŐ 1836–1841 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²⁴ HÖCKER (HÖKKER) ÁBEL 1841–1848 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²⁵ WEBER (VÉBER) DÉNES 1848–1855 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²⁶ FUCHS (FÜSSY) TAMÁS 1855–1864 között volt gimnázium-igazgató. Méry Etelle és Vaszary Kolossal együtt 1858-ban ő indította az *Ifjúsági Plutarch* c. katolikus életrajzgyűjteményt, amelynek hat kötete jelent meg. 1861–1864 között szerkesztésében jelent meg a *Szünórák* c. diáklap. BAKONYVÁRI 1998. 137., 220.

S[z]ulpic²⁷ 1865 – Vincze Viktorin²⁸ 1869 – Ocsovszky Kázmér²⁹ 1875 óta) ügy-szeretete, hanem az egyes tanárok szakképzett külön iránya is tetemes befolyást gyakorolt folytonosan a könyvtárra. Az előbbieket jobban [a] mennyiség, az utóbbiak leginkább [a] minőség tekintetében. Mert szabály szerint az életben kimúlt tanárok szak- és magánkönyvtára a székházi könyvtárba kebelezetetik be. Ily bekebelezések történtek: 1851-ben Spilák Regináld³⁰ kiváló magánkönyvtára által; továbbá 1854-ben Czina Gusztáv³¹; 1865-ben Nagy Norbert³²; 1868-ban Bánovics S[z]ulpic, 1872-ben Alsóky Gellért³³ s 1875-ben Vincze Viktorin könyvhagyatékából, melynek csak igen csekély része jut a pannonhalmi könyvtárba. Így pl. Alsóky Gellért 484 kötetből álló gyűjteményéből csak 41 kötet kívántatott vissza a főmonostorba.

Mindez eléggé bizonyítja, mennyire fekszik szívében a bencés szerzetnek, hogy az egyes székházak könyvtárai jó karban tartassanak s időről időre a korszerű munkákkal szaporíttassanak. Így történt, hogy a pápai könyvtár néhány évtized lefolyása alatt négyezer kötetre felszaporodott.

E könyvkészlet előlegesen főbb csoportok szerint állítatott egybe, de alapos rendszerbe csak 1865-ben tétetett át. A gyűjtés korszakát tehát a rendezés korszaka váltotta fel. Az akkori könyvtárnak tizenegy havon keresztül szabad idejét áldozva fel e célra, a rendezettség biztosítására 66 íven három rendbeli jegyzéket írt, melyeknek elseje mint index locorum³⁴ minden munkának bizonyos helyet jelölt ki. A második index actorum³⁵ jegyzéke a szerzők neveinek betűrendes sorozatában adja vissza a munkákat, a harmadik pedig mint

²⁷ BÁNOVITS SZULPIC 1864–1868 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²⁸ VINCZE VIKTORIN 1868–1875 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

²⁹ OCSOVSKY KÁZMÉR 1875–1893 között volt gimnázium-igazgató. BAKONYVÁRI 1998. 137.

³⁰ SPILÁK REGINÁLD MIHÁLY (1788–1851) bencés szerzetes-tanár, a Zala vármegyei Lenti szülötte. Felszentelése után a rend gimnáziumaiban tanított, majd a rendi plébániákon lelkészkedett. 1821-től Pannonhalmán segéd-jószágkormányzó, 1842-től jószágkormányzó, majd bakonybéli házgondnok. 1848-tól rendi lelkész Pápán. Itt hunyt el 1851. június 9-én. BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 35.

³¹ CZINA GUSZTÁV ENDRE (1821–1854) bajai születésű rendtag, 1846–1854 között gimnáziumi tanár Pápán. Itt hunyt el 1854. november 23-án. BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 78.

³² NAGY NORBERT ISTVÁN (1838–1865) pápai születésű rendtag, 1861–1865 között Pápán tanár, itt hunyt el 1865. február 17-én. BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 94.

³³ ALSÓKY GELLÉRT (1810–1872) szombathelyi születésű szerzetes-tanár. 1834–1840 között Esztergomban tanított, majd Pannonhalmán hitszónok és főapáti szertartó. 1848-tól Varsányban, Győrszentmártonban majd Bakonybélben lelkész. 1866-tól Pápán tanított, ahol 1872. július 23-án hunyt el. Vö. . BERKÓ-LEGÁNYI 1987. 66.

³⁴ index locorum (latin) = helyek mutatója; helymutató

³⁵ index actorum (latin) = szerzők mutatója

ún. reálcatalogus – index rerum³⁶ – a munka megtalálását biztosítja még akkor is, ha a szerző nevét elfelejtettük. S így három főkérdésre felel:

- a) kinek [a] munkája van meg,
- b) miről írt a keresett szerző,
- c) mely helyen található meg. S csakis ez időtől fogva mondható meg, hány munka, hány kötetben létezik a könyvtárban, s mily szakok vannak benne képviselve. Ugyanis

1865 végén volt	2209 munka	4147 kötetben.
1866 végén volt	2255 munka	4322 kötetben.
1867 végén volt	2272 munka	4347 kötetben.
1868 végén volt	2314 munka	4442 kötetben.
1869 végén volt	2362 munka	4491 kötetben.
1870–1874. [években] volt	2583 munka	4934 kötetben.
1874–1877. [években] volt	2763 munka	5414 kötetben,

amiből látszik, hogy a szaporodás az utolsó évtized óta évenként középszámítás szerint a száz kötetet meghaladja. Élénk gazdagulásának nevezhető méltán, midőn ily kézikönyvtár hetenként legalább két munkával gyarapodik. Ez élénk szaporodást nemcsak vétel és öröklésnek, hanem ajándékozásnak is hálával tulajdonítjuk.

Minőség tekintetéből mondhatjuk, hogy minden szak képviselve van benne. Legerősebb a vallástudomány, a történelmi irány és a nyelvészet, mit a következő összeállítás is bizonyít. Már 1866 elején képviselve volt:

1) a vallástudomány	1247 darabbal
2) a történelmi szak	1050 darabbal
3) a nyelvészeti és szépirodalmi szak	978 darabbal
4) a többi szakok egybevéve	752 darabbal
5) a kéziratok (XVIII. és XIX. századból)	131 darabbal
Összesen:	4158 kötet

Incunabulák (ősnyomtatványok) e könyvtárban nincsenek. Igazolható ez a könyvtár céljával. Legrégibb nyomtatványai a XVI. századba esnek, mely itt 29 munkával van képviselve. A legrégebbi közülök: *Concordantiae majo-*

³⁶ index rerum (latin) = tárgyak mutatója; értsd: címmutató

res sacrae 1535³⁷, mely e század elején még az incunábulák közé számláltatott. A magyar munkák közül itt a legrégebb: Illyés *Catekismus vagyis lelki téj* 1697 és Káldi Gy[örgy] *predikat.* 1631.³⁸ Valódi díszét a könyvtárnak képezi Cornelius a Lapide *Commentarius* 1634–1649. 10 erős folio kötetben és egyebek.³⁹

A könyvtárra nézve szomorú szak állott be 1868 végén, ámbar csak ideiglenesen azáltal, hogy helyiségét a magasabb cél elérése végett elhagyni kénytelenítve volt. A mondott évben ugyanis más helyre (a templomi karzat mögött levő egyik hajlékba) ideiglenes állványokra vitetett át, hogy ott türelemmel bevárja az 1871-ben méltóságos Kruesz Kr[izosztom]⁴⁰ főapát kegyes voltaival a régieknél is díszesebbé tett új helyiség elfoglalásának idejét. E kétszeres hurcolkodás alatt a rendezettség nagy kárt szenvedett ugyan; de az a megírt catalogus alapján és az egyes könyvekbe beírt jegyek alapján valamilyen kevesebb fáradsággal volt ismét összeállítható; e munkára azonban megkívántatott azon buzgó ügyszeretet, mellyel a jelenlegi könyvtárnak úr rendelkezik. Az új helyiség 3 méternyi széles és 13,5 méternyi hosszú; valóban könyvtárnak termett s igen célszerűen világított helyiség, melynek egész hosszában a kedves benyomású 3 méternyi magas szekrények állanak.

E könyvtárba kebeleztetve volt az ifjúsági könyvtár is, de csak 1866-ig. A nevezett igazgatók a könyvtárt 1858-ig maguk kezelték, ez évben kezdődött az ifjúsági könyvtár is, és emiatt a vele egyesített házi könyvtár számára is a tanárok közül választott gondnok. Ezek pedig a következők:

³⁷ *Concordantiae majores sacrae Bibliae summis vigiliis jam recens et castigatae et locupletatae*. Composuit Conradus de Alemannia. Edidit Joannes de Secubia. Apud S. Gryphium, 1535.

³⁸ Káldi György: *Az Vasarnapokra-Valo Predikatzionknak Első Resze*. Pozsony, 1631. Illyés István: *Catekizmus Avagy Lelki Téj. Az az a' Keresztényi Tudomány Kezdetiről, és az üdvösségre szükségesb részeiről-való tanítások*. Nagyszombat, 1697. RMK I. 1512.

³⁹ CORNELIUS A LAPIDE/CORNELIS VAN DEN STEEN (1567–1637) flamand tudós jezsuita, exegéta biblia-kommentárjairól van szó. A Magyar Könyvszemlében közölt tanulmányában ismét visszatér rá: *A győri gymnasium házi könyvtárában a Bollandisták régi kiadásából néhány kötetrel több van mint Pannonhalmán; a pápai gymn. könyvtárából említésre méltó Cornelius a Lapide 1634–1649. kiadása 10 kötetben 2°, mely Pannonhalmán hiányzik; a tihanyi könyvtárból pedig az u. n. »tihanyi codex«*. Vö. KUNCZE 1878. 185.

⁴⁰ DR. KRUESZ KR[IZOSZTOM] KÁROLY (1819–1885) bencés szerzetes-tanár, bölcsészdoktor, 1865–1885 között pannonhalmi főapát, a balatonfüredi fürdő fejlesztője. Pannonhalmán hunyt el 1885. január 11-én. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 75–76., SÓLYMOS 2003. 17–18.

1858–1861: Jalsovich Alfred⁴¹,
1862–1864: Nagy Norbert⁴²,
1865–1869: Kuncze Leo,
1870: Gosztonyi Fábán⁴³,
1871–1877: Schehák Imre⁴⁴.

B)

A PÁPAI ALGYMNASIMUMNAK IFJÚSÁGI KÖNYVTÁRA

Mint említettük, 1858-ban kezdték használni a nevelésünkre bízott fiúk [a] házikönyvtárunkból a nekik megfelelő munkákat, ami azoknak külön összeállítását, mint magától érthető eredményezte. Miután azonban a székházi könyvtár rendezése a helyiség célszerűbb beosztása végett az ifjúsági könyvtár külön kezeltetésére lőn kívánatos, ezt az illető könyvtárnok saját lakásán tartotta 1866-tól fogva. A házi könyvtárból kivált és felesleges csonka napilapok az ifjúsági könyvgyűjtemény hasznára értékesített, amennyiben Poppy M. könyvkötő⁴⁵ a mondott lapok átvétele fejében 100 db könyvet kötött be. Nagyobb élénkség mutatkozott az ifjúság közt, és saját könyvtára iránti érdeklősége az adományozások folytonos szaporodását eredményezte. Így bejött:

⁴¹ Helyesebben: JALSOVICH ALADÁR KÁROLY (1833–1897) veszprémi születésű rendtag. 1857–1862 között Pápán, majd 1862–1865 között Komáromban, 1865–1869 között Sopronban tanított. 1869–1892 között Balatonfüreden volt lelkész. 1892-től Tihanyban rendházi lelkész és könyvtáros. Tihanyban hunyt el 1897. július 10-én. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 90. Foglalkozott a tihanyi apátság és a füredi gyógyhely történetével. JALSOVICS 1878., SÓLYMOS 2003. 12–13., 49–52.

⁴² NAGY NORBERT ISTVÁN (1838–1865) pápai születésű szerzetes-tanár, 1861–1865 között tanított a pápai gimnáziumban. Itt hunyt el 1865. február 17-én. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 94.

⁴³ GOSZTONYI FÁBIÁN KÁROLY (1841–1897) bencés rendtag 1867–1870 között tanított Pápán, majd Győrben és Sopronban. 1881–1896 között Tényőn lelkészkedett. Zalatárnokon hunyt el 1897. augusztus 28-án. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 99.

⁴⁴ SCHEHÁK IMRE (1835–1879) pesti születésű szerzetes-tanár. Felszentelése (1860) után Kőszegen, majd 1871–1879 között Pápán tanított, itt hunyt el 1879. július 12-én. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 93.

⁴⁵ Poppy Mátyás könyvkötő eddigi ismereteink szerint 1866–1884 között működött Pápán. Vö. KONCZ 1992. 341. Poppy a sajtóhíradások szerint 1875-ben már nő volt. 1885-ben a könyvekereskedő padlása kigyulladt, de kár nem keletkezett. 1888-ban könyvet ajándékozott a két éve fennálló Kereskedelmi Ifjúság Könyvtárának. 1888. augusztus 25-én, Hannig Antal katolikus néptanító ötvenéves jubileumán az általa készített díszalbumot adták át az ünnepeltnek. 1890-ben Hanauer Béla már bérbeadásra hirdette a kis boltot – a Poppy-féle könyvekereskedést – a hátsó udvaron lévő kétszoba-konyhás lakással együtt. Valószínűleg ebben az évben szűnt meg kereskedése. Nevét később nem említik. 1876-ban tagja a Pápai Önkéntes Tűzoltóegyletnek, 1878-ban a szivattyús csoport vezetőjeként működött. Kisebb összegekkel támogatta a jótékony egyesületeket. Vö. HANNIG 1888., HANAUER 1890.

1865-ben	28 frt 54 kr pénzben és	15 darab könyv.
1866-ban	7 frt 48 kr pénzben és	33 darab könyv.
1867-ben	6 frt 30 kr pénzben és	42 darab könyv.
1868-ban	6 frt 24 kr pénzben és	17 darab könyv.
1869-ben	– frt – kr pénzben és	23 darab könyv.
Összesen:	48 frt 56 kr; ajándék:	130 darab könyv
A bejött pénzből és a székházi könyvtárból		330 darab könyv.
Összesen:		460 darab könyv (332 munka)

1870–1877-ig a szaporodás 73 munka 99 kötetben s így a könyvtár jelenleg:

	332 munka	460 kötetben
	73 munka	99 kötetben
Összesen:	405 munka	559 kötetből áll.

Ezen szaporodás nagy részben a következő jótevőknek köszönhető:

1. N[agy]t[tiszteletű] Szepesi Imre⁴⁶ egyetemi tanárnak.
2. A tanári karnak.⁴⁷
3. Tek[intetes] Baranyay Vince⁴⁸ úrnak.
4. Struglics Zs.⁴⁹ győri képezdei t[anárnak].
5. Ferenczy K.⁵⁰ győri tanulónak.
6. S a tanuló ifjúság maga.

Az ifjúsági könyvtár kezelése 1868-ban magára az ifjúságra származott át, midőn ez évben n[agysá]g[os] Kádas R.⁵¹ azt kívánatosnak nyilvánította. Az

⁴⁶ SZEPESI IMRE (1811–1875) lévai (Bars vm.) születésű piarista áldozópap, egyetemi tanár, 1858-tól akadémiai levelező tag. 1861–1864 között a pesti kegyesrendi gimnázium igazgatója, 1865-től egyetemi magántanár, 1870-től a pesti egyetem klasszika-filológia tanára. 1848 előtt mértékletességi egyesületeket alapított a széles körben elterjedt pálinkaivás ellen. Jeles zenész volt, több szerzeménye megjelent. Sokat foglalkozott az ifjúság zenei nevelésével is. Bibliográfiája 41 önálló művet (ódákat, beszédeket, értekezéseket, zeneműveket) tartalmaz. SZINNYEI 1909. XIII. 785–790.

⁴⁷ A pápai bencés gimnázium tantestületének.

⁴⁸ Baranyay Vince életrajza nem ismert.

⁴⁹ Struglics Zsigmond életrajza ismeretlen. GYÉL 1997–1999.

⁵⁰ Ferenczy K. életrajza nem ismert.

⁵¹ DR. KÁDAS RUDOLF (1816–1880) jászói (Abaúj vm.) születésű premontrei szerzetes, királyi tanfelügyelő. 1837-ben Pesten szerzett bölcsészdoktori oklevelet. 1839-ben szentelték áldozó-

eddiggi könyvtárnok őrködése alatt ennélfogva a könyvkészlet ideiglenesen a múzeumba vitetett át, honnan az addig elkészülő IV. osztálybeli fali szekrénybe jutott , ahol jelenleg tartatik. Így az ifjúsági könyvkészlet kezelői a következők voltak:

1858–1861-ig Jalsovich Alfred tanár.
1862–1864-ig Nagy Norbert tanár.
1865–1867-ig Kuncze Leo tanár.
1867–1869-ig maga a tanuló ifjúság.
1870–1871-ig Gosztonyi Fábián⁵² tanár.
1872–1877-ig Schehák Imre tanár.

A pápai bencések kezelése alatt álló könyvek létszáma mindezek nyomán

A házikönyvtárban	2763 munka	5414 kötet.
[Az] ifjúsági könyvtárban	405 munka	559 kötet.
Összesen:	3169 munka	5973, tehát

kerekítve 6000 kötetből áll.

IRODALOM

- BAKONYVÁRI 1896 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896. (Új kiadása: BAKONYVÁRI 1998. 1–88.)
- BAKONYVÁRI 1898 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pannonhalmi bencések idejében (1806–1896). Pápa, 1898. (Új kiadása: BAKONYVÁRI 1998. 89–248.)
- BAKONYVÁRI 1998 = BAKONYVÁRI Ildefonz: A pápai katolikus gimnázium története a pálosok és bencések idejében 1638–1898. (A Jókai Mór Városi Könyvtár reprint kiadása: Jókai Reprint, 8. Pápa, 1998.)

pappá Kassán. Tanított a rozsnyói gimnáziumban, majd a nagyváradi akadémián. 1861-től töltötte be a győri királyi tanfelügyelői tisztséget. Meggyengült egészsége miatt 1877 végén mondott le tisztségéről. Pecszenzmártonban hunyt el 1880. február 2-án. SZINNYEI 1897. V. 790–792., N. N.: Személyi hírek. = PL 4 (1877) 52. sz. (december 30.) 219. Szinnyei rosszul tudja, hogy 1872-ben nyugalomba vonult, ez csak 1877-ben következett be.

⁵² GOSZTONYI FÁBIÁN (1841–1897) oladi (Vas vm.) születésű bencés szerzetes-tanár. A történeti névtár szerint 1867–1870 között tanított Pápán, 1870–1874 között Győrben, majd Sopronban. 1881-től Tényőn lelkészkedett. Zalatárnokon hunyt el. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 99.

- BENDA 1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. Bp., 1983.
- BERKÓ–LEGÁNYI 1987 = BERKÓ Pál–LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. [Győr, 1987.]
- CSAPODI–TÓTH–VÉRTESY 1987 = CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESY Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987.
- GYÉL 1997–1999 = Győri Életrajzi Lexikon. = www.gyel.gyor.hu
- HANAUER 1890 = HANAUER Béla: Bolt és lakás bérbeadás. = Pápai Lapok 17 (1890) 18. sz. (május 4.) 74.
- HANNIG 1888 = N. N.: Hannig-jubileum. = Pápai Hírlap 1 (1888) 16. sz. (augusztus 26.) 5–6.
- JALSOVICS 1878 = JALSOVICS Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Bp., 1878.
- KARÁCSONYI 1985 = KARÁCSONYI János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Bp., 1985. (Tudománystár)
- KONCZ 1992 = KONCZ Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés.) = Magyar Könyvszemle 108 (1992) 4. sz. 332–347.
- KUNCZ 1878 = KUNCZ Leó: A pannonhalmi szentbenedekrend könyvtárainak története és jelen állapota. = Magyar Könyvszemle 3 (1878) 4–5. füzet, 167–190.
- SÓLYMOS 2003 = SÓLYMOS Szilveszter OSB: Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között. Tihany, 2003.
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV: Bp., 1891–1914.

Szemle

KIS Péter: *A királyi szolgálónépi szervezet a 13–14. században*. Szeged, 2010. 228 p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25.)

2010-ben a Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25. darabjaként régóta várt, a királyi szolgálónépi szervezet XIII–XIV. századi történetét feldolgozó monográfia jelent meg Kis Péter tollából. A téma számos megközelítésben közvetlenül érinti Pápának és környékének történetét, ezért a kötet felépítésének, legfontosabb eredményeinek ismertetése után, részletesen kitérünk városunra vonatkozó megállapításaira.

A királyi szolgálónépek olyan speciális szolgáltatásokkal tartozó, szolgálólapotú, de önállóan gazdálkodó rétege volt a (kora) középkori magyar társadalomnak, amely nem a vármegye szervezethez, hanem a szintén Szent István által létrehozott udvari szervezethez tartozott. A királyi szolgálónépek problematikája régóta foglalkoztatta a kutatást. A szolgálónépi rendszer kialakulásával, más birtoktípusokkal való kapcsolatáról, valamint társadalomtörténeti megközelítésben is sok fontos eredmény született. Történetüket érintette az államszervezéssel foglalkozó irodalom, de a jogilag egységes jobbágság kialakulására vonatkozó kutatás is. A szervezet egészére vonatkozó intézménytörténeti feldolgozás azonban mindeddig váratott magára.

A kötet a historiográfiai bevezetés után két nagy tematikus egységre oszlik. Az első részben a szolgálónépi szervezet igazgatását, annak fejlődését, változásait mutatja be a szerző, a másik tematikus egységben a szolgálónépi birtokok eladományozása és visszaszerzésükre tett kísérletek nyomán a magyar királyok ezzel kapcsolatos (birtok)politikáját dolgozza fel. Mindkét tematikus egységről elmondható, hogy a korábbi szakirodalom szintetizáló feldolgozására alapozva az okleveles forrásanyag minuciózus feltárásának eredményeként fontos új megállapításokkal mélyíti el ismereteinket. Egyetlen (igen halovány) kritikai megjegyzésünket itt, az ismertető elején szeretnénk megtenni. A bevezető fejezetben szívesen láttunk volna egy az általános terminológiai problémákra reflektáló rövid részt (esetleg lábjegyzetet). A kötetet végigolvasva például világos az udvari szolgálónép, udvari nép, szolgáló nép stb. terminusok rokon értelműsége, de ha társadalmi csoportok megnevezésekor egyes kategóriákra több elnevezést is használunk, érdemes az elején tisztázni ezt, még ha az azonosságuk evidenciának is tűnik. Másrésről magát a szolgáló-

lónép fogalmát is lehetett volna definiálni néhány szabatos mondatban a kötet nyitányaként (még akkor is, ha a kötetet végigolvasva mindent megtudunk róluk).

Az első tematikus rész felvezetéseként, rögtön a kötet elején a szolgálónépi típusok felsorolásával, és (amennyire lehetséges volt) szolgálatuk tisztázásával izgalmas olvasmányt kapunk. A szerző két nagy kategóriát különít el: az élelmiszerrel adózók, valamint a király közelében speciális feladatokat ellátók körét. A legtöbb szolgálónép elnevezése azonnal mutatja speciális szolgáltatását: *pásztorok*, *halászok*, *méződók*, vagy *fegyvernökök*, *hirdető*k, *erdőővők*, *solymászok*, *agarászok* stb.; némely esetben azonban ez nem olyan egyértelmű. Az *udvarnokokról* ugyan kimutatható, hogy élelmiszerrel adózó földművesek voltak, de a *tárnokok* funkciója problematikus. Az adók beszédésében lehetett szerepük, de hogy a termények tárolásában, kezelésében is részt vettek volna, arra vonatkozóan nincs pozitív adatunk.¹ Érdekes a *szőlőművesek* (vinitor) és *boradók* (vinidator) elkülönülése. Az előbbi kategóriába tartozók a szüretig bezárólag foglalkoztak szőlőtermesztéssel, a bor készítése, kezelése azonban már az utóbbiak feladata volt. Keveset tudunk a valószínűleg a vadászatok során elejtett állatok bőrének kikészítésével foglalkozó *darócok*ról, vagy a szolgálatukat csak bizonytalanul meghatározó elnevezésű *asztalnokok*ról. Az azonban bizonyos, hogy a *trombitások* (gajdosok) és az *igricek* a királyi udvar mulattatásával foglalkoztak. Beszédes a csak egy-egy adatból ismert *kénytelenmosók* és *jégadók* elnevezése is.

A szolgálónépi típusok felsorolása után a szerző pontosan meghatározza jogállásukat, társadalmi helyzetüket. A király főtulajdonosi (propriusi) hatalma alatt álló népek túlnyomó része paraszti életformát követett, s csak kevesek, a szervezet tisztségeit betöltők emelkedtek ki közülük.

A kötet legnagyobb terjedelemben a szolgálónépi (udvari) szervezet igazgatásával foglalkozik. Részletesen feltárja a főméltóságokhoz (nádor) való viszonyát, a helyi szervezet (ispánságok) felépítését, a tisztségviselők (ispánok, udvarispánok, századosok, tizedesek) feladatait, társadalmi helyzetét. A szerencsés forrásadottságú Csallóköz kapcsán mélyebben is beleláthatunk a szervezet életébe. A csallóközi udvarnokok ispánjai közül néhány személynek az életpályája is felvázolható és jól körvonalazódnak feladataik. Ezek közül a legfontosabb az adók begyűjtése, bíraskodás, a birtokok védelme (pereskedés), és az alájuk tartozó népek felügyelete, „nyilvántartása” volt. Az ispánok leginkább a köznemesi rétegből kerültek ki.

A szerző bemutatja azt a folyamatot, ahogy az archaikus, viszonylag kis kiterjedésű, zárt területet alkotó ispánságok felbomlanak. A XIII. században a megye alkotja azt a keretet, amely összefogja őket, majd a szolgálónépek

¹ A *tárnok* szó jelentése később, a XIV–XV. században jelentősen módosult. A szabad jogállású személyeket, sőt a királyi aula tagjait is nevezték így. Vö. KIS 2010. 115.

számának további csökkenésével, az udvarnokokat leszámítva, egy-egy országos hatáskörű tisztviselő alá kerülnek.

Az udvari népek adózását és szolgáltatásait is részletesen megismerhetjük a kötetből. Az állami adózást éppúgy, mint az egyes tisztviselőknek fizetendő járandóságot. A monográfia tisztázza a hagyományos szolgáltatások átalakulásának folyamatát (elsősorban pénzjáradékra), de azt is, ahogy az udvar mellett szolgálók az udvart követő, egymást „ciklikusan” váltó népelemek, a tártárjárás utáni korszerűsítés hatására, hogyan kaptak új feladatokat.

A XIV. század nagy társadalmi átalakulásában a szolgálónépek útja többfelé vezethetett. Legnagyobb részük természetesen a jobbágyságba tagozódott, de kerülhettek a városlakó polgárok közé is. Az udvari szolgálat sokaknak lehetőséget adott a köznemesi státus elérésére.

A kötet második nagy tematikus egysége az udvari szervezetnek a királyi birtokpolitikában betöltött szerepét taglalja. Eredendően (XI–XII. sz.) a királyi birtokadományok az udvari szervezetet érintették a leginkább. A szolgálónépi birtokok megfogyatkozása azonban már a XIII. század elejétől, az 1220-as évektől elindított egy ellenirányú folyamatot, amely ezen birtokok – mindenekelőtt az élelmiszerral adózók birtokai – védelmére, és visszaszerzésére irányult. Ez egyben azt is mutatja, hogy ez a szervezet a XIII. században még korántsem nevezhető elavultnak.

A szerző részletesen bemutatja az eladományozásnál követett gyakorlatot, ennek kapcsán a királyi kézen lévő birtokok kialakuló jogi megkülönböztetését. A legérdekesebb elemzés azonban a birtokvisszavételekre irányuló uralkodói (királynéi, hercegi) törekvések kapcsán olvasható. Ismét a források alapos, mindenre kiterjedő vizsgálatával fejtí föl a szerző a folyamatot. Az egyes uralkodók (II. Andrástól I. Lajosig) erre irányuló kezdeményezéseit, ezek politikai hátterét, valamint a birtokvisszaszerzések gyakorlati lebonyolítását. Az ebben résztvevő személyek (ahol ez lehetséges volt) társadalmi állását, kiválasztásuknak okait is megismerhetjük. Végül a birtokvisszavételi akciók szomorú mérlegét is megvonja a szerző. A felsorolt források alapján bizonyosra vehetjük, hogy nem sok eredménnyel jártak.

A kötet rendkívül gazdag bizonyítóanyagából és sokirányú következtetéseiből jelen ismertetés keretei között csak ízelítőt adhattunk. A kötet *Pápára* vonatkozó megállapításait azonban érdemesnek tartjuk külön kiemelni, mert a település fejlődésének, már ami az érintett korszakot illeti, csaknem teljes ívét megadja.

A szerző munkájában felsorolja a korai *curtis szervezet* elengedhetetlen elemeit: *királyi kápolna*, *királyi udvarház*, speciális szolgáltatásokra kötelezett *királyi népek*. Pápa esetében mindhárom bizonyíthatóan megvan. Különlegesség viszont az, hogy esetünkben településhez kötődött az ispánság, nem

a megyéhez. Ilyen – jelenlegi ismereteink szerint – Pápán kívül csak a sági és az esztergomi.

A pápai királyi uradalom a település közvetlen közelében, szinte zárt területet alkothatott. Első ismert udvarnokispánja, Opos 1131-ben tűnik fel. Ez az archaikus szervezet a XIII. század során felbomlott, „az egy-egy település körzetében összpontosuló korai egységek [...] szétestek”. (48. oldal) A pápai udvarnokispánt utoljára 1272-ben említik, a Veszprém megyeit először (és utoljára) 1279-ben. Ez a kronológia akár a XIII. század végén a megyei keretek közé kerülést is megengedi. Elképzelhető ugyanakkor, hogy bizonyos ideig párhuzamosan létezett egymás mellett a két intézmény. A Bakonytól északnyugatra eső birtokok és udvarnokok Pápához tartoztak, a délkeletre esők Veszprémhez. Ráadásul a korszakban megjelenő *hospesek* révén Pápa megindult a hospes településsé válás útján, ami szintén az elkülönülést erősíthette. Az is lehet, hogy lezajlott a fentebb már felvázolt fejlődési folyamat. A települési, majd megyei keretek után az „országos udvarnokispán” alá tartozó officiálisok irányították az udvarházat.²

Pápán a *hospes település* kialakulásának idejét – források híján – nem tudjuk pontosan meghatározni. Solymosi László korai (XIII. század második felére tehető) fejleménynek tartja. A hospesek első említése Pápán valamivel későbbi. A szolgálónépi szervezet nyomai pedig végig az Anjou-korban kimutathatók. Valószínű tehát, hogy valamiképpen együtt vagy egymás mellett élt a két elem. Inkább együtt, mert Pápa 1389. évi eladományozásakor szó sem esik hospes településről, az adomány viszont biztosan az egész településre vonatkozott. Ezek miatt az ellentmondások, nehézségek miatt is különösen tanulságos az, amit a szerző az udvari népek és a hospes települések összefüggéséről mond. A XIII. század utolsó évtizedeiben kimutatható paraszti migráció révén hospes-elemek is élhettek az udvari szervezet keretei között. A megfogycsozott szolgálónépek közé telepítéssel kerülhettek, de királyi kegyenylvánítás révén is emelkedhettek azzá. Mint említettük, Pápán későn, 1339-ből ismert a *hospesek* első említése, 1383-ban pedig már kifejlett autonómiát feltételező *12 tagú tanács*ról vannak adataink. 1389. évi eladományozásakor mégis *udvarnokfaluként* említik. Kis Péter, más adatokat is figyelembe véve, úgy véli, a „terminus [...] nem annyira az ott lakók egykori condiciójára, hanem a település királyi magánbirtok mivoltára utal.” Mindenesetre a felbomló udvarnokszervezet a XIV. század során valamilyen formában fenn kellett, hogy maradjon a terebélyesedő hospes közösség mellett, vagy inkább azzal együtt. A pápai udvarnokispánság maradékának tekinthető ugyanis az az uradalom (Pápa és tartozékai: Újfalú, két Borsosgyőr, Görzsöny), amit 1389-ben Zsigmond a Garaiaknak adományoz. A településen nem állt még ekkor vár, amely köré váruradalmat szervezhettek volna. Ráadásul ezzel párhuzamba vonható

² Pápáról ismert officiális 1347-ből. MOL DL 41043.

az a XIII. század végétől XIV. század elejétől kimutatható törekvés, hogy a szolgálonépi birtokokat uradalmakba szervezzék. Akárhogyan is, a magánkézbe kerüléssel elenyészett a pápai udvarnokispánság maradéka, népei a hospesekkel együtt a fejlődésnek indult mezőváros jobbágyi sorú lakosságában olvadtak végleg össze.

Érdemes azonban még egy megfigyelésre felhívni a figyelmet. A szerző megemlíti azt a véleményt, amely szerint – igaz, csak az Árpád-kor végére vonatkoztatva – a városok kézműves rétegét a felszabaduló szolgálonépek alkották. Hozzátehetjük, hogy a késő-középkorban bizonyíthatóan nagyon magas arányú pápai kézművességnek is lehetett köze ahhoz, hogy korábban szolgálonépi központ volt a település.

PETRIK IVÁN

ARCHIVUM COMITATUS CASTRIFERREI 4. Előadások Vas megye történetéből
V. Szerk.: Mayer László, Tilcsik György. A Vas Megyei Levéltár kiadványa, Szombathely, 2010. 420 p.

A magyarországi megyei levéltárak egy része az 1960-as években vált a helytörténetírás műhelyévé. Az 1969. évi szabályozás a jogi kereteit is megteremtette annak, hogy a levéltárak tudományos dolgozói szakmai munkájuk mellett hivatásszerűen foglalkozzanak helytörténetkutatással. Az idősebbek jól emlékezhetnek arra, hogy a Vas Megyei Levéltár a rendszerváltásig a *Vas megye múltjából* c. évkönyvvel jelent a könyvpiacra: az 1976-os és 1982-es évkönyvet Horváth Ferenc³, az 1986-ost Kiss Mária levéltárigazgató szerkesztette.⁴ A most bemutatandó kötet végén található kiadványjegyzék áttekintésekor meggyőződhetünk arról, hogy több olyan tanulmány is megjelent az évkönyvekben, amely ma már klasszikusnak számít. Elég csupán Degré Alajos kuriális nemesi községekről írott alapvető munkájára utalni.⁵ A klasszikus munkák mintha vitatkoznának Katona Attila egyik írásában olvasható Thomas Wolfe-idézettel, mely szerint: „A könyvek nem az emlékezet, hanem a felejtés számára íródtak.” (400.)

A levéltár mint történeti műhely teljesítményét a rendszerváltástól napjainkig a *Vas Megyei Levéltári Füzetek*, illetve a 2004-ben nyomába lépő *Archivum Comitatus Castriferrei* c. tanulmánykötet, továbbá a sorozaton

³ Vas megye múltjából 1. Levéltári évkönyv. Szerk.: Horváth Ferenc. Szombathely, 1976., Vas megye múltjából 2. Levéltári évkönyv. Szerk.: Horváth Ferenc. Szombathely, 1982.

⁴ Vas megye múltjából 3. Levéltári évkönyv. Szerk.: Kiss Mária. Szombathely, 1986.

⁵ DEGRÉ Alajos: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt. In: Vas megye múltjából 1. Levéltári évkönyv. Szerk.: Horváth Ferenc. Szombathely, 1976. 100–118.

kívüli kötetetek – többek közt a Batthyány Lajos-konferencia, a Hajnal István Kör konferenciáinak előadásai, a 60. éves Bariska Istvánt köszöntő kötet, a Mura-vidék történetét bemutató forráskiadványok, a kataszteri térképeket bemutató DVD-ROM-ok reprezentálják.

Az *Archivum Comitatus Castriferrei* (ACC) 4. kötete 5 konferencia anyagát tartalmazza. A Mayer László és Tilcsik György szerkesztette kötetet – a *Yellow Design* borítótervének és a győri Print Invest Magyarország Kft. nyomdai kivitelezésének köszönhetően – esztétikai élmény kézbe venni, ami – valljuk be –, a levéltári kiadványok jó részére nem jellemző. A vonzó külső mellett ugyanakkor a kötet tartalmi gazdagsága is olvasásra csábítja az embert. Olvasás közben újra felidézhetjük magunkban azokat az élményeket, amelyeket az előadók, az előadásmód és a tartalom együttesen gyakoroltak ránk. Persze, a felidézés csak részeredményt hozhat; részben azért, mert az emberi emlékezet romlékony és szelektív, másrészt azért is, mert a 48 előadó közül csak 31 adta le időben a kívánt tanulmányt – ezzel is megkönnyítve dolgomat.

Azt javaslom, hogy a kötetet a végén kezdjék olvasni: dr. Kiss Mária írásánál, amely a Vas Megyei Levéltári Nap 1984-ben kezdődő történetén keresztül áttekinti a levéltár tudományos teljesítményét, tudománypolitikáját, közönségkapcsolatának alakulását. Tőle tudjuk, hogy 24 év alatt 219 előadás hangzott el, a levéltári füzetekben 1984–1998 között 82, az ACC 1. kötetében (1999–2003) 31 tanulmány jelent meg. A levéltár élő és jól működő kapcsolatot alakított ki a hazai levéltárakkal, a Burgenlandi Tartományi Levéltárral és a Maribori Területi Levéltárral.

A kötet végén található, 13 oldal terjedelmű bibliográfia – a megjelent kötetek tartalomjegyzéke, illetve leírása – meggyőzhet bennünket arról, hogy a megyei levéltár jó úton halad. (407–420.) A Vas Megyei Levéltár az elmúlt évtizedekben jelentős kiadvány-tevékenységet folytatott, amelynek részeként különböző kiadvány-sorozataiban monográfiákat, forráskiadványokat, tanulmányköteteket tett közzé.

A *Vas Megyei Levéltári Füzetek*ben 1990-től az *Előadások Vas megye történetéből* alcímmel tematikus konferenciák anyagát publikálták. Jelen kötet, az *Archivum Comitatus Castriferrei* c. sorozat 4. kötete, az 5. konferenciakötet, amely a 2004–2008 közötti előadások válogatott anyagát tartalmazza. Létrejöttének körülményeit Tilcsik György előszava ismerteti.

Először nézzük a kötet summázatát: az 5 konferenciát 14 szerző 31 előadása reprezentálja; a szerzők közül Bariska István és Tilcsik György viszi el a pálmát, akik minden alkalommal pódiumra léptek, s tanulmányukat is pontosan elkészítették. Melega Miklós 4, Katona Attila és Söptei Imre 3–3 tanulmánnyal szerepelt. Bácskai Vera, Balogh Péter, Gyáni Gábor, Mayer

László, Tóth Endre, Winkler Gábor egy, Dominkovits Péter két konferencián tartott előadása került a kötetbe.

Folytassuk a summázatot a konferenciák témaválasztásával és az előadások rövid bemutatásával! Egy konferencia a Vas megyei zsidósággal, a következő a nemes családokkal, a harmadik a közösségi konfliktusokkal, a negyedik az épített környezettel, az ötödik a helyi történeti legendákkal és tévhitekkel foglalkozott.

A kötet első tematikus blokkjának öt tanulmánya a *Vas megyei zsidóság* XIV–XX. századi történetének egyes mozzanatait a kőszegi és szombathelyi zsidóság, illetve egyes zsidó családok (pl. a kőszegi Shey, a szombathelyi Khon és a gyáriparos Mayer család) példáján mutatja be. A késő-középkort Bariska István tanulmánya képviseli, amely a kérdés historiográfiájának áttekintése után mutatja be Kőszeg város és benne a zsidóság jogi helyzetének alakulását 1540-ig, amikor a zsidókat kiűzik az akkor már jóideje Alsó-Ausztriához tartozó városból, s a telkeik-házaik feletti rendelkezési jogot a város veszi át.

Az újkori kőszegi zsidóság egyik jelentős családjáról, a Shey családról, s annak legismertebb tagjának, báró Schey Fülöpnek életútjáról Söptei Imre levéltári kutatásai alapján tartott előadást. Katona Attila az 1893. szeptemberi Kőszeg melletti katonai hadgyakorlat kapcsán mutatta be az egyenjogúsítás előtt álló dunántúli ortodox és neológ zsidóság közti ellentétet. A három előadás nemcsak kiegészíti, hanem helyenként pontosítja is Harsányi László kőszegi zsidóságról 1974-ben megjelent monográfiáját.

A szombathelyi zsidósággal kapcsolatos előadások a zsidók társadalmi integrációs folyamatát világítják meg. Tilcsik György a Khon család példáján mutatta be, hogy viszonyult a város vezetése az 1840 előtti évtizedekben a letelezési engedélyért folyamodó zsidókhoz. Rámutatott arra, hogy a megtűrt három zsidó család leszármazottai meghatározó szerepet játszottak a megyeszékhely kapitalista fejlődésében. A kiegyezés kori sikeres vállalkozók közé tartozott a Rábaszenmártonból Szombathelyre települt Mayer Mór kereskedő, aki 1869-ben gyufagyárat alapított. A gyár és a család sorsát a holokausztig követi végig Melega Miklós tanulmánya.

A családi karrierek mintegy átvezetnek a öt tanulmányból álló következő tematikus egységbe, amely a XVII–XX. századi nevezetesebb *Vas megyei családok* (a gróf Batthyány családon kívül több köznemesi család, valamint a szombathelyi Brenner família) gazdasági-társadalmi viszonyait taglalja.

Dominkovits Péter a szombathelyi városi elithez tartozó, 1610-ben armálissal nemesedő Hetésy család három nemzedékének karrierjét mutatta be. A történet a végére Hetésy András 1660 utáni halála, a család fiági kihalása tette fel a pontot.

Bariska István a kőszegi vezető magyar evangélikus Gombossy család, közelebbről pedig Gombossy Mátyás és fia, az 1704-ben elhunyt Gombossy Dániel sorsa révén mutatja be az ellenreformáció viharának pusztító hatását, amely Gombossy Dániel családját is szétforgácsolta. A gigászi küzdelemben szinte egyedül maradt: lánya elhagyta és császári hadseregben szolgáló hadbíró férjével szinte minden vagyonából kiforgatta; harcostársai is elárulták: az evangélikus polgármester katolikus hitre tért; a városbíróvá lett, katolizált evangélikus püspöke pedig üldözte.

Söptei Imre a kőszegi katolikus Chernelek történetének áttekintésével megszüntette azt az egyoldalúságot, amelyet eddig a kutatás a történész Chernel Kálmán és a természettudós Chernel István középpontba állításával kialakított. A család fennmaradt levéltári anyagában őrzött és a kötetben közölt fotókkal a dolgozat főszereplői közvetlen közelségbe kerülhetnek az olvasókkal.

Tilcsik György gr. Batthyány Lajost, a gazdát világítja meg a családi birtoklástörténetet nyomon kísérésével és a politikus kivégzése után fölvetett Vas megyei uradalmi leltárak elemzésével. Bizonyítja, hogy a nagykorúságot elérő és a birtokokat átvevő Batthyáynak sikerült az uradalmak pénzügyi helyzetét stabilizálni, majd a gazdálkodást a lehetőségek szerint korszerűsíteni.

Eredetileg a batthyányi család rohonci uradalmából származó katolikus német Brenner család a kiegyezés kori Szombathely egyik legjelentősebb polgári famíliájaként került Melega Miklós érdeklődésének középpontjába. Az 1851-ben Szentgotthárdról Szombathelyre áttelepülő Brenner János (1815–1879) építőmester, téglagyáros, építőanyag-forgalmazó a helyi polgárság középmezőnyébe küzdötte fel magát, utódai azonban már nagypolgárnak számítottak. Brenner a közéletben is aktívnak mutatkozott. Virilisként 1858-tól élete végéig tagja volt a városi közgyűlésnek, de részt vett a vármegyei törvényhatósági bizottság munkájában is. Az ipartestület elnökeként, a Szombathelyi Takarékpénztár, a Légszeszvilágítási Társulat aktív tagjaként és egyik vezetőjeként is elismerést vívott ki magának. Fiai közül János és Vilmos építésként, Tóbiás pedig városi tisztségviselőként, 1902–1914 között polgármesterként határozta meg a város polgári fejlődését. A polgári jólétben élő, puritán életvitelű család életkörülményeit a család levéltárában 1870-től fennmaradt fotók is kiválóan illusztrálják.

A harmadik, öt előadásból álló blokk az új- és legújabb kori *személyes és közösségi konfliktusok* jellegzetes megnyilvánulási formáit, típusait mutatja be több példán. Kőszeg szabad királyi város és három jobbágyfalu kapcsolatának, illetve Szombathely mezőváros XVIII. század végi jogviszonyainak alakulása, Éhen Gyula karrierje, a Zsoldos család polgárjogért folytatott küzdelme, a szombathelyi fürdőügy kezelése olyan esettanulmányok, amelyek az

újkori városi társadalmat a konfliktuskezelési technikák bemutatásával helyezik új megvilágításba.

Bariska István egyetlen forrás – Gencs, Ludad és Pöse jobbágyfalu 1625-ben kelt magyar nyelvű keresetlevelének bemutatásával és mesteri elemzésével világít rá a zálogjogon az alsó-ausztriai tartományi szervek irányítása alá tartozó kőszegi uradalom három falujának különleges közigazgatási-jogi helyzetére, a delegált bíróság működésére, melyben a kőszegi szenátorok is részt vettek.

Míg a három falu peres ügyének hátterében gróf Széchy Tamás harmadik felesége, a zálogbirtokos Forgách Margit hatalmaskodása áll, addig Bácskai Vera a későbarokk korból más típusú, kevésbé látványos konfliktust, a földesúr-mezőváros közti jogi küzdelmet mutatja be. Az 1777-től püspöki székhellyé váló Szombathely az 1780–90-es években a régi privilégiumok fenntartása, a városi autonómia megőrzése érdekében szállt szembe a város jogait csorbítani akaró földesúrral, Szily János városépítő püspökkel, aki nem válogatott az eszközökben, hogy akaratát keresztül vigye. Nem csoda, hogy a kezdeti összecsapást követően a két fél viszonya hűvös maradt; s azon sem csodálkozhatunk, hogy 1799-ben, alig egy hónappal Szily halála után a város megkísérelte a szabad királyi városi rang elnyerését, de törekvése – elsősorban anyagi erejének gyengesége miatt – kudarccal végződött.

A vasi megyeszékhely önkormányzatának történetét egy fontos szempontból világítja meg Tilcsik György tanulmánya, amely a református Zsoldos család polgárjogért folytatott kivételes és sikeres küzdelmét követi nyomon. A történet pikantériáját az adja, hogy a városi tanács 1790-ben úgy határozott hogy csak ingatlantulajdonnal rendelkező katolikusok kaphatnak polgárjogot. Csupán három esetben tett kivételt: 1822-ben négy és fél évi küzdelem után Zsoldos István könyvkötő, majd öccse, Ferenc és fia, Gyula is polgárjogot szerzett. A család állítólagos nemességének tisztázása további kutatást igényel.

Melega Miklós előadása a másik fél, a hatalmi elit szempontjából egy esettanulmány keretében, a kiegyezés kora közismert személyiségének, a szangvinikus alkatú Éhen Gyula példáján mutatja be a város társadalmi konfliktusait. A közéletben ügyvédi, újságíró, képviselői és polgármesteri pozíciót (1896–1902) betöltő heves vérmérsékletű Éhen természetesen kerül konfliktusba másokkal – némely polgármesterrel, lapszerkesztővel, orvossal, polgármesterként pedig szakemberekkel, feletteseivel és ügyfelekkel –, akik időnként válogatott módon próbálták befektíteni. A becsületsértésért két alkalommal is párbajozni kényszerült.

Katona Attila a Perint patakon lévő, 1922-ben korszerűsített strandfürdő használata során keletkezett társadalmi küzdelmet mutatja be, amely a modern kor divatját követő közös fürdés hívei és a hagyományokhoz mere-

ven ragaszkodó, nemek szerinti elkülönés pártolói, a konzervatív katolikus erkölcsstan védelmezői között folyt. A fürdő üzemeltetői kompromisszumra törekedtek, s a közös fürdőzés mellett bizonyos időpontokban a nemek szerinti külön fürdőhasználatot is biztosították. Miközben a közvéleményformáló hatalmi csoportok közt folyt a harc, a Perint felett, az ún. Ördögátnál az alsóbb társadalmi osztályhoz tartozó, lenge öltözetben közösen fürdő fiatalok fürdőhegy nélkül is megoldották azt a kérdést, amely a mértékadó köröknek még jó ideig nem sikerült.

A negyedik blokk hét tanulmánya *építészettörténeti* áttekintést ad a megye (elsősorban Kőszeg és Szombathely) XIII–XX. századi épített környezetéről. A hangütést Winkler Gábor építész, egyetemi tanár önéletrajzi ihletésű, lírai hangvételű bevezető tanulmánya adja meg, amelyben közel fél évszázados építészettörténeti kutatói tapasztalatait osztja meg az olvasóval, miközben szemléletet is formál.

Dominkovits Péter széles kitekintéssel, szakirodalmi és levéltári források (urbáriumok, oklevelek, tűzkár- és tizedjegyzék, végrendeletek, statútumok) felhasználásával a XVII. századi szombathelyi polgári lakóházakat, beosztásukat, tárgyi világukat idézi fel. A korszakot kitűnően ismerő szerző a fennmaradt gazdag kora újkori forrásanyag felhasználásával elképzelhetőnek tartja történeti topográfia elkészítését és ezzel kapcsolatos adatbázis kiépítését is.

A témakörhöz szorosan kapcsolódik Tilcsik György invenciózus tanulmánya, amely az 1828. évi országos összeírás 1832-ben rektifikált szombathelyi táblázatos anyagának feldolgozásával nemcsak a lakásállomány szerkezetére, hanem topográfiai azonosításra is példát mutat, s a városi életmódra vonatkozó megfigyeléseit is rögzíti, miközben a további kutatási lehetőségeket is fölvezet. Egyik fontos megállapítása, hogy a lakóépületek kétharmadának egy részét vagy egészét, a szobák és konyhák közel felét bérbeadták.

A többi előadás egy-egy objektummal foglalkozik: Bariska István a kőszegi Batthyány-ház XVIII. századi, Feiszt György a szombathelyi Sabaria Vendéglő (a korábbi Szarvas Vendéglő, a későbbi Pannónia Étterem) XIX–XX. századi, Söptei Imre a kőszegi várkör 67. számú, eredetileg Mikos-féle háznak 1767–1952 közötti történetét követi végig.

Balogh Péter tanulmánya a lévai születésű, Bécsben tanult Rauscher Miksa műépítész (1850–1934) munkásságának bemutatásával Szombathely 1887–1932 közötti városképének alakulásához nyújt fontos adalékokat.

Az ötödik, záró tematikus egység nyolc tanulmánya a reális történelem-szemlélet kialakítása érdekében a *helytörténetírás élő legendáiról*, „melléfogásairól”, tévhiteiről készült írásokat tartalmaz.

A fejezet élén Gyáni Gábor identitás, emlékezés és lokalitás összefüggéseit tisztázó tanulmánya áll, amely megfelelő keretet ad a lokális vizsgálatoknak.

A Szombathelyhez fűződő számos legenda közül Tóth Endre két kevésbé ismert tárgyal. Az egyik az I. század végéről származó hatoszlopos győzelmi emlékműről fennmaradt feliratos töredékes márványfaragvány itáliai készítésének a legendája, melynek kialakulásához néhány évtizeddel korábban maga a szerző is hozzájárult, s ezért itt önkorrekcióra szorult. A dolgozat másik része izgalmas kísérlet Szent Márton pannonhalmi születéséről szóló, bencésekhez köthető legenda keletkezéstörténetének bemutatására.

Ehhez szorosan kapcsolódik Bariska István Szombathely nevének (Steinamanger *alias* Parragvár) és Szent Márton 1532. évi kőszegi jelenésének magyarázatával.

Mayer László a szombathelyi Kupai kút mítoszának rétegeit tárja fel, míg Tilcsik György Magyar (eredetileg: Horváth) László szülőházának téves azonosításáról, Feiszt György a nagysimonyi születésűnek tartott Dugovics Titusz, az 1848/49-es hős honvédtisztnek vélt Markusovszky Lajos és az ivánci kereszt kapcsán a tudatos történelemhamisításról, illetve legendaképződésről, Melege Miklós az Éhen Gyula polgármesterről kialakított történeti legendáról, Katona Attila a pozsonyi egyetem Szombathelyre helyezésének hamis imágójáról ír.

Bár a történészi munka lényegéhez tartozik a mítoszrombolás, a legendák, tévhitek és tudatos történelemhamisítások leleplezése, aligha lehet kétségünk afelől, hogy azok szívósan tovább élnek a köztudatban. Annál is inkább, mert napjainkban kevesen olvasnak és sokan hisznek a legendákban.

Végezetül: ha végigolvassuk a jelen kiadványt, s átnézzük a megyei levéltár eddigi kiadványait, arra a következtetésre juthatunk, hogy a változó tematikájú levéltári konferenciák a várostörténetre – különösen Szombathelyre és Kőszegre – esett a hangsúly. A nyereség majd megmutatkozik Szombathely monográfiájában, s remélhetőleg idővel elkészül Kőszeg XXI. századi összefoglalása is. Azt is reméljük, hogy a következő időszakban a megye, illetve a vasi kistrégiók, falvak is nagyobb figyelmet kapnak.

Napjainkban a társadalmi nyilvánosság részéről mindinkább erősödő elvárás a levéltárak szolgáltató jellegének erősítése, a levéltárakban őrzött információk feltárása és közkinccsé tétele. Ennek egyik lehetséges formája a levéltári nap (konferencia), amelyen a személyes találkozáson túlmenően a legújabb kutatási eredmények ismertetésére is lehetőség nyílik.

A tudományos előadások időnkénti kötetbe rendezése és megjelentetése egyúttal a jövő feladataira is utal: az alapkutatásokra épülő tematikus konferenciákat folytatni kell. Legyünk optimisták és bízzunk abban, hogy a jövőben Vas vármegyében sem kell majd öt konferenciát bevárni egy újabb kötet kiadásához.

HUDI JÓZSEF

**MOLNÁR Antal – SZABÓ Ferenc SJ: *Bangha Béla SJ emlékezete.*
Budapest, 2010. (Távlatok, 2010. 3–4. szám) 400. p.**

Bangha Béla jezsuita (1880–1940) alakja megkerülhetetlen, ha a XX. század első felében kibontakozó magyarországi katolikus öntudatra ébredést vizsgáljuk. A páter egyszerre volt hatalmas lexikális tudású és jó tollú hírlapi szerző, remek érzékkel megáldott szerkesztő, és kivételes képességekkel megáldott fáradhatatlan szervezőegénység. Kor- és munkatársa, Nyisztor Zoltán emigrációban megjelent történelmi tablója⁶ számos arcképet felvillant a második világháborút megelőző fél évszázad kulcsfigurái közül. Magától értetődő természetességgel rangsorolta a pátert a legnagyobbak, a magyar katolicizmus meghatározó alakjai közé. Az utókor távlatából a történészi értékelés ítélete sem lehet más. Gergely Jenő korszak-monográfiájában⁷ hangsúlyozza, hogy mennyire szubjektív is a markáns személyiségek galériájának összeállítása, de Bangha működését – Prohászka Ottokár és Tóth Tihamér mellett – tárgyalja, hangsúlyozva, hogy hatása túlmutat a katolicizmus keretein és az összenemzeti kultúra és műveltség szerves része lett.

Bangha Béla tehát kétségtelenül meghatározó közszereplője volt korának. A legutolsó évekig személyével mégis mostohán bánt a történettudomány. 1940-ben bekövetkezett halála után rendtársa, Bíró Bertalan 30 (!) kötetben adta ki válogatott (!) műveit;⁸ Nyisztor Zoltán már 1941-ben életrajzot jelentetett meg róla⁹ – majd hosszú-hosszú csend következett.

Ennek több oka is volt. Elsőként Nyisztor művének monumentalitását kell emlitenünk. Egy 416 oldalas kötethez – amely jó stílusú, alapos, a kézenfekvő forrásokon túlmenően a rokonok beszámolóira, és a páter naplóira is építve született meg – nehéz bármit hozzátenni. Még akkor is, ha Nyisztor már az előszavában pontosan jelezte művének speciális nézőpontját: „A szerző csak arra törekedett, hogy az élő Banghát megrajzolhassa, lelki fejlődésének, külső művének és harcainak az útját megmutassa. Összegyűjtött ugyan minden adatot, ami megfogható, vagy elérhető volt, de teljességre nem törekedett; éppen azért, mert nem tudományos ambíciók, hanem egy szobor megmintázásának vágya fűtötte.” Nyisztor a saját korának írt; célja Bangha programjának folytatása, a páter neve, mint zászló alatt a katolikusok tömörítése volt. Számára a Bangha szellemi harcai, politikai küzdelmei voltak fontosak. Az általa megalkotott „szobor” néhány vonása túllentül markánsná, talán karikí-

⁶ NYISZTOR Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújódása.* Bécs, 1962. (Különösen 56–70.)

⁷ GERGELY Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945.* Budapest, 1997. 235–245.

⁸ BÍRÓ Bertalan SJ szerk.: *Bangha Béla összegyűjtött munkái.* I–XXX. Budapest, [1941–1942.]

⁹ NYISZTOR Zoltán: *Bangha Béla élete és műve.* Budapest, 1941.

rozottá is vált: Nyisztor Bangha-képe a hódítóé, az apologetáé. Éles ítéletei bevésszódtek a köztudatba.

A másik ok, ami miatt a történettudomány sokáig adós volt Bangha újraértékelésével, politikai természetű. A kommunizmus évtizedeiben a marxista historiográfia az egész Horthy-korszakot, melyben Bangha aktivitásának csúcsára ért, zárójelbe kívánta tenni; abban csak az országot a „nácizmus utolsó csatlósává” vezető magyar politika eszmei gyökereit kereste. (Ez a nézőpont a frissebb szakirodalomban is tetten érhető, továbbél.) Néhány elkeseredett egyházi védekezést leszámítva a hosszú évtizedek alatt a torzítás és a feledés homálya borította Bangha életművét is.¹⁰ E korszak elmúltával csak a széles nyilvánosság falait át nem ütő rendi megemlékezések éltették eszméit,¹¹ a szélesebb tömegekhez szólva pedig Szolnoky Erzsébet – sok újat nem mondó – könyvecskéje¹² fújta le a port Bangha műveiről. Újabban pedig kiváló szakkikkek jelentek meg róla – elsősorban pap-történészek tollából.¹³

Jelen kötetünk – Nemeshegyi Péter előszava és a szerzők bevezetése után – Molnár Antal rendi levéltáros tanulmányával indul. „Új Bangha-kép felé?” című problémafelvető írása áttekinti a historiográfiai előzményeket, és sorra veszi a kutatás lehetőségeit. A kötet egészét látva azt mondhatjuk, hogy az írás címe mögé szerényen odabiggyesztett kérdőjelre nincsen szükség. A két szerző új forrásokat feltárva és közölve jelentős lépést tett a Bangha-kép újragondolása érdekében. Nézőpontjuk újszerűsége abból fakad, hogy elsősorban nem a páter közéleti aktivitásaira koncentrálnak, hanem arra az identitásra fókuszálnak, mely egy szerzetespap életében valójában az elsődlegesnek tekinthető: Bangha Béla jezsuita voltára.

Szabó Ferenc Bangha lelki arcélének, személyiségfejlődésének, belső konfliktusainak megrajzolására tesz kísérletet. Ennek fő forrása természetesen páter naplója, melyet Nyisztor ismert, egyes részleteit közölte is. Nyisztor utalt e vívódásokra, de nem volt célja egy ilyen természetű portré rajzolása. Legjellemzőbb talán az, ahogy Bangha betegségét kezelte: az élete utolsó 4 évében a leukémiával küzdő Bangha kórtörténetéről, fizikai állapotának változásairól beszámolt, teljes egészében közölte a páter nagyvilág számára írt számvetéseit a „Fehér Rém”-mel és a halálközelséggel való tusakodásról;¹⁴ – de az ezek megszületéséhez vezető szellemi-lelki útról nem szólt, a tétova naplójegyzetekből csak esetlegesen idézett. Jelen kötet teljes szövegközlése és tárgyalásmódja sokkal mélyebben mutatja a megrendülő lelket, a megkísér-

¹⁰ E művekről bővebben lásd: a recenzált kötet 18–19. oldalán a 16. jegyzetet.

¹¹ Uo. 19. (17. jegyzet)

¹² SZOLNOKY Erzsébet: *A páter. Bangha Béla a sajtó apostola*. Győr, 1998.

¹³ PL. ORVOS Levente: Bangha Béla (1880–1940). Az egyik legnagyobb magyar apostol életét beárnyékoló vádak. = *Miles Christi* 8. (2006/1) 38–55; GÁRDONYI Máté: A keresztény kurzus programja Bangha Bélánál. = *Studia Wesprimiensia* 9. (2007) 25–36.

¹⁴ NYISZTOR 1941. 334–339., 340–349.

tett hitet is. Szabó Ferenc elemzi Bangha kései – sajnálatosan agyonhallgatott, protestánsokkal és zsidókkal szemben mutatott nyitottságában már a II. Vatikáni Zsinat gondolatai felé mutató –, újszerű teológiáját is.

Molnár Antal *Az engedelmes lázadó* című tanulmánya Bangha renden belüli ellentmondásos helyzetét világítja meg. Új forrásként vonja be a kérdés tárgyalásába a tartományfőnökség és a rendi generális Bangha személyét érintő levelezését, valamint a különböző tartományfőnököktől érkező, hagyatékban fennmaradt leveleket. A történetírásban és a korabeli közgondolkodásban erősen tartotta magát az a nézet, hogy Bangha 1923-ban történt Rómába vezénylése a páter keresztény kurzus valóságát kritizáló megnyilatkozásaira adott válasz volt, s ekképp valójában száműzetés. Molnár legfontosabb megállapítása ennek cáfolata: a diszpozíció „nem ármány és összeesküvés eredménye volt [...], mégkevésbé valamiféle elhamarkodott büntetés vagy bosszú, hanem egy évtizedes történet lezárása [...]. A történetben nincsenek hősök és árulók, minden érintett a legjobb meggyőződését követve, csakis a rendi érdekeket szem előtt tartva cselekedett, optimális megoldás érdekében még a rendfőnök is meghajolt a budapesti javaslatok előtt.”¹⁵

A hiperaktív sajtóapostol legnagyobb vállalkozásait – a Magyar Kultúra, illetve a Központi Sajtóvállalat megalapítását – nem fogadta örömmel a római rendi vezetés, a páter munkáinak hazai népszerűsége pedig csökkentette a novíciusokban a hagyományos rendi aktivitások megbecsülését. A konfliktusok megoldására vonatkozó radikális római utasításokat a Bangha érdekében, kvalitásait ismerve fellépő magyar tartományfőnök csitította. A páter maga sem büntetésként élte meg római feladatait, onnan 3 év múltán feltöltődve, új benyomásokkal tért haza. A szerző bemutatja Bangha kevésbé ismert konzultori és pesti házfőnöki munkáját is, melyek szintén színesítik az egyéniségről alkotott képünket.

A kötetben a 160 oldalnyi tanulmányt ugyanilyen terjedelemben követi Bangha fellelhető naplóinak közzététele. A szöveg a teljességre törekszik – már amennyire azt a töredékesen fennmaradt forrás lehetővé teszi. Hiszen maga Bangha is megsemmisített néhány korai naplót, több kötet pedig sajnálatosan elkallódott az idők során. (Ezek bizonyos szemelvényeit Nyisztor művéből lehetett rekonstruálni.) Teljesnek mondható azonban az 1914–1917 és 1936–1940 közti anyag. A forrásközlés során ideálisnak mondható mélységű és mennyiségű magyarázó jegyzetapparátus született. Ezt követik a már jelzett rendfőnöki levelek, majd a kötet használatát megkönnyítő segédletek: életrajzi kronológia, fogalomtár, irodalomjegyzék, névmutató és térképek. Majd egy ívnyi, összesen 50 fénykép, melyek maguk is forrásértékűek. Tisztelet illeti a szerkesztők bátorságát, hogy „magánjellegű” fotók közzétételére is vál-

¹⁵ A recenzált kötet 84–85. oldal.

lalkoztak: a kiránduló, vagy egy nyugágyban olvasó szerzetes képe éppúgy a „Bangha-kép” egészéhez tartozik, mint a hivatalos portrék.

A tárgyalt kötet a *Távlatok* című, Szabó Ferenc által szerkesztett magas színvonalú periodika utolsó két összevont, papíralapú számaként jelent meg. A folyóirat az interneten folytatja pályafutását.

Végezetül két személyes hangvételű gondolatot engedjenek meg nekem. Szeretném kifejezni a szerzőknek őszinte hálámat. Egyrészt: a jezsuita rend az újonnan közölt forrásokból megismerhető személyi politikája visszaadta a hitemet abban, hogy az egyház belső konfliktuskezelése nem csak hatalmi erőviszonyokon és kicsinyes emberi akaratokon múlik, hanem más erők is működnek benne. Egy-egy döntés okai lehetnek mások, mint amit a külvilág tudott vagy sejteni vélt; ezeket pedig még az utókor is csak egy az adminisztrációt oly tökélyre fejlesztő szerzetesrend esetében ismerheti meg, mint a Jézus Társaság. Tizenöt évnyi egyházi szolgálat után jó volt egy konkrét példa esetében meggyőződni erről. Másrészt: e sorokat fél évvel írom édesapám leukémia okozta halála után. Bangha Béla vívódásainak felidézése és megismerése sokat segített megértenem az ő utolsó hónapjait is.

MÓZESSY GERGELY

SZERZŐINK

HUDI JÓZSEF történész, levéltáros (DREL, Pápa)

KUNCZE LEÓ OSB (1840–1886) bencés szerzetes, tanár

MÓZESSY GERGELY püspöki gyűjtemény-igazgató (Székesfehérvár)

PETRIK IVÁN levéltáros (VeML PL)

RAJNAI EDIT színháztörténész (OSzK, Budapest)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

OSzK = Országos Széchényi Könyvtár

VeML PL = Veszprém Megyei levéltár Pápai Levéltára

A német nyelvű összefoglalókat
JULIANE BRANDT készítette.

* * *

Borító és tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
OOK-Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknévét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápan = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kéziratához mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

a szerkesztők